

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК



ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Думка



3(11)-2010



**SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
DEPARTMENT OF IVANO-FRANKIVSK**

**PRECARPATHIAN BULLETIN
OF THE SHEVCHENKO
SCIENTIFIC SOCIETY**

Idea

3(11)-2010

Ivano-Frankivsk
2010

**НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК**

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ
ВІСНИК НТШ**

Думка

3(11)-2010

Івано-Франківськ
2010

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Головний редактор – докт.техн.наук В. М. Мойсишин

Думка

У випусках серії “Думка” публікуються наукові матеріали за напрямками:

Філософія
Психологія
Історія
Етнологія

Редактори: докт.філос.наук С. М. Возняк, докт.іст.наук Я. І. Мандрик

Відповідальні секретарі: канд.філос.наук М. Ю. Голянич,
канд.іст.наук В. З. Дебенко

Редакційна колегія:

докт.філос.наук Д. І. Дзвінчук, докт.філос.наук С. Р. Кияк,
докт.філос.наук В. К. Ларіонова, докт.філос.наук Д. М. Скальська;
докт.психол.наук З. С. Карпенко, докт.психол.наук Л. А. Мойсеєнко,
докт.психол.наук В. П. Москалець, докт.психол.наук Л. Е. Орбан,
докт.психол.наук М. В. Савчин (Дрогобич);
докт.іст.наук В. В. Грабовецький, докт.іст.наук О. С. Жирноклеєв,
докт.іст.наук В. С. Ідзьо, докт.іст.наук О. Ю. Карпенко, докт.іст.наук
Г. К. Кожолянко (Чернівці), докт.іст.наук М. В. Кугутяк, докт.іст.наук
В. В. Марчук, докт.іст.наук Б. П. Савчук, докт.іст.наук С. Д. Сворац,
докт.іст.наук П. С. Федорчак.

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ
ВІСНИК
НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА
3(11)-2010**

Науковий журнал
Видається у чотирьох
серіях

**ЧИСЛО, СЛОВО,
ДУМКА, ПУЛЬС**
(по одному випуску
кожної серії щороку)

Заснований у 2008 році
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 14628-3599
від 10 жовтня 2008 р.
видане Міністерством
юстиції України

ЗАСНОВНИКИ:

Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка

Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника

Івано-Франківський
національний технічний
університет нафти і газу

Івано-Франківський
національний медичний
університет

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Д. М. Скальська, М. Л. Скальська
Філософсько-методологічна рефлексія
сучасного естетичного процесу 7

О. Б. Гуцуляк
Філософія українського сонячно-
антеїстичного космізму 16

Я. С. Гнатюк
Метафілософський проект “Український
кордоцентризм” 27

М. В. Кісіль
Вимоги до вищої освіти в контексті
формування інноваційно-інформаційного
суспільства 41

ПСИХОЛОГІЯ

Л. А. Мойсеєнко
Психологічні аспекти активації творчого
математичного мислення 51

О. М. Коропецька
Сім'я як основа духовного зростання і
самореалізації особистості 65

А. М. Матвійшин
Поняття соціальної ілюзії в соціогумані-
тарному науковому дискурсі 77

О. А. Шийчук
Концептуально-технологічна модель роз-
витку асертивності старшокласників ... 87

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ
76025

м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 79
Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка
тел. (380-3422) 4-21-23
e-mail: math@nung.edu.ua

Відповідальність за
достовірність наведених
у статтях даних несуть
автори публікацій

Передрук – тільки
з дозволу редакції

Друкується за ухвалою
Президії Івано-
Франківського осередку
Наукового товариства
ім. Шевченка

Папір офсетний
Наклад 300 примірників
Друк Видавничо-
дизайнерського відділу
Центру інформаційних
технологій
Прикарпатського
національного
університету імені
Василя Стефаника

© Івано-Франківський
осередок НТШ, 2010

ІСТОРІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

Р. Б. Пуйда, Я. І. Мандрик
Митрополит А. Шептицький – осново-
положник та провідник молодіжних,
християнських товариств Галичини .. 98

**В. М. Голобін, Я. І. Кісь,
І. П. Макаровський**
Політична позиція гетьмана Івана Мазе-
пи в художній інтерпретації Богдана
Лепкого та Володимира Сосюри 105

**В. П. Педич, В. М. Голобін,
Я. В. Штанько**
Записки Наукового товариства ім. Шев-
ченка (1892-1913 рр.): феномен україн-
ської наукової періодики 113

Т. І. Виноградник
Родимий талант Покуття (до 120-річчя
від дня народження І. Федорака) 122

І. П. Макаровський
Маруся Чурай в українській
духовності 132

Я. І. Мандрик, Р. Б. Пуйда
Науковці української діаспори та
іноземні дослідники про політику УРСР
у сфері культури в українському селі
кінця 20-х – 30-ті роки ХХ ст. 139

Т. І. Виноградник
Президент України з Покуття 145

ІНФОРМАЦІЯ

Відомості про авторів 150

Філософія

УДК 11.852

ББК 87 С42

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ СУЧАСНОГО ЕСТЕТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Д. М. Скальська¹, М. Л. Скальська²

¹Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;

тел. +380 (3422) 4-21-23; e-mail: philosophy@nung.edu.ua

²Національний університет біоресурсів та природокористування України;
03041, Київ-041, вул. Героїв Оборони, 15;

тел. +380 (44) 527-82-33; e-mail: rectorat@naau.kiev.ua

Новітні філософсько-естетичні виміри: від структуралізму до постмодернізму логічно знаходять своє тлумачення в розумінні тих еволюційних процесів, які супроводжують динамічний перехід та співіснування доби Модерну /сучасності/ та Постмодерну /постсучасності/. В них відбилась як специфічна форма антропологізації світогляду, так і ситуація, яку можна позначити станом постантропологічних перспектив.

Ключові слова: естетичне, художнє, філософсько-антропологічна парадигма, нетрадиційна методологія, модерн, постмодерн, мета-естетика.

Вся система емоційного світу людини, ментальності, поведінки, спілкування складають той естетико-евристичний потенціал, який гуманітарним пізнанням ще не розкритий. Сучасна естетика співпадає з „естетикою життєвого світу” /сукупність усіх можливих та дійсних горизонтів досвіду людського життя/, вона здійснює естетичне “прочитання” тексту культури, її фундаментальним об’єктом дослідження виступає еволюція естетичних форм самореалізації людини.

З появою в культурі ХХ ст. принципово нових типів художнього та духовного самовираження, набула силу дихотомія такого плану як „природа-мистецтво”, „краса-образ”, „краса-правда” та інші. Суттєва зміна наукових парадигм від класичного просвітницького раціоналізму до постмодернізму характеризується відсутністю строгих загальновизнаних методів і засобів пізнавальної діяльності, а художник набуває статусу творчої особистості, яка керується не канонами та традиціями, а знаннями, талантом та натхненням. Ідеали, смаки, мода, уявлення про

красу та гармонію, /ритм, міру, симетрію/ видова та жанрова специфіка мистецтва перестають бути нормативними і продукуються під впливом, так званої, контркультури. Художня система модернізму та постмодернізму підготовлена двома процесами – декадентством та авангардом за програмувала іншу шкалу цінностей та естетичних терміналів. З одного боку, – відбувається переважання локального над тотальним, з іншого – продовжується пошук універсальних засобів комунікації. Мистецтво виходить в „хаососферу”, „простір непередбачуваного” опановуючи його мовою метафор, алегорії, символів, іронії, переорієнтовуючись від „художнього твору” на „художню конструкцію”. Цей процес супроводжується стильовим „анархізмом”, відзначається рисами еkleктизму, колажності, цитування та монтажу, застосуванням прийомів гри. В модерному та постмодерному контексті відкриваються значні перспективи для дослідження таких естетичних феноменів, як карнавальність, стилізація, соціальний театр. Таким чином, мистецтво, виступаючи пластом концентрації художніх досягнень людства, виявляється найдосконалішим втіленням у специфічній формі його самосвідомості та життєвої сили. Через „естетичне” здійснюється антропологічний вимір феномену людини, фіксується ідея людської цілісності, наповнюються новим сенсом та розширюються межі теорії чуттєвості.

Новітні філософсько-естетичні виміри: від структуралізму до постмодернізму логічно знаходять своє тлумачення в розумінні тих еволюційних процесів, які супроводжують динамічний перехід та співіснування доби Модерну /сучасності/ та Постмодерну /постсучасності/. В них відбилась як специфічна форма антропологізації світогляду, так і ситуація, яку можна позначити станом постантропологічних перспектив. Річ у тім, що людська природа та людський світ виявились надзвичайно багатолікі, внутрішньо суперечливі й неоднозначні, а це призвело до проблеми протистояння і комунікації різних парадигм філософії людини ХХ-ХХІ ст.

Дати оцінку Модернізму не просто, вже навіть тому, що більшість вчених мислять його як “тривалу неясність”, за принципом “або-або”. Модернізм був історичним періодом, що продовжив пізні романтичні та вікторіанські ідеали, завершившись після Другої світової війни (так званим високим модернізмом). Модернізм також слід розглядати як певну сукупність спільних стилістичних, культурних та філософських понять і методів. Зрештою, частково це питання висвітлено в монографії Ольги Соболев “Постмодерн і майбутнє філософії” /1997/, де йдеться про Премодерн, Модерн та Постмодерн як три стази культури свідомості Заходу [1, 12-46]. Автор переконана, що: “Постмодерн – це виклик модерністському проекту “саморефлексивної, критичної раціональності і свободи”, якому притаманна тенденція від кантівської концепції Просвітництва до гуссерлівського “повороту до речей в самих себе” [1, 50].

Наявність багатомірності та поліваріантності в постмодерністській програмі викликає відповідну реакцію традиційно орієнтованої класичної науки. Якщо йдеться про естетику, то її естетичний вимір передба-

чає наведення мостів між високою і масовою культурою, поворот до традиції, повернення до образу і розвитку мистецтва, яке б мало відношення до дійсності. Стосовно політичного виміру, то в постмодерні загострюється увага до проведення децентризації, анархічної, еротичної політики, а філософсько-інтелектуальний вимір стосується інтенцій на здійснення радикальних перетворень модерністської метафізики свідомості /проблеми метанаративу/. Серед дискусій, які розгорнулись у колах західних та вітчизняних дослідників щодо комплексу “модернізм-постмодернізм”, на окрему увагу заслуговує позиція Т. Гуменюк. У своїх працях теоретик вказує на становлення нового, сучасного, умовно кажучи, модерного менталітету, обґрунтовуючи концепцію “глобального модернізму” як виразника “духу сучасності”, як створення “нової самості”, нового типу гуманізму під назвою “постмодерністський гуманізм”. Т. Гуменюк також створює свою, оригінальну концепцію, згідно якої постмодернізм виступає “транскультурним феноменом” [2, 19-20; 3, 38]. На думку інших авторів, постмодернізм проектує “метаестетику”, коло проблем і предмет якої не збігається з традиціями класичного естетичного аналізу. Так, В. Личковах стверджує: “Від “естетизму”, почуттєвості, смаку вони переорієнтовуються на універсальне світовідношення з усіма його реальними, ірреальними, мета- і транс-аспектами. Весь світ /антисвіт/ людини – культурний і контркультурний, екзистенційний і містичний, образний і знаково-символічний, буттєвий і текстуальний в їх евокативних формах стають “предметом” нової парадигми естетики. Понад те, саме історико-естетичне знання, традиційний гуманітарний “суб’єкт” і “об’єкт” естетичного відношення долаються у новій структурі ексцентричного світовідношення, стають трансгресивно перебореними і перевершеними (з точки зору постмодерного мистецтва)” [4, 45]. Автор пропонує на реінтеграції універсального змісту історії естетики та мистецтва, на переборенні постмодерністської ситуації в культурі, побудувати проект “естетики універсалізму” – як онтології новітньої чуттєвості.

Глибинний сенс і межі філософії постмодернізму Назіп Хамітов закликає осягати в своєрідній інтеракції філософської антропології, екзистенціалізму та персоналізму, оскільки: “Постмодернізм, – на його думку, – пропонує філософії людини не новий зміст, а нову форму взаємодії: вільну комунікацію її парадигм, у процесі якої вони мають збагатитися і взаємно актуалізуватися” [5, 250]. Таким чином, виникає ідея метаантропології – вчення про виміри людського буття та умови плідної комунікації у цих вимірах, а також про фундаментальні тенденції розвитку людського роду і пов’язані з ними колізії [6, 7]. Однією з таких парадоксальних колізій і є Постмодерн.

Відповідно, зусилля філософів, як вітчизняних, так і зарубіжних, виявились різновекторними і не зацикленими на якомусь одному підході до цього феномену. Серед авторів теоретичних розробок виділяють таких, як І.Льїн [8], Н. Маньковська [9], Л. Левчук [10], В. Лук’янець [11], В. Загороднюк [12] та ін. Перелік дослідників можна продовжити,

він постійно поповнюється, однак майже всі вони сходяться в одному, – “модерн” втілює в собі монологічний спосіб філософування, де кожне вчення претендує на цілісність, завершеність, правильність. Така його принципова відмінність від новітньої постмодернної манери, в її полідіалогічності та проголошенні абсолютною цінністю комунікації, плюралізм, перевагу локального, особистісного над тотально-авторитетним. Зрештою, майже ніхто з вчених не відмовляє постмодерністському світогляду, щодо його виникнення як одного із типів історичного досвіду світових культур. Так, В. Лук’янець повідомляє: “Постмодерністське мислення – це мислення, ініціаторам якого занадто тісно в рамках великої філософської традиції Декарта – Локка – Канта – Гегеля – Маркса, яка позначається сьогодні фразеологізмом “філософський модерн” [13, 239].

Аналогічні міркування висловлює В. Загороднюк щодо спадщини Рене Декарта і його зв’язків з філософією постмодерну. Декартівський потенціал, вважає вчений, закладено у потужній, внутрішній налаштованості вийти за межі будь-якої грандіозної традиції, підірвати її конструкції, розширити, трансцендувати... [14, 67]. Врешті, як спостерігає російській дослідник І. Ільїн, постмодернізм поєднав у собі непоєднане – “позасвідоме прагнення, хоча й в парадоксальній формі, до цілісного і світоглядно-естетичного осягнення життя, – і ясну усвідомленість, спершу фрагментарну, яка принципово не синтезується роздрібленим людським досвідом кінця ХХ століття” [15, 5].

Мабуть, щоб осмислити зміст понять модерну та постмодерну недостатньо обмежитись суто понятійною рефлексією або ж лише культурно-філософським аналізом. В дискусіях про ці поняття переважного сенсу набувають не емпіричні аспекти соціальних процесів суспільства, а філософія особистісного самовираження, естетична точка зору на “антропологічний стан”, в якому перебуває людство. Річ у тім, що ми не лише ведемо дискурс про постсучасність, але й вкорінені у ній самі. Питання тому полягає в наступному: де, коли і ким започатковується аутентична ідея про наявність такого антропологічного стану? Чи реально, все ж, визначити прозорі межі та світоглядні засади її присутності в естетичних концептах Постмодерну?

Авторитетною спробою на сьогоднішній день у дефініціях сутності постмодернізму залишається теорема Вольфганга Вельша, висловлена ним, зокрема, в праці “Постмодернізм в мистецтві та філософії і його відношення до технологічної епохи”/1988/, де автор вказує на принципи і колізії, які супроводжують досліджуване нами явище [16, 36-72]. Водночас, американський літературознавець Леслі Фідлер наполягає на одному з критеріїв Постмодернізму – це стирання межі між елітарними та буденними смаками, інтелектом та емоціями, реальністю та фантазією за умови, коли мотиви містики, міфу, еротики заповнюють естетичний простір. Різноманітним та багатозначним взірцем у цьому сенсі вважають роман Умберто Еко “Ім’я рози”. На окрему увагу заслуговує думка Чарльза Йенка, який вказує на архітектуру як символ постмодерну, його найбільш функціональний та конструктивний ”код”. Переважна

більшість теоретиків постмодерну схиляються до думки панівного режиму “технологічної епохи” та її високої конкурентноспроможності з іншими культурними стилями і ціннісними надбаннями.

Якщо виходити з того, що постмодерністські мислителі та філософи прагнуть поставити себе по якийсь один бік модерно-постмодерної вісі, діяти за принципом кіркегорівського „або-або”, то модернізм є водночас і джерелом постмодернізму і тим, від чого сам постмодернізм рішуче відмежувався. Починаючи з 70-х років ХХ ст. у мистецтві відчувається загальна дегуманізація, що засвідчує кінець реалізму та встановлення обмежень для тотального втручання людини в процеси розвитку природи, суспільства та культури. Натомість, активізується пошук універсальної художньої мови, посилюється зближення, зрощування мистецьких рухів, запановують стильовий „анархізм”, колажність, еклектизм. До цих явищ приєднується відчутний вплив мистецтва на позахудожні галузі людської діяльності, такі як політика, релігія, інформатика, лінгвістика, кібернетика, реклама, мода і т.п. Однак, найяскравішою рисою постмодерністської творчості є не лише її переорієнтація на компіляцію та цитування, не лише втрата часово-просторових детермінантів мистецьких творів, а й кардинальна зміна самосвідомості самого митця, який перестає бути „творцем” у класичному розумінні. Сенс художнього твору народжується безпосередньо в акті його сприйняття, естетичне знання локалізується, а онтологічний аспект домінує над гносологізмом.

Водночас, поряд з терміном Постмодернізм все частіше вживаним стає словосполучення Постмодерність. З її розвитком пов’язують виникнення цілком нових галузей наукових досліджень, таких як культурні студії, жіночі студії, гей-лесбійські студії, гендерні студії, теорія збочень, наукові студії та постколоніальна теорія. Хоча фундуються вони на певних обмеженнях, все ж важко заперечити в них постійну присутність філософсько-естетичного дискурсу.

Над спробою побудови цілісної антропологічної теорії постмодерну часто іронізують, розцінюючи такий намір як екстравагантний. Чому складається таке враження? Якщо зважити на те, що справжні зусилля будь-якого дослідження приводять до його ж аутентичних витоків, то в даному випадку вони зосереджені, на наш погляд, в неокантіанській естетиці та окремих ідеях послідовників М. Шелера. В неокантіанській естетиці особливим сенсом наділено саме поняття цінностей, поза яким формується одна з відмінностей у відношенні до мистецтва між Баденською та Марбурзькою школами. З позиції Ернста Кассіра /1874-1945/, – цінності ”конституують” світ культури, а сутнісне визначення людини асоціюється з символом. У мистецтві як „символічному світі” людина, на думку Кассіра, віднаходить і відтворює саму себе /”Філософія символічних форм”, т.1-3. 1923-1929. ”Етюд про людину”, 1944/. Автор вводить поняття „символічного універсуму”, в якому “сплітаються різні ниті” в площині людського досвіду. Лінгвістичні форми, художні образи, міфічні та релігійні ритуали створюють штучного посередника, свого роду постмодерністичний колаж, без якого людина

не може обійтися в теоретичній та практичній діяльності. Символічна людина постійно звернена на саму себе, а не до реальних фактів та речей, їх вона підміняє уявними емоціями, фантазіями, ілюзіями, надіями, страхами, мріями [17, 28-29].

Подібну постмодерністську настанову підготовляє своїм вченням про людину як "ексцентричну істоту" Гельмут Плеснер /1895-1985/. В одній з основних праць „Щаблі органічного і людина. Вступ до філософської антропології”, мислитель виводить буття людини за межі типових реакцій поведінки. Людина здатна бути „іншою до себе” – ексцентрична. В постмодернізмі складається аналогічна ситуація, бо людина „переживає безпосередньо саму себе”, або ж, за словами Плеснера, відбуває „...радикальне авторство свого живого існування” [18, 122-123].

Так відбувались спроби в допостмодерністську епоху налагодити рівновагу між об'єктивним та суб'єктивним, між безпосередньо чуттєвим та інтелектуальним, між зображенням та відображенням в художньому творі. Насправді, з погляду сьогодення, можна дійти висновку, що вищезгадані символічні форми були іманентно властиві людині, яка намагалась „відкрити реальність” способом структуралізації. Мистецтво ж виступило тією цариною символічних форм, де структурний аналіз /в порівнянні з мовою та наукою/ виявився найбільш компетентним.

Для мистецької культури ХХ-ХХІ ст. постмодерн асоціюється з „трансавангардом”, „неоструктуралізмом”, „суперструктуралізмом”, дає підстави замислитись над тим, що пов'язує пафос високого мистецтва з гіпертекстом, гіперсередовищем, гіперпростором, маргінальністю, перфомансом. Постмодерністські пошуки проблемно і фактологічно розширили не лише предметне поле філософування, а й фундаментально зрушили такий незамінний спосіб освоєння світу, яким є художня творчість; створили передумови для вирішення питань не лише людської свободи, а й відповідальності перед нею. Великий синтез, куди увійшли трансцендентальна феноменологія, постантропологічна персонологія, синергетика, семіодинаміка та багато інших новоутворень, викликають необхідність посткультурної конвергенції та пост-адекватності. В рамках постмодерністського „мультикультуралізму” та „полістилізму” формується новий тип естетики – Мета-естетика.

Новітня естетична наука – це узагальнення філософсько-антропологічного досвіду вітчизняної естетичної традиції, відтворення ретроспективи теоретичних пошуків київської естетичної школи та її персоналій, точки перетину окремих естетичних концепцій та проектів, які вплинули на формування сучасної теорії естетичного. Обрії української теоретичної естетики знаходяться в межах метаантропологічних вимірів персоналістичної та комунікативної філософії. В „екзистенційній катарсизації” розкриваються глибинні структури особистості, її творчий потенціал та естетична продуктивність. Некласичним регулятором нової методології виступив “антропологічний поворот” як принципова зміна поля, предмету, арсеналу засобів критичної рефлексії. Його сутність полягає в тому, що у зв'язку з новими уявленнями про людину, які

стають домінуючими у філософській свідомості XXI століття, чільне місце посідає досвід безпосереднього та підсвідомого переживання, унікальний феномен відчуття та почуття людини. Останні становлять у людській істоті неповторну оригінальну цілісність, а людина виступає як невичерпна, вкорінена у світі субстанція і міра. Вплив „антропологічного повороту” на розвиток естетичних теорій посткласичного періоду полягає в тому, що критерієм та метою методологічних дій виступає сама людина. Філософсько-антропологічні дослідження завдяки своїй полістилістичності склали той „методологічний синтез”, який виступив теоретичними засадами посткласичного розуміння естетики.

На класичному матеріалі методології нового часу з її характерними рисами абсолютності та імперативності об’єкта, а також на некласичних типах філософствування першої половини ХХ століття з його модуляціями суб’єкта та суб’єктивності базуються нові естетичні настанови – постнеокласичні. Посттрадиційна методологія, що витікає з людського “Я”, в діяльній сутності якого знімається попередня дихотомічність /класичне та некласичне/, проявляється у здатності творити власний життєвий світ, людиновимірну цілісність. Таким чином, це “Я” виступає в постійному активному відношенні онтологічної, гносеологічної, екзистенціальної рефлексії, що є свого роду абсолютною, загальнофілософською основою та підставою. Вихідним пунктом новітньої софійності виступає людина в конкретній космологічній, біологічній, психологічній, історичній, соціальній, екзистенціальній ситуаціях, які не підлягають дослідженню шляхом ані формальної, ані діалектичної логіки, ані будь-якої іншої однозначно визначеної логіки. Мова може йти лише про власний антропологічний вимір всіх цих феноменів. Як уже було зазначено, людиномірною тотальністю відкидає звичний поділ на абсолютний об’єкт та, відповідно, абсолютний суб’єкт, оскільки людина сама виступає особливим втіленням суб’єктно-об’єктної активності, в якій відбувається безперервний процес єдності внутрішнього та зовнішнього світу людини в його “знятті” та континуумі.

Література

- 1 Соболь О.М. Постмодерн і майбутнє філософії / О.М. Соболь. – К.: Наукова думка, 1997. – 188 с.
- 2 Гуменюк Т.К. Модернізм у перспективі постмодернізму / Т.К. Гуменюк // Етика і естетика в структурі сучасного гуманітарного знання. Матеріали науково-теоретичної конференції. – К.: Вид. Центр “Київський ун-т”, 1997. – С. 19-21.
- 3 Гуменюк Т.К. Постмодерн як транскультурний феномен. Естетичний аналіз / Т.К. Гуменюк // Автореферат дисерт. на здобуття наукового ступеня доктора філос. наук. – К., 2002. – 38 с.
- 4 Личковах В.А. Постмодернізм і проект естетики універсалізму / В.А.Личковах // Етика і естетика в структурі сучасного гуманітарного знання. Матеріали науково-теоретичної конференції. – К.: Вид. Центр “Київський ун-т”, 1997. – С. 45-47.

- 5 Хамітов Н. Історія філософії. Проблема людини та її меж / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова. – К.: Наукова думка, 2000. – 273 с.
- 6 Хамитов Н. Философия человека: поиск пределов. Пределы мужского и женского. Введение в метаантропологию / Н. Хамитов. – К.: Наукова думка, 1997. – 175 с.
- 7 Хамітов Н. Таїна чоловічого і жіночого. Зцілювальні афоризми / Н.Хамітов. – К.: Либідь, 2002. – 176 с.
- 8 Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И.П.Ильин. – М.: Интрада, 1996. – 255 с.
- 9 Маньковская Н.Б. Париж со змеями: Введение в эстетику постмодернизма / Н.Б. Маньковская. – М.: ИФРАН, 1995. – 220 с.
- 10 Левчук Л.Т. Психологизм: от бессознательного к «усталости от сознания» / Л.Т. Левчук. – К.: Вища школа, 1989. – 181 с.
- 11 Лук'янець В.С. Філософський постмодерн / В.С. Лук'янець, О.М. Соболев. – К.: Абрис, 1998. – 320 с.
- 12 Загороднюк В.П. Целеполагание и идеалы / В.П. Загороднюк. – К.: Наукова думка, 1991. – 191 с.
- 13 Лукьянец В. Постмодернистское мышление – мышление XXI века? / В.Лукьянец // Totallogy. Постнеклассические исследования. – К., 1995. – 239 с.
- 14 Загороднюк В.П. Рене Декарт і філософія постмодерну / В.П. Загороднюк // Вимога раціональності: Спадщина Рене Декарта у світі сучасної культури. – К., 1999. – С. 67-70.
- 15 Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И.П. Ильин. – М.: Интрада, 2000. – 255 с.
- 16 Welsh W. Die Postmodern in Kunst und Philosophie und ihr Verhalthis zum Technologischen Zeitalter / W.Welsh // Technologisches Zeitalter oder Postmoderns. – Munchen, 1988. – S. 36-72.
- 17 Кассирер Э. Опыт о человеке: введение в философию человеческой культуры / Э. Кассирер // Проблема человека в западной философии. – М.: Прогресс, 1988. – С. 26-99.
- 18 Плеснер Г. Ступени органического и человек / Г. Плеснер // Проблема человека в западной философии. – М.: Прогресс, 1988. – С. 122-153.

Стаття надійшла до редакційної колегії 06.12.2010 р.

*Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором **Возняком С.М.***

PHILOSOPHICAL REFLECTIONS UPON MODERN AESTHETIC PROCESSES

D. M. Skals'ka¹, M. L. Skals'ka²

¹*Ivano-Frankiv'sk National Technical University of Oil and Gas;*

76019, Ivano-Frankiv'sk, st. Carpats'ka, 15;

e-mail: philosophy@nung.edu.ua

²*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;*

03041, Kyiv, st. Heroyiv Oborony, 15; e-mail: rectorat@nauu.kiev.ua

The newest philosophical and aesthetic perspectives going back to structuralism and spreading to postmodernism account for logical realization of the processes accompanied the dynamic transition and co-existence of Modernity Era (modern times) and Post Modernity Era (post modern times). They reflect both particular forms of anthropological perception of the world and the situation defined as a state of post anthropological perspectives.

Key words: *aesthetic, artistic, philosophical and anthropological paradigm, non-traditional technique, Modernity, Post Modernity, meta-aesthetic.*

УДК 1(091)+141.319.8

ББК 87.3+87.212

ФІЛОСОФІЯ УКРАЇНСЬКОГО СОНЯЧНО-АНТЕЇСТИЧНОГО КОСМІЗМУ

О. Б. Гуцуляк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342) 69-41-10*

У статті розглядається наявний в українській культурі, мистецтві та літературі комплекс ідеологем, що апелюють до дохристиянської спадщини. Зокрема показано, що ряд цих ідеологем групується довкола космоцентричного та соляноцентричного аспектів, котрі, будучи поєднані з творчою фантазією сучасних авторів, стають основою для нової трансформації українського національного міфу, української національної ідеї.

Ключові слова: *космізм, українська національна ідея, національна культура, фольклор, художня література, українська філософія, язичницька спадщина, неоязичництво.*

Для боротьби з силами хаосу, з духом Руїни і поганьблення національних цінностей багатьма українськими мислителями зауважується, що національну ідею треба шукати на рівні культури. Вона “розлита” в культурі й становить її життєву систему, що “...має бути повернена вся багатогранна система української культури, тобто правдива віра українського міту” [1, 77]. Теж саме, говорячи про оздоровлення всієї людської цивілізації, декларував художник і мислитель Микола Реріх, витлумачуючи поняття “культура” на основі санскриту як “культура” – “поклоніння Світлу”. У своєму вченні «Жива Етика» М. Реріх визначав, що «...Серце, це сонце організму, є зосередження психічної енергії ... Прекрасне відчуття серця як сонця сонць всесвіту» [43, 2]. І далі: «...Сонце є серце системи, також серце людини є сонце організму. Багато сонць-сердець, і всесвіт утворює систему сердець, тому культ Світла є культ Серця. Зрозуміти це узагальнено – означає залишити серце в холоді. Але як тільки світло сонця-серця стає життям, потреба тепла засяє як істинне сонце ... Можна вважати ритм серця як ритм життя. Вчення про Серце світле, мов сонце, і тепло серця поспішає настільки швидко, як і сонячний промінь» [43, 62].

Редактор журналу «ІндоЄвропа» Віталій Довгич декларує: “...Силу і віру нам може дати принципово інша духовна сутність. То – виплекана Матір’ю на ймення ІндоЄвропа... Пантеїстична. Ця філософія, це космобачення, цей менталітет органічні для нашого ландшафту, для нашого простору... А наш люд обожнював Природу споконвічно. І творив Життя. Оригінальну космогонію. Своєрідний побут. Унікальне мистец-

тво. Одну з перших цивілізацій на Землі... Історія ІндоЄвропи починається в Україні... Україна починає таки усвідомлювати свою давність. Свою прадавність... Повертатися на круги своя? В такому разі знову доведеться зачіпати релігійні почування християн... А щоб зберегти діалоговий характер спілкування, коли нова національна еліта будує християнську державу, варто прийняти компромісну тезу “Велесової книги”: *Бог єдин і множествен*. Це дозволить усім залишатися собою. І, перевернувши перевернуту символіку, вживатися. І виживати...” [2, 8-9].

Але існує і “антидіалогічна позиція”. Виникла вона з бажання не сковувати себе переосмисленням культурного досвіду багатьох поколінь попередників, котрі намагалися вести цей діалог: “...Чому шукати святости тільки серед зів’ялих схимників, монахів чи аскетів? Чому не бачити святости у повних життя, крові, радості і життєвої потуги Лицарів Козацького Ордену? Вони ж складають ці всі цінності життя, кров, радість і життєву потугу на вівтарі ідеалів своєї нації” [3, 6]. Ця “антидіалогічність” передбачає поставити “віру предків” у рівень з християнством, якщо, навіть, не вище. “... Моє рішення відродити Староукраїнську Віру, – розповідав В. Шаян, –... Це відтворення мусить бути твором пророчого натхнення, тим більше, що ця Віра мусить бути модерна, себто згідна із сьогочасним станом справжньої науки, яка вже в тому часі стояла на становищі ідеалізму в питаннях матерії та космосу. Це, отже, мусить бути синтеза старої віри із наймодернішим становищем науки, а зокрема філософії” [4, 68-69]. В. Шаян продовжує ту традицію, за вірність якій російські неоідеалісти критикували М. Гоголя: “...Він був ... викривачем ... самого християнства. І тоді його роль ... (– це) роль Петрарки і творця язичницького ренесансу” (В. Розанов) [Цит.за: 5, 120].

Отже, порятунок вбачається, начебто, у “рідній вірі” – традиційній етнічній вірі, що проіснувала в Україні кілька тисячоліть, а нині відроджується в Україні: «... Рідна Віра визнає всіх українських Богів, єдиних у Сварозі... Свята Рідної Віри тісно пов’язані з астрономічним календарем... Це свята Сонця, Місяця, Богів Сварога, Дажбога, Велеса, Світовіда, Перуна, Лади, Мокоші, Роду, Долі, Колодія та ін.” [6, 28]. Тим самим реалізується мрія М. Євшана про те, що “... українська національна ідея мусить ... стати ... новою релігією, увійти в кров...” [Цит. за: 7, 55]. Тобто слід звернутися до постійно жевріючого в глибинах народної свідомості язичницького за своєю суттю “культу Роду” в різноманітних виявах – від політичного націонал-радикалізму до безпосередньої реанімації язичницьких релігійних вірувань [8, 137]. Натхнення українським відроджувачам “рідної віри” дає й та обставина, що, по суті, їх на цей чин благословляють великі попередники, в середовищі яких теж домінувало, за словами В. Пачовського, “... глибоко понятє шукання Бога, далеке від конфесії, що ставить питання про послідні причини й цілі світу і життя, і це не тільки одиниці, але й громадського життя” [Цит. за: 9, 31].

В українському неоязичництві відсутнє таке джерело, як топос, що виражає однозначний ортодоксальний релігійний ідеалістичний світогляд, хоча на його репрезентацію претендує щонайперше “Влесова (Велесова) книга”. Але, без сумніву, таку роль відіграє своєрідне “вибране” язичницьких тем у творчості українських митців. Можна сказати, що домінуючою тенденцією використання дохристиянських праукраїнських джерел є лише т.зв. індивідуально реінтерпретовані топоси, в яких “...втліюється гетеродоксальний зміст, вресають образи, мотиви й символи... як певні знаки екзистенціальних, психологічних, суспільних, культурологічних проблем” [10, 2].

На перше місце серед великих попередників “відродження рідної віри” (які навіть проголошуються “пророками”) ставиться Леся Українка, протест якої проти християнського впокорення особистості (“Грішниця”, “Одержима”, “В катакомбах”) М. Зеров трактує як виразно ніцшеанський та об’єднаний з поганським культом природи [11, 396]. Існують найрадикальніші оцінки антихристиянства поетеси: “...Леся Українка не вірила в християнського Бога, але знала, що в хвилини поетичного забуття людина здатна відчутти себе зоряною істотою, творінням високого і далекого неба. Поетичне почуття нерідко наближається до релігійного екстазу, зливається з ним” [12, 84].

Також у своїх спогадах Микола Вороний пише: “... я таїв у собі глибоко на дні якийсь релігійне почуття чи релігійне сприймання світу, а разом з тим марив про Ніцшевого *Übermensch*’a! – горду надлюдину, що відкидає рабську науку християнства... Моя натурфілософія (пантеїзм) була лише компромісовою надбудовою, в якій я намагався об’єднати християнське світовідчуття з світовідчуттям матеріалістичним, що мені абсолютно не вдавалось..., все-таки метафізична природа пантеїзму буде простим антиподом грубому матеріалізму” [Цит.за: 13, 10]. По суті ж М. Вороний продовжував традицію українського ренесансного гуманізму XVI – XVII ст., для якого, за українським філософом І. Дяченко, головною онтологічною парадигмою був “своєрідний пантеїзм” – ідея єдиного духовно-матеріального Всесвіту, що виявляється у формі обожнювання Природи і прагненні досягти рівня її гармонії [14, 14]. Так, наприклад, поет українського бароко Іван Оріховський – Роксолан змальовує у віршах видіння повернення до Природи – “лона Цібелли”.

Сучасник М. Вороного західноукраїнський письменник Марко Черемшина визначається М. Зеровим як носій пантеїстичного “поганського світовідчуття” гуцульської міфології, “непоборного біологічного оптимізму” [15, 434].

Творчість раннього Павла Тичини з його “неповторним органічним пантеїзмом” (“Я – сонцеприхильник, Я – вогнепоклонник”) є вдячним ґрунтом для виявлення язичницько-теософських, а не лише християнсько-містичних джерел духовно-інтелектуального стану української нації на початку XX століття (див.: [16; 17; 18]). Я. Поліщук вважає, що

ранній П. Тичина – це другий пік піднесення українського неопоганства [19, 2].

Аналогічно “Бог” у Оксани Лятуринської – язичницький: “... злиття з природою, на її глибоке переконання, – це значить розчинитися в темряві, у затьмареному колориті і втратити свою відосібленість (характерну для теперішнього буття), розчинитися в язичницькій традиції, яку вона майстерно передає через сувору ощадність слова й емблематичний вираз” [20, 3].

Поет Володимир Самійленко став автором язичницького “Символу Віри”:

Вірю в єдиного Бога, крім Бога, нічого немає,
 Вірю, що є тільки дух, космос же прояв його.
 І що свідомість моя єсть око єдиного Духа,
 Котрим світ озира втілене в космос Буття.
 Вірю, що світ матер’яльний не єсть абсолютна реальність,
 Вірю, що час і простір теж абсолютні не більш.
 Вічність не більша ніж мить, як і мить не коротша за вічність,
 Точка й безмежність світів у Всеєдинім – одно.
 Вірю, що втілення духа, котре ми вбачаємо й чуєм
 Справді є зовсім не те, чим ми вбачаєм його.
 Тілом і духом обмежені, що воно є, ми не знаєм,
 Хоч до спізнання все більше розум наближує нас.
 Вірю, що межі розсунуться сили людської істоти
 І кризь завісу Буття зможемо ми зазирнуть.

Один із журналів українських неоязичників “ІндоЄвропа” виносить на першу сторінку наступну декларацію:

Ми – онуки Дажбожі.
 Так говорить “Слово”.
 Ми – діти Ора.
 Так говорить “Велесова книга”.
 Ми – оріяни.
 Українці.
 Ми такі ж богообрані,
 Як і всі інші народи, –
 Іранці й ірландці,
 Індійці й італійці,
 Негри, араби, євреї...
 Ми озираємося назад
 У нестримному прагненні
 Вперед.
 У пошуку власної самобутності.
 В утвердженні предковічності.
 Космічної сутності.
 Заповітності.
 На віки
 І навіки [21].

Вже вищезгаданий Василь Пачовський осмислював себе предтечею грядучого язичницького месії – Космічної Волі. Як зауважує М. Ільницький, “... серед інших поетичних творів Василя Пачовського варто відзначити його поему “Князь Лаборець”... написана ..., коли письменник жив і працював на Закарпатті й вивчав історію цього краю... Поразка і смерть Лаборця пояснюється ... й тим, що він зрадив віру предків, а, отже, втратив золотий перстень, який дав йому Дажбог і з яким він був непереможний... Образ чарівного перстня Карпат – це варіант того ж “золотого вінця” чи Граля (вкраденої й десь захованої коштовної чаші із “Золотих Воріт” (інший твір В. Пачовського, – О.Г.), символу міцності народного духу, національної єдності” [22, 59-60]. Можна звернутися до прикладу з аналізу творчої спадщини автора “Меча Арея” та “Похорон богів” І. Білика: “... Язичництво для І. Білика – це народна релігія з її красивими святами й обрядами, церковні “співи в жодне порівняння не ставали з колядками, щедрівками, веснянками чи радісними перезвуками купальських ночей” ... Різниця між язичництвом і християнством також полягає в тому, що перша є релігією національною, в якій акумульовано погляди на життя певного народу, його звичаї, традиції... Ймовірно, людство, прийнявши християнство, ступило на хибний шлях свого розвитку, міфологізуючи власне мислення і піддаючись власним егоїстично-агресивним інстинктам” [23, 132, 135, 136].

Поет Олекса Стефанович – автор вірша “Сон Перуна” (1924), у якому висловив протест проти “чужого нахабного” впровадження нових релігійних форм. У творчості Євгена Маланюка мотиви “староруської віри” з’являються не часто: “... Лише Стрибог, Діва – Обида, “гряде Ярило із дарами” ... та звернення “не покидай Дажбоже” ... хвилюють поетову увагу, коли він говорить про далеке минуле України” [24, 71]. Є. Маланюк у “Посланні” (1925-1926) висміює “обожнювання” матерії та вірить у “духовний ренесанс”, пророкує народження нового язичницького Риму з “Міцного Лона Скитської Еллади” – України.

Протилежне ставлення до проблеми заміни релігійних орієнтирів зустрічаємо у російській культурі. Зокрема, Владімір Маяковській у вірші “Київ” (1924) виголошує космозічницький гімн “не святому”, а “другому, земному Володимирі”, який “хрестить нас залізом і вогнем декретів” [25].

У митців-представників Празької школи (О. Ольжич, О. Теліга, О. Лятуринська, Є. Маланюк) “... ідеальний герой прагне вийти за межі традиційної християнської символіки, його життєва позиція виявляє більшу спорідненість з доволіно потрактованим поганством, він виступає проповідником безкомпромісної агресивності та кривавої жертви, помсти, а не покути” [26, 234]. Їхню позицію М. Крупач визначає як “родоначальна історіософія”, в основі якої ... лежить ряд міфів, ... де первісний період людського життя оспіваний як найдосконаліший” [27, 9].

Володимир Шаян узагальнює, що твори В. Пачовського, О. Ольжича, О. Теліги та інших “... увійдуть суцільно у ... великий Храм Націо-

нальної Духовности, що про нього мріяв Пачовський у своїй драмі “Храм Дітей Сонця” [28, 3]. У ній герой-лицар України складає присягу:

Клянуся Маєстатом Бога Сонця
Створити Володимирів Орден
І поширить його в глибінь народню
Трійками в військо тисячами звен!

В 1936 р. у Львові доктор філософії Володимир Шаян видає власну збірку поезій з промовистою назвою “Орден Бога Сонця”.

У редактора львівського журналу “Дажбог”, поета Богдана-Ігоря Антонича головний герой – “хлопчина з сонцем на плечах”, якого оточує буяння природи: “... сонце ... чітко розшифровується в контексті всієї поетичної творчості Антонича. Звернувшись до ... збірки “Велика гармонія”, знайдемо, зокрема, такі рядки: “Найстрашніше палить ласк Твоїх пожар. Ти поклав мені на плечі сонце” ... Цікаво, що для Аполлінера та Антонича вогонь і сонце ... пов’язані з натхненням і творчістю, зокрема поетичною” [29, 44-45]. “Сповідниками світла” називає Микола Хвильовий “горожан щасливої країни”, “квакерів” омріяної “загірньої комуни” [30]. А у творчості Тодося Осьмачки, як резюмує Ю. Шерех-Шевельов, “... все скоряється стихії світла, перетоплюється в злив сонячного або місячного проміння, розчиняється там і всемогутньою хвилею якогось незнаного досі синкретизму лине в душу” [31, 178].

“...У Винниченка, – пише В. Панченко, – можна навіть зустріти незвичне слово “сонцеїзм”, що означає поклоніння сонцю, сповідування культу сонячної енергії. Сам письменник, живучи у Франції, намагався дотримуватися своїх конкордистських принципів. “Я люблю сонце, чисте повітря, все, що наближається до чистої природи”, – написав він у Парижі в 1934 р., заперечуючи тим, хто пускав про його спосіб життя найрізноманітніші чутки. Йшлося, зокрема, про Винниченків “нудизм”, – і він таки й справді був нудистом, хоч самого цього поняття не визнавав, якимось по-своєму витлумачуючи власну (і дружинину) любов до сонячних ванн” [32, 76-77].

Міфологема життєдайного Сонця виступає в творчості українських поетів-неокласиків: “...А сонце сіє золоте насіння”, “... і тільки сонце усе голубить, огненноокий німий чаклун”, “Сонце – золотий кобзар – збудило гори і долини” (Павло Филипович); “...А сонце наливає в прозору чашу, що країв не має, Рожевого цілющого вина” (Максим Рильський). Їм вторить поет Юрій Дараган (1923):

...І гридень світлого Дажбога
Сурмить блакитну перемогу
На золотім коні!

Сонце стає духовно актуальним і для післявоєнної української поезії, для літературних поколінь “шістдесятників” та “постшістдесятників” (узагальнено – т.з. “(за-)бите покоління”): “Я чекаю. Я вся сподівання Сонця” (Ірина Жиленко). У гуцульського поета Тараса Мельничука – сонячне, віддзеркалене, мов сяйво у росі (звідси назва його книги – “Князь роси”), “надзвичайно музично-витончене язичництво” [33, 47].

Микола Руденко, один з провідників українських письменників-дисидентів, у романі “Орлова балка” декларує, що Світло (Сонце) є “... Першосуб’єктом, носієм безмежного у своїх можливостях Світового Духу. Дух діє зсередини матерії. Вона, матерія, підкоряючись його пориванням, стає кометою, деревом, квіткою. І, нарешті, людиною. Первинність матерії не заважає духові бути Творцем” [34, 90-91]. Життя походить від Сонця, жінка ж народжує життя, бо є продовженням Сонячного Світла [35, 105].

Український апологет язичництва О. Шокало визначає язичницьку традицію українців як “сонцехвалення” [36]. “... В українській традиції, – пишуть автори монографії “Феномен нації”, – Сонце – інваріант Вищого начала, котре, варіюючись, дарувало свою санкцію історично зумовленим “ідеям”: сонцесайний князь, гетьман (державність). Шевченкове “Сонце правди” ... “сонце комунізму”, ідея незнищенності культури, мови (“мова веселкова – наше сонце у росі”) тощо” [37, 122].

Фольклорна українська метафора “Трисвітле Сонце” спонукала неоязичників звернути увагу на концепції Трійці (у християнстві) та Трімурті (у індуїзмі) і на цій основі вибудувати власну теорію “триєдності” основного божества давньослов’янського пантеону – Дажбога: “... В основі Дажбога лежить Трисуття: Яв – (світ явний, матеріальний), Нав – світ невидимий, духовний, Прав – звід правил, законів матеріального буття; Три основи світу, у вигляді тризуба в обрамленні сонця...” [38, 23].

Ставлячи в центр світоглядної системи “світлове” начало, неоязичники, відповідно, визнають і астрологію як науку узгодження (“ладування”) життя з космічними ритмами, відому ще предкам – язичникам: “... буття докільля в світлі сонця й буття людини в невидимому Господньому світлі бачилось нашими пращурами як єдине ціле” [39, 12]. Звідси постає завдання реставрації “солярно-зодіакального” світогляду предків, “повернення” його у щоденне побутування українців, “осучаснення” науковою термінологією. Основоположником даного підходу вважається етнолог-аматор Олександр Знойко. Спостерігши, що вчені-дослідники язичницьких пантеонів індоєвропейців зіставляли їх із зодіакальним колом, він визначив за доцільне здійснити це і щодо давньослов’янських богів. Та частина цієї реставрації, де дослідник притримувався наукового аналізу, яким йшли його попередники, визнана та увійшла у науково-культурологічний обіг: Сварог – це зодіакальне коло, Перун – сузір’я Стрільця, Велес – Тільця, Коза-Коляда – Козерога, Плуг – Оріона, Віз – Великої Ведмедиці, Мокош – Водоля тощо. Ярило, відповідно, – це весняне рівнодення, Купало – літнє, а Дідух – зимове сонцестояння [40, 45 – 53, 56 – 91].

Типологічно можна, на наш погляд, співвіднести цей український “сонячний ренесанс” з аналогічним явищем, що мав місце у стародавній Месопотамії, коли 2200 р. до н.е. Шумер (Південна Месопотамія) перебував у боротьбі та духовному протистоянні з Аккадом (Північна Месопотамія). Саме тоді відбувся т.з. “срібний вік” шумерів, їхнє відроджен-

ня, символом чого став епос про Гільгамеша. Його герой (на відміну від традиційно прийнятного у язичництві віддавання поклоніння кожному з богів за певною ієрархією і те, що кожному з богів належить, не порушуючи міру) віддав всю перевагу виключно сонячному богові Уту-Шамашу (т.зв. “генотеїзм”). В аналогічних умовах, через чотири тисячоліття, на терені землі, яка колись, як і стародавній Шумер, начебто, мала ту ж саму назву – Аратта, південний “соняшний клярнетизм” П. Тичини протистоїть північному «холодному символізму», втіленому у поемі А. Блока “Дванадцять”.

Але й сам Александр Блок, віддамо йому належне, відчував революційні глибини “Азії” та “азійського ренесансу” (“Да, скифы мы! Да, азиаты мы!..”). Та історична доля розпорядилася так, щоб М. Хвильовий оголосив війну “Півночі” – “центру всесоюзного міщанства”. Аналогами сонячного бога у його концепції виступають “імпульси” великих етногеополітичних катаклізмів тисячолітньої (і більше) давнини, які йдуть з Азії. Їх, знову ж таки, намагалися осмислити російські акмеїсти, євразійці, Л. Гумільов та неоевразійці... В цей же 1918 рік виходу “Сонячних кларнетів” та “Дванадцять” Ніколай Гумільов переклав епос про Гільгамеша (опубл. 1921), паралельно працюючи над книгою поезій “Шатро”, у якій образом “геліологічних здвигів” стає Африка як “плід пізнання” “... на дереве древнем Евразии”, Африка, де “... города, озаренные солнцем”, де “... у входа пещер Звуки песен и бой барабанов”, тобто Чорна Африка, яка досі зберігає здатність за допомогою ритму входити з Сонцем у вібраційний енергетичний контакт.

“...Ритм – це “архітектура буття”; його внутрішня динаміка”, – зазначав засновник культурфілософії негритюду поет і політик Леопольд Сенгор. У ритмі людина зливається з космічними ритмами, ритмами природи, прилучається до “життєвої сили”, бере у ній основу свого буття, своєї особистості. Саме П. Тичина клав “... ритм в основу ... як “конструктивний фактор”...; відчував ритм як узагалі ... “порядкуючу силу”, ніби як засіб, сказати б, антихаосу в творчості – житті – Космосі. Саме в такому ритмі ... шукав переборення нездоланих суперечностей, розірваності поезії – життя – світу” [41]. П. Тейяр де Шарден відносив ритм до прояву “радіальної енергії” божественного джерела еволюції. А звучання біологічного ритму в унісон притягує людей одне до одного, викликаючи почуття комфорту від спільного перебування. Не даремно Л. Гумільов говорив про те, що у представників одного етносу біогеофізичний ритм (коливання біополя) збігаються. І на цій основі сформулював концепцію “компліментарності” етносів між собою, що займають споріднені ландшафтні системи та перебувають з ними у тісному зв’язку, мов герой античної міфології Антей.

Звідси виникає культуро-філософська ідея трансформації моральних цінностей сучасного українського суспільства [42] за допомогою реставрації “солярно-зодіакального” світогляду предків, “повернення” його у щоденне побутування українців, “осучаснення” науковою термі-

нологією, формування філософії «українського сонячно-антеїстичного космізму».

Література

1. Квіт С. Нова літературна дискусія? / С. Квіт // Українські проблеми. – 1994. – №3. – С. 76-78.
2. Довгич В. Матір Індоевропа / В. Довгич // Індоевропа – Такі Справи (Київ). – 1996-1997. – Кн.1-2. – С. 6-9.
3. Шаян В. Священний героїзм як основа українського національного світогляду / В. Шаян // Український світ. – Київ, 1996. – Ч. 1-3 (12). – С. 6-7.
4. Шаян В. Віра Предків наших / В. Шаян. – (Канада) Гамільтон, 1987. – Т.1. – 864с.
5. Ерофеев В.В. В лабиринте проклятих вопросов / В.В. Ерофеев. – М.: Сов. писатель, 1990. – 448 с.
6. Лозко Г. Рідна віра / Г.Лозко // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – Київ, 1996. – Ч. 5-6. – С. 25-28.
7. Ступарик Б. Національна ідея у працях українських педагогів ХХ століття / Б. Ступарик // Мандрівець. – Тернопіль, 1999. – № 3. – С. 54-58.
8. Малахов В.А. Імператив творчості (декілька міркувань з приводу нинішньої духовно-моральної ситуації) / В.А. Малахов, Т.О. Чайка; відп. ред. К.П. Шудря, Є.І. Андрос // Світогляд і духовна творчість. – К.: Наук.думка, 1993. – С. 133-139.
9. Нахлік Є. Василь Пачовський про всесвітню місію українського духу / Є. Нахлік // Український світ. – Київ, 1995. – №1-2. – С. 31.
10. Астаф'єв О. Стилі української еміграції: Естетика тотожності: Стаття друга / О.Астаф'єв / Українська мова та література. – Київ, 2000. – №17 (177). – С. 1-3.
11. Зеров М.К. Твори: В 2-х тт. / М.К.Зеров; Упоряд. Г.П. Кочура, Д.В. Павличка. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – 601 с.
12. Макаров А. Світло українського бароко / А. Макаров. – К.: Мистецтво, 1994. – 288 с.
13. Ткаченко А. Здобудем людських прав? / А.Ткаченко // Слово і час. – Київ, 1991. – №12. – С.8-12.
14. Дяченко І.М. Ренесансний світогляд : Гуманістична традиція в українському суспільстві XVI – XVII ст.: Автореф.дис.... канд.філос.наук. / І.М.Дяченко. – К.: КНУ; Житомир: ОП ЖОД, 1999. – 17 с.
15. Зеров М.К. Твори: В 2-х тт. / М.К. Зеров; Упоряд. Г.П. Кочура, Д.В. Павличка. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – 601 с.
16. Боднар Є. До філософських джерел образу Сонячних Кларнетів / Є.Боднар // Слово і час. – Київ, 1995. – №4. – С. 71-73.
17. Шестопалова Т. Міфопоетика В.Б. Єйтса і раннього П. Тичини: Типологічні аспекти / Т.Шестопалова; гол.ред. В.П. Моренець // Наукові записки НУ “Києво-Могилянська Академія”. – К.: КМ Academia, 1998. – Т.4.Філологія. – С. 141-145.

18. Федотова Т. Вогнепоклонник (Роздуми над збіркою Павла Тичини “Сонячні кларнети”) / Т. Федотова // Українська мова та література. – 1999. – №14. – С. 7-8.
19. Поліщук Я. “Лісова пісня” Лесі Українки : Неопоганство і семантика міфу / Я. Поліщук // Дивослово. – Київ, 2000. – №1. – С. 2-7.
20. Астаф’єв О. Стилі української еміграції: Естетика тотожності: Стаття друга / О. Астаф’єв // Українська мова та література. – 2000. – №17 (177). – С. 1-3.
21. Індоевропа. – Київ, 1996-1997. – Кн.1-2. – С. 2.
22. Ільницький М. Від “Молодої Музи” до “Празької школи” / М. Ільницький. – Львів: Вид-во ІУК НАНУ; ЛОНМІО, 1995. – С. 59-60.
23. Сорока М. Язичництво і християнство в історичних романах І. Білика (“Меч Арея” і “Похорон Богів”) / М. Сорока // Київ. – Київ, 2000. – №1-2. – С. 131-136.
24. Войчишин Ю. “Ярий крик і біль тужавий...”: Поетична особистість Євгена Маланюка / Ю. Войчишин. – К.: Либідь, 1993. – 160 с.
25. Майофис М. Рец. на кн.: Вайскопф М. Во весь логос: Религія Маяковського / М. Вайскопф. – М.; Ієрусалим, 1997 / М. Майофис // Новое литературное обозрение. – Москва, 1998. – №29. – С. 385-386.
26. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: Літературознавчі студії. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 296 с.
27. Крупач М.П. Українська історіософська поезія міжвоєнного періоду (Проблеми і пошуки): Автореф. дис. ... канд.філолог.наук. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1996. – 20 с.
28. Світання. – Торонто, 1968. – №3 (9). – С. 2-3.
29. Ключковська Я. Французькі паралелі Богдана-Ігоря Антоновича / Я. Ключковська // Слово і час. – Київ, 1998. – №7. – С. 43-46.
30. Хвильовий М. Твори: У 2-х тт. / М. Хвильовий. – К.: Дніпро, 1991. – Т.1. – С. 318.
31. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: У 3-х тт. / Ю.Шерех; упоряд. та прим. Р.М. Корогодського. За ред. В.О. Шевчука та ін. – Харків: Фоліо, 1998. – Т.1. – 607 с.
32. Панченко В. Драма “всебічника” Володимира Винниченка / В. Панченко // Кур’єр Кривбасу. – Кривий Ріг, 1997. – №5(77-78). – С.75-79.
33. Кут С. Тарас Мельничук. “Реквієм 1934-го” / С. Кут // Слово і час. – Київ, 1998. – №8. – С.44-47.
34. Руденко М. Орлова балка / М. Руденко. – Торонто – Балтимор, 1982. – 482 с.
35. Бондаренко О. Втілення естетичного ідеалу в романі М.Д. Руденка “Орлова балка” / О.Бондаренко // Studia methodologica (Тернопіль). – 1998. – Вип. 5. – С.102-106.
36. Шокало О. Відродження світла, або Вертатись на верстви свої / О.Шокало // Радянська школа. – Київ, 1991. – №7. – С. 2-7.
37. Феномен нації: Основи життєдіяльності / За ред. Б.В. Попова. – К.: Знання; КОО, 1998. – 264 с.

38. Любар О.О. Історія педагогічної освіти в Україні / О.О. Любар, Д.Т. Федоенко. – К. – Кривий Ріг: Вид-во КРМД, 1993. – Ч.1. Дохристиянський період. – 110 с.
39. Ткач М. Дерево роду / М. Ткач. – К.: МПП “Анфас”, 1995. – 106 с.
40. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні: Наук.-популяр. стг., розвідки / О.П. Знойко; передм. В.Р. Коломійця. – К.: Молодь, 1989. – 304 с.
41. Лавріненко Ю. Кларнетичний символізм / Ю. Лавріненко // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К.: Рось, 1994. – Кн. 1. – С. 590.
42. Духовні цінності в структурі світоглядних орієнтацій українського народу / С.М. Возняк, В.І. Кононенко, І.В. Кононенко та ін. // Духовні цінності українського народу. – Київ–Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 35-36.
43. Учение Живой Этики. Сердце. – М.: МЦР, 1995. – 88 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 15.11.2010 р.

*Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором **Возняком С.М.***

THE PHILOSOPHY OF UKRAINIAN SUNNY-ANTHEISTIC'S COSMISM

O. B. Gutsulyak

PreCarpathian National University named Vasyl Stefanyk;

76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenkat, 57;

ph. +380 (342) 59-60-10

The article is available in Ukrainian culture, art and literature of the complex ideologies that appeal to pre-Christian heritage. In particular it is shown that a number of these ideologies and grouped around cosmism and sunny-centrism aspects, which, being coupled with the creative imagination of contemporary authors, are the basis for a new transformation of the Ukrainian national myth, the Ukrainian national idea.

Keywords: *cosmism, Ukrainian national idea, national culture, folklore, literature, Ukrainian philosophy, pagan heritage, neopaganism.*

УДК 141.1
ББК 87.3 (4Укр)

МЕТАФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЕКТ «УКРАЇНСЬКИЙ КОРДОЦЕНТРИЗМ»

Я. С. Гнатюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-15; e-mail kf@pu.if.ua*

У статті розглядається метафілософський проект філософії українського кордоцентризму. Аналізуються психологічний, текстологічний та метафілософський способи її інтерпретації. Головна увага зосереджується на конфлікті між міфічною та метафілософською інтерпретаціями українського кордоцентризму як національної філософії.

Ключові слова: *філософія, метафілософія, метафілософський проект філософії, український кордоцентризм, конфлікт інтерпретацій, міфічна та метафілософська інтерпретації.*

Українська культура та філософія має чітко виражений уривчастий, дискретний характер. На думку І. Мірчука, «брак зв'язку між окремими періодами, чи навіть явищами української культури можемо ствердити при кожній нагоді, так що в результаті культурний процес не робить враження органічної цілості, яка поволі, але постійно росте, а уявляється нами як ряд часами навіть блискучих періодів, між собою незалежних і непов'язаних» [1, с.47]. Аналізуючи причини такої культурної ситуації в Україні, С. Дацюк зазначав, що «перерив традиції в Україні пов'язаний з постійним переходом від одного імперського культурного впливу до іншого, та ще й всередині російської імперії ми пережили революцію початку ХХ століття. І в кожній такій зміні ми намагалися відірватися від культури, яка привносилася тією чи іншою імперією, – так кожен раз гинула філософія, яка не встигала відновлюватися» [2, с.349-350]. Таким чином, розвиток української культури та філософії відбувся ривками й часто переривався. Звідси відсутність зв'язку між культурними періодами, уривчастість філософських тенденцій та перервність філософських традицій.

Дискретний характер української культури та філософії дав стимул до пошуків в уривчастих тенденціях української філософії інваріантів її розвитку. Це призвело до створення концепта «український кордоцентризм» та побудови метафілософського проекту української філософії – філософії українського кордоцентризму.

Концепт «український кордоцентризм», що уособлює українське філософське вчення про людське серце, та філософія українського кордоцентризму як метафілософський проект української філософії спри-

чинили у філософській україністиці довготривалу наукову дискусію. Його апологети та критики у своїх аргументаціях віддавали перевагу трьом головним способам інтерпретації вчення про серце в українській філософії: психологічному, текстологічному й метафілософському. З них лише текстологічна інтерпретація є найменш придатним герменевтичним методом для дослідження українського кордоцентризму як національної філософії. Така її малоефективність обумовлена тим, що при текстологічній інтерпретації сфокусованість наукового дослідження тільки на окремих текстах українських мислителів чи їхніх фрагментах, й до того ж оригінального характеру, без запозичень із неукраїнських джерел, зводить до мінімуму дослідницьку перспективу. А це, своєю чергою, веде до суттєвого обмеження творчого філософського пошуку тісними рамками текстологічного аналізу.

Виходячи із жорстко заданих обмежуючих методологічних припущень, прибічники цього методу – В. Олексюк, Т. Закидальський, Р. Піч, А. Тихолаз й М. Ткачук – відкидають саму можливість будь-якої іншої герменевтичної інтерпретації, окрім текстологічної, нездатної вийти за вузькі рамки філософського тексту. При цьому вони не враховують того, що без звернення до культурного, соціального, релігійного чи інтелектуального контексту неможливо збагнути смисл філософського тексту, а також те, що у філософському тексті історія філософії як тематична нарація анулюється в логіку історії філософії, а сам історико-філософський процес трансформується в історико-філософську структуру. І що лише шляхом виходу за статичні межі філософського тексту можна досягнути динаміку історико-філософського процесу. Власне, методологічна орієнтація лише на оригінальну структуру та нехтування напіворигінальними й неоригінальними структурами, сингулярний радикалізм та принципівий максималізм, які притаманні прибічникам текстологічної інтерпретації, й не дозволяють їм адекватно осмислити процесуальний характер українського кордоцентризму як реального історико-філософського феномена.

Психологічна інтерпретація вчення про серце в українській філософії, обстоювана апологетами українського кордоцентризму І. Мірчуком, Д. Бучинським, О. Кульчицьким, Є. Калюжним, І. Бичком, етнопсихологічне чи етноментальне обґрунтування ними українського кордоцентризму як національної філософії, яке поклало початок цій дискусії, спричинили появу міфу про український кордоцентризм як унікальний етноментальний феномен. Текстологічна ж інтерпретація вчення про серце в українській філософії як реакція упереджених критиків українського кордоцентризму Т. Закидальського, Р. Піча, А. Тихолаза й М. Ткачук та їхня рефлексія над психологічною інтерпретацією, історико-філологічне спростування ними українського кордоцентризму як неоригінального й фіктивного історико-філософського феномена викликали конфлікт між психологічною й текстологічною інтерпретаціями, етноментальною й історичною аргументаціями та народили міф про український кордоцентризм як ілюзію наукової уяви. Зрештою, зважена по-

зиція поміркованих критиків психологічної інтерпретації вчення про серце в українській філософії як філософської теорії українського кордоцентризму В. Горського, С. Кримського, М. Поповича, С. Вільчинської й І. Потаєвої в кінцевому результаті дала підстави для обґрунтування метафілософської інтерпретації українського кордоцентризму як національної філософії та побудови фрагмента української філософської семантики – семантики символів класичної доби української філософії. Описана дискусійна ситуація у філософській україністиці існує й сьогодні, й нині наявні ті самі конфлікти міфологій та інтерпретацій.

Я, як автор концепта «український кордоцентризм», вважаю, що не маю жодного морального права залишатися осторонь цієї дискусії. А тому спробую пояснити свою філософську позицію й звернути увагу на ті обставини, які мене до цього спонукали. Перед цим зроблю тільки незначне уточнення науково-етичного плану: займенник «я» й похідні від нього «мій», «моє», «мною» тощо, які часто зустрічаються у статті, свідчать не про надмірну амбіційність автора, а про те, що він несе особисту інтелектуальну і моральну відповідальність за висловлювані концепти та пропозиції.

Приводом до публікації цієї статті послужили дві обставини. Насамперед, це застереження М. Поповича про небезпеку «модернізації сквородинського «вчення про серце» в дусі так званого «українського кордоцентризму»...» [3, с.216]. А, крім того, зауваження М. Ткачук щодо прагнення «вгадати те, чого не було», з якого «народжується міф про тяглість української кордоцентричної традиції» [4, с.55].

Оскільки я у 2002 році в процесі завершення роботи над дисертаційним дослідженням створив концепт «український кордоцентризм», а в 2005 році захистив кандидатську дисертацію на тему «Український кордоцентризм: історико-філософський аналіз», то вважаю за необхідне прокоментувати наведені оцінки українського кордоцентризму та пояснити свою філософську позицію. Зазначу лише, що ця позиція постійно конкретизувалась. Те, як я бачив проблему українського кордоцентризму в 2002 чи 2005 роках, суттєво відрізняється від моїх поглядів у 2010 році. Перші мої самостійні результати, отримані завдяки дослідженню теми серця в українській філософії, були опубліковані в 2000 році. Тому загалом феномен українського кордоцентризму я вивчав понад десять років. Цей факт, як я сподіваюсь, є вагомим підставою для того, щоб взяти до уваги викладені тут ідеї.

З приводу наведених вище оцінок концепта «український кордоцентризм» варто відзначити, що я ніколи не ставив собі за мету романтизацію барокової філософії серця Г. Сковороди чи модернізацію класичної доби української філософії. Я також жодним чином не наполягав на тяглісті української кордоцентричної традиції, безперервності українського історико-філософського процесу, вдаючись при цьому до його міфологізації. Навпаки, я завжди наголошував на роздробленості культурного потенціалу українського народу, на перервності історії україн-

ської філософії та переважно дискретному характері українського кордоцентризму.

Важливим для розуміння моєї філософської позиції є розрізнення двох рівнів дослідження – філософії та метафілософії. Лише з цієї перспективи можна зрозуміти, що концепт «український кордоцентризм» не є філософським терміном. Це метафілософський термін. Ним послуговувались не фундатори українського кордоцентризму Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич, Т. Шевченко й П. Куліш, а дослідники їхньої філософської творчості О. Кульчицький, Є. Калюжний, С. Ярмусь, І. Бичко та інші.

Метафілософську функцію значною мірою виконує історія філософії. Тому введений у моєму дисертаційному дослідженні термін «український кордоцентризм» призначений для опису та осмислення української філософської реальності. І якщо він придатний для виконання такої ролі, то його можна, із певними застереженнями та вказівкою на науковий статус, адекватно застосовувати в історико-філософських дослідженнях. Я переконаний, що термін «український кордоцентризм» виконує таку функцію та здатний розкрити нові наукові перспективи для дослідження історії української філософії.

Запропонований та введений у науковий обіг термін «український кордоцентризм» створений на базі понять «серце», «філософія серця» й «кордоцентризм». Аналізуючи ці поняття, необхідно зауважити, що концепт «серце» привертав більшу увагу не дослідників української філософії, а представників російської філософії. Це, звичайно, викликає певною мірою здивування, з огляду на популярність понять «філософія серця» та «кордоцентризм» серед дослідників історії української філософії.

У російській філософії поняття «серце» виражає більш-менш однакові значення. Так, Б. Вишеславцев розумів серце як «онтологічний надраціональний принцип, який складає реальну «самість» особистості» [5, с.491]. А для В. Верещагіна серце – це «біблійне поняття, яке отримало подальший розвиток у філософсько-антропологічному вченні П.Д. Юркевича, П.А. Флоренського та Б.П. Вишеславцева» [6, с.385]. На його погляд, «метафора серця об'єднує чуттєве та раціональне, природне та культурне, чоловіче та жіноче, плотське та духовне» [6, с.386]. Із цієї дефініції випливає, що серце в біблійних уявленнях є об'єднуючим, інтегративним чинником, який забезпечує цілісність людської істоти. А також те, що ніякого протистояння між «серцем» та «головою» в юдейсько-християнській традиції немає. Воно наявне лише в традиції українського «серцезнавства».

Водночас можна посперечатися із В. Верещагіним щодо того, хто ж започаткував розробку поняття «серце» в українській філософії. Більшість дослідників, до яких можна зарахувати Д. Чижевського, С. Ярмуса, І. Бичка, схиляються до думки, що в українській філософії пріоритет у дослідженні цього поняття належить не П. Юркевичу, а Г. Сковороді, у творах якого слово «серце» згадується понад тисячу разів.

Із використанням концепта «серце» у філософській україністиці набули чинності такі аналітичні конструкції як «філософія серця» та «кордоцентризм». Автором поняття «філософія серця» (від грецьк. «philos» – «любов», «sophia» – «мудрість»; «друг сердечної мудрості») вважається Д. Чижевський [7, с.19], а винахідником терміна «кордоцентризм» (від латин. «cordis» – «серце», «centrum» – «центр кола»; «серце як єдність та цілісність людини») – О. Кульчицький [8, с.13].

В етнічній Україні типологічні характеристики української філософської думки, виокремлені мислителями західної української діаспори, були замінені реальними дефініціями. Одним із перших дефініцію філософії серця дав І. Бичко. На його думку, філософія серця – це «філософське вчення, що спирається на біблійну традицію ототожнювати духовну реальність із серцем» [9, с.681]. Згодом іншу дефініцію філософії серця запропонував М. Булатов. Він підкреслив, що філософія серця – це «антропологічна тенденція, яка хоча й уривчасто, все ж простежується в межах української філософії, історії, художньої літератури» [10, с.539].

Концепт «серце» у філософії серця українських мислителів, як правило, тлумачився у вузькому та широкому значеннях. У вузькому – як субстрат почуттів, здатність до емоцій, емоційно-вольовий початок, ірраціонально-індивідуальний принцип. У широкому – як нематеріальний, неречовий початок, духовний або ідеальний принцип. Однак у філософській україністиці при психологічній інтерпретації філософії українського кордоцентризму було враховано більшою мірою вузьке, ніж широке значення поняття «серце». Звідси – однозначне розуміння поняття «кордоцентризм», його психологічний зміст.

«Поняття «кордоцентризм», – зазначав С. Ярмусь, – порівняно нове поняття; воно належить передусім до царини філософії. Поняття це означає, що в житті людини, в її світогляді, основну мотиваційну і рушійну роль відіграють не розумово-раціональні сили людини, а скоріш сили її емоційного почуття, або, образно кажучи, сили людського серця» [11, с.402]. Услід за С. Ярмусем, рухаючись у фарватері його психологічних інтерпретацій, Н. Хамітов акцентував на тому, що кордоцентризм означає «домінанту серця, переважання почуття над логічним міркуванням, а образу – над поняттям» [12, с.193].

У психологічному сенсі продовжували розробляти поняття «кордоцентризм» й інші дослідники української філософії. Так, на думку К. Кислюка, кордоцентризм – це спосіб пізнання, який «полягає в осягненні людиною навколишнього світу й самого себе не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, чуттями, здоровим глуздом» [13, с.470]. Змістовні акценти й структурні елементи дефініції кордоцентризму, запропонованої К. Кислюком, майже повністю відтворені у дефініції В. Кременя. На думку останнього, кордоцентризм є «розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, почуттями, внутрішнім, «душею» [14, с.418].

Інші дефініції кордоцентризму в рамках психологічного розуміння також подібні між собою. Наприклад, для О. Стражного кордоцентризм означає «примат емоційності над раціональністю, почуттів над логікою, серця над розумом» [15, с.313-314]. А за В. Петрушенком, сутність кордоцентризму «полягає у наданні серцю, почуттю переваг над розумом» [16, с.62].

В опозиції до психологічного розуміння терміна «кордоцентризм» перебуває його метафілософське розуміння та інтерпретація. Метафілософське тлумачення поняття «кордоцентризм», яке базується на широкому значенні поняття «серце», запропонував І. Мойсеїв. Для нього кордоцентризм – це «біблійне за походженням уявлення про те, що сутність людини зосереджується в серці» [9, с.303]. Подібне трактування міститься й у дефініції кордоцентризму С. Присухіна. На його думку, кордоцентризм – це «певна світоглядна орієнтація на внутрішній світ людини, «філософія серця» (де серце – емоційно-вольова сутність людини)» [17, с.159].

Оскільки у методологічному арсеналі філософської україністики стихійно з'явилися дві різні аналітичні конструкції – «філософія серця» й «кордоцентризм», які фактично позначали один й той самий український історико-філософський феномен, виникла ідея впорядкування цього термінологічного хаосу. Спочатку його спробував впорядкувати І. Бичко за допомогою розрізнення існуючих аналітичних конструкцій. На його думку, поняття «філософія серця» слід використовувати для осмислення класичної доби української філософії, а термін «кордоцентризм» – для аналізу німецької філософської містики [9, с. 681].

Друга спроба була здійснена мною при підготовці кандидатської дисертації до захисту. Я виходив з того, що потрібно не аналітично розмежовувати, а, навпаки, синтезувати обидва поняття: поняття «філософія серця», що акцентує на етноментальних характеристиках української філософії, та поняття «кордоцентризм», що фіксує інтелектуальну ідентичність української філософії. Ця ідея була зреалізована у вигляді нової аналітичної конструкції – «український кордоцентризм» [18, с.1].

На мою думку, український кордоцентризм є складним феноменом. Власне тому однозначно визначити його неможливо. Описати сутність й особливості українського кордоцентризму можна лише через низку визначень, характеристик й порівнянь.

У метафілософському сенсі та інтерпретації український кордоцентризм є національною філософією, яка в художніх образах та теоретичних поняттях виражає усвідомлення цілісності людини та розуміння нерозривної єдності людини з Богом, за межами реальності, трансцендентним.

В історико-філософському плані український кордоцентризм є історичним типом філософування, якщо розглядати його у порівнянні з іншими історичними типами – даоським натуроцентризмом, конфуціанським соціоцентризмом, буддійським етикоцентризмом, античним космоцентризмом, юдейсько-християнсько-ісламським теоцентризмом, ре-

несансним антропоцентризмом, просвітницьким логоцентризмом, пост-модерним семіоцентризмом й, водночас, метафізичною ідеєю чи філософською парадигмою, якщо розглядати його окремо, ізольовано, поза зв'язком з іншими історичними типами.

В онтологічному аспекті український кордоцентризм є вчення про укоріненість людини за допомогою серця в істинному бутті.

У гносеологічному ракурсі український кордоцентризм є вчення про перевагу духовного досвіду над теоретичною логікою.

В антропологічному вимірі український кордоцентризм є концепцією цілісності людської реальності.

В аксіологічному тлумаченні український кордоцентризм є вчення, яке зараховує до цінностей любов, а до антицінностей – егоїзм.

У соціально-філософському окресленні український кордоцентризм є вчення про перевагу ірраціонально організованої спільноти над раціонально організованим суспільством.

В історіософському розумінні український кордоцентризм є вчення про мікроісторію істинної людини, яка у своєму духовному зростанні проходить етап смерті старої фальшивої людини та етап воскресіння чи духовного народження нової справжньої людини.

В етичній перспективі український кордоцентризм є ідеєю першості спонтанного емотивізму перед калькуючим егоїзмом.

Український кордоцентризм можна класифікувати не тільки за традиційними розділами філософії, але й за головними філософсько-світоглядними орієнтаціями. Звідси три типи українського кордоцентризму: креативний, акціональний та інтроспективний.

Креативний кордоцентризм є філософсько-світоглядною орієнтацією на Вищу реальність, а два інші типи – на емпіричний світ: акціональний кордоцентризм – на соціальну реальність, а інтроспективний кордоцентризм – на людську духовну реальність.

Креативний кордоцентризм має різновиди – філософсько-теософський кордоцентризм Г. Сковороди, в якому виражена ідея створення істинної людини, та філософський кордоцентризм П. Юркевича, де йдеться про творчу силу людського серця.

Акціональний кордоцентризм, у свою чергу, також має різновиди. Це – афективно-волюнтаристичний кордоцентризм М. Гоголя, заснований на принципі циркуляції любові у соціальній піраміді, й афективний кордоцентризм П. Юркевича, який базується на ідеї емоційно-почуттєвого вчинку.

Нарешті, різновидами інтроспективного кордоцентризму є волюнтаристичний кордоцентризм Г. Сковороди, в якому виражена воля до єднання з природою як власною, так і Божественною, та волюнтаристично-емотивний кордоцентризм Т. Шевченка й П. Куліша, який являє собою напружене емоційно-вольове прагнення до правди та свободи.

Те, що при такій типології українського кордоцентризму як національної філософії один і той самий український мислитель виявляється виразником різних типів філософії українського кордоцентризму, свід-

чить не про її помилковість, а про факт, що той чи інший український мислитель світоглядними акцентами своєї філософії виразив різні світоглядні орієнтації. Так, Г. Сковорода, представник такого різновиду креативного кордоцентризму як філософсько-теософський, вважав, що творення істинної людини найкраще відбувається в усамітненні, шляхом заглиблення у внутрішнє, тому він одночасно є й виразником волюнтаристичного кордоцентризму – різновиду інтроспективного кордоцентризму. У його філософії серця світоглядні орієнтації на Вищу реальність та людську духовну реальність поєднувались, а не протистояли одна одній.

Те ж саме стосується й П. Юркевича. Його філософський кордоцентризм як різновид креативного кордоцентризму повністю узгоджується з афективним кордоцентризмом як різновидом акціонального кордоцентризму. Творча сила людського серця, про яку йдеться у філософському кордоцентризмі, здатна проявлятися у любові до ближнього, заснованій на емоційно-почуттєвих рухах людського серця та афективній поведінці, ідея якої й виражена у відповідній назві – афективний кордоцентризм.

Завдання, яке я ставив перед собою у процесі дослідження українського кордоцентризму як національної філософії, полягало не у побудові філософської теорії українського кордоцентризму, а у тому, щоб скоординувати філософський та метафілософський рівні його історико-філософського аналізу, чітко визначити співвідношення між ними, їхні хронологічні та логічні межі. Це тим більше було необхідно, оскільки такі дослідники історії української філософії, як В. Олексюк, Т. Закидальський, Р. Піч й А. Тихолаз (до них можна зарахувати й М. Поповича та М. Ткачук) вважали, що український кордоцентризм як національна філософія ніяк не співвідноситься із вченням про серце в українській філософії. Інші ж дослідники, зокрема Д. Чижевський, І. Мірчук, Д. Бучинський, С. Ярмусь, А. Бичко й І. Бичко, заявляли, що український кордоцентризм збігається з українською філософією, українським філософським вченням про серце, а С. Ярмусь навіть стверджував, що українська філософія – це не що інше як філософія українського кордоцентризму, нібито українські мислителі за весь період існування української філософії спромоглися створити та обґрунтувати лише одну філософську ідею.

Головна проблема, яку я спробував розв'язати в процесі історико-філософського аналізу українського кордоцентризму як національної філософії, формулюється таким чином: чи можлива коректна філософсько-семантична інтерпретація однієї з уривчастих тенденцій класичної доби української філософії як філософії українського кордоцентризму? Моя відповідь ствердна. Так, можлива.

Звертаючись до історії виникнення цієї проблеми, необхідно нагадати, що Д. Чижевський, займаючись семантичним аналізом філософських текстів українських мислителів XVIII–XIX століть та виокремлюючи в них ключовий знак-символ – людське серце, започаткував новий

напряму української метафілософії – семантику символів української філософії доби бароко та романтизму. Згодом перед його послідовниками – І. Мірчуком, Д. Бучинським, О. Кульчицьким, Є. Калужним, С. Ярмушем й І. Бичком – постало завдання побудови коректної й обґрунтованої української філософської семантики. Однак систематично розробити її вони так й не змогли. Українська філософська семантика тривалий час залишалась незавершеним метафілософським проектом. Спробою побудови цього проекту можна вважати мої зусилля, спрямовані на створення концепта «український кордоцентризм» та його історико-філософську аргументацію.

Таку наукову діяльність декому подобається називати «міфотворчістю», але я назвав би її дещо інакше, а саме – верифікацією метафілософської гіпотези Д. Чижевського про філософію серця як виразну характеристику української філософії. Послідовники Д. Чижевського з його метафілософської гіпотези зробили лише два важливих для них та принципових для філософської україністики висновки:

- 1) український кордоцентризм є унікальним явищем світової історії;
- 2) унікальність українського кордоцентризму пояснюється лише однією обставиною – тим, що він є виразом українського національного менталітету.

З такими висновками не можна погодитись. Тема серця розроблялась як східними нехристиянськими, так й західними християнськими мислителями. Можна вести мову про індійський кордоцентризм, китайський кордоцентризм, німецький кордоцентризм, французький кордоцентризм тощо. Тому заявляти про унікальний характер українського кордоцентризму немає жодних підстав. Звідси зрозуміло, що термін «кордоцентризм» без вказівки на його національну специфіку є неточним, розпливчастим за обсягом. Більш точно, у випадку української філософії застосовувати термін «український кордоцентризм».

З іншого боку, слід наголосити, що український кордоцентризм є виразом не стільки українського національного менталітету, скільки української православної культури. Український національний менталітет не був тією єдиною вирішальною обставиною, яка спричинила український кордоцентризм як національну філософію. Ця національна філософія була спричинена й іншими соціокультурними чинниками.

На мою думку, якщо відкинути обидва висновки, то завдяки цьому український кордоцентризм як національна філософія не зникне. Навпаки, зникнуть лише фальшиві уявлення про нього й за таких умов з'явиться можливість для адекватного історико-філософського осмислення його своєрідності та самобутності.

У межах світоглядної культури християнського Заходу можна виокремити чотири відносно самостійні версії розв'язання проблеми співвідношення концептів «розум» й «серце»: позицію рівнозначності, позицію розрізнення, позицію єднання й позицію першості.

Позиція рівнозначності, або ототожнення розуму й серця представлена в Біблії та творах Орігена. Біблійні тексти називають серце розу-

мом (Єр., 5, 21; Ів., 12, 40; Рим., 1, 21). Саме тому Ориген, базуючись на текстах Біблії, вважав, що серце – це лише інша назва розуму. «Взагалі, у всіх Писаннях Старого й Нового Завіту, – зазначав він, звертаючись до свого читача та співбесідника, – ти знайдеш багато місць, в яких серце згадується замість розуму, тобто замість пізнавальної сили» [19, с. 54].

Позиція розрізнення розуму й серця неявно виражена в Біблії, а в явному вигляді сформульована Б. Паскалем та Л. Фейербахом. У Біблії серце – не тільки мислення (Мт., 9, 4; Лк., 1, 51), але й почуття (Іс., 65, 24; Пс., 38, 4; Прип., 25, 20), воля (Дії, 11, 23; 1 Кор., 7, 37), віра (Рим., 10, 10) тощо. Виходячи з таких й подібних до них тлумачень Б. Паскаль висунув тезу, в якій, розділяючи «логіку розуму» та «логіку серця», стверджував: «Серце має свою основу, якої розум не знає» [20, с.117]. Розвиваючи подібну тезу через розмежування суб'єктивного й об'єктивного, індивідуального й всезагального, приватного й родового, Л. Фейербах наголошував, що «серце є носієм приватних, індивідуальних спонукань, розсудок – спонукань всезагальних» [21, с.66].

Позицію єднання розуму й серця, що виражається у концентрації уваги людини на спілкуванні з Богом й пов'язаній з нею ідеї збереження серця шляхом постійного й неослабного контролю розуму над серцем, яке здатне породжувати пристрасті, образи, думки, що послаблюють увагу й відволікають від споглядання преображеного Бога, обстоювали візантійське і російське монаше богослов'я. Ця позиція чітко окреслена у протоісихастській та ісихастській традиції особистої молитви та безперервного споглядання, яку ретельно наслідували російські ченці та прочани.

Представники протоісихастської традиції – Євгарій Понтійський, Макарій Єгипетський, Ісаак Сірин, Максим Сповідник, Іван Ліствичник й Симеон Новий Богослов та ісихастської традиції – Григорій Синаїт й Григорій Палама, а також інституту російських ченців – Ніл Сорський, Тихон Задонський, Серафим Саровський, Феофан Затворник й Ігнатій Брянчанінов теоретично розробляли й практично послідовно застосовували метод читання в серці, чи кардіогносію й психофізичний метод особистої молитви, або, іншими словами, молитви серця, безперервної молитви, молитви Ісусової: спочатку метод читання в серці, для його очищення та збереження, а потім психофізичний метод особистої молитви, для закликання Ісуса Христа, Святої Трійці у своє очищене серце, аби разом із ними боротися зі злом, поборювати ворога роду людського.

Явним виразом кардіогносії є така порада Ісаака Сірина, дана ним для збереження серця: «Увійшовши у виноградник серця свого, працюй в ньому, знищуй в душі твої пристрасті, старайся не знати зла людського» [22, с. 262]. А яскравою ілюстрацією психосоматичного методу особистої молитви вважається наступний опис Григорія Синаїта: «Зранку, сидячи на лаві висотою в $\frac{3}{4}$ фута (25 см. – Я.Г.), змусь розум з місця начальствування [або з голови] зійти в серце й утримай його в ньому. Похилившись же головою, ніби від утоми, а в грудях, плечах й шії [від напруження] відчуваючи чуттєвий біль, подумки або душевно виголошуй

безперервно: «Господи Ісусе Христе, змилуйся наді мною» [...]. Повторюючи без перерви постійно закликання Господа Ісуса, ти швидко попалиш й відтісниш помисли, невидимо побиваючи їх Божественним іменем» [23, с. 95-96].

Стосовно технічних прийомів, які включає в себе психофізична методика творення особистої молитви – техніки дихання, молитовної пози тощо, російське монаше богослов'я виробило своє особливе ставлення, яке чітко виклав Феофан Затворник. На його погляд, «усі прийоми, про які пишеться (сісти, нагнутися), [...] або художнє творення цієї молитви (великою й вмілою молитовно працею. – Я.Г.) не всім придатне і без досвідченого наставника небезпечно. Краще за все це не братися. Один прийом загальнообов'язковий: увагою стояти в серці. Усе інше сторонні й не наближаючи до діла додатки» [24, с. 371].

Нарешті, позиція першості у співвідношенні розуму й серця, за якою серце є більш важливим, ніж розум та переважає над ним, представлена в українському кордоцентризмі як національній філософії, а також в американському прагматизмі та російській релігійній метафізиці.

Фундатори українського кордоцентризму як національної філософії Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич й П. Куліш одними з перших в історії християнської філософії Заходу створили самобутню й оригінальну ідею першості серця перед розумом. Засновник українського кордоцентризму як національної філософії Г. Сковорода сформулював цю ідею у такому вигляді: «Голова всього в людині – людське серце», оскільки «без зерна горіх є ніщо, а людина без серця» [25, с. 244; 26, с. 363]. Інші представники філософії українського кордоцентризму й однодумці Г. Сковороди – М. Гоголь, П. Юркевич й П. Куліш – дали власні формулювання цієї української філософської ідеї. М. Гоголь, ведучи мову про роль розуму й серця в людському житті, стверджував, що «розум не є вища в нас здатність, його посада не більше як поліцейська: він може тільки привести в порядок й розставити по місцях усе те, що в нас вже є» [27, с. 87]. Розум, на його думку, цілком залежить від серця. «Він йде вперед, коли йдуть вперед усі моральні сили в людині, й стоїть без руху й навіть йде назад, коли не підносяться моральні сили» [27, с. 267]. П. Юркевич, розглядаючи співвідношення сфери розуму й сфери серця у психічному житті людини, зазначав, що «серце є основа душевного життя. Розум – тільки світло, яке цю основу освітлює». Він є «вершина, а не корінь душевного життя» [28, с.95]. П. Куліш, підкреслюючи провідну роль серця в діяльності людини, наголошував, що «найперша річ – серце щире й якийсь голос із душевної глибини, котрий велить чоловікові йти вгору, а розум – слуга того голосу» [29, с.112].

Згодом оригінальний український принцип переваги серця над розумом був заново відкритий Ч.С. Пірсом – одним із засновників американського прагматизму. Він, спираючись на досвід людства й здоровий глузд, сформулював таку життєву аксіому: «Серце більше за голову й у сфері найбільш піднесених наших турбот тільки воно одне й присутнє» [30, с.266]. З цієї аксіоми Ч.С. Пірс вивів правильний метод дії: «У став-

ленні до найголовніших життєвих турбот людина мудра йде за своїм серцем й не довіряє своїй голові. Такий метод повинен взяти на озброєння кожен, яким би могутнім інтелектом він не володів» [30, с.265].

Пізніше самотуня українська філософська ідея про першість серця перед розумом була ще раз повторена в російській релігійній метафізиці, зокрема в метафізиці глибокого серця Б. Вишеславцева. У цій метафізиці Біблія та біблійна антропологія тлумачились засобами аналітичної психології К. Юнга, а людське серце ототожнювалось із самістю – архетипом цілісності колективного несвідомого. Базуючись на такому ототожненні, Б. Вишеславцев стверджував, що «розум і свідомість не є вищими в людині: ірраціональна й надсвідома самість є вищою» [31, с.285].

Зазначене дає підставу наголошувати на пріоритеті українських мислителів у розробці проблеми першості серця перед розумом та вважати українську національну філософію, виходячи із співзвучності й схожості її ідей з американською і російською національними філософіями, самотунною й оригінальною, такою, що має світове значення.

Література

1. Мірчук І. Напрямки української культури / І.Мірчук . – Мюнхен: УВУ, 2003. – 53 с.
2. Дацюк С. Інтелектуальна політика / С.Дацюк. – Львів: СПД І.В.Кичма, 2010. – 468 с.
3. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / М. Попович. – К.: Майстерня Білецьких, 2008. – 256 с.
4. Ткачук М. Дмитро Чижевський і традиція українського «серцезнавства» / М. Ткачук // Філософська думка. – 2008. – № 2. – С. 51-60.
5. Лосский Н.О. История русской философии / Н.О. Лосский. – М.: Высш. шк., 1991. – 559 с.
6. Философия. Краткий тематический словарь / За ред. В.О. Кохановського. – Ростов н / Д: Феникс, 2001. – 416 с.
7. Чижевський Д. Нариси з історії на Україні / Д. Чижевський. – Брюссель, Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, Торонто: Вид-во Спілки Української Молоді, 1983. – 175 с.
8. Калюжний Є. Як стати і бути багатим: Філософія індивідуального успіху / Є. Калюжний. – К.: Смолоскип, 2006. – 282 с.
9. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
10. Булатов М.Ю. Філософський словник / М.Ю. Булатов. – К.: Стило, 2009. – 575 с.
11. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії / С. Ярмусь // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України. – Мюнхен: УВУ, 1988-1989. – С. 402-415.
12. Хамітов Н. Історія філософії. Проблема людини та її меж: Навч. посіб. / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова. – К.: Наук. думка, 2000. – 273 с.

13. Горський В.С. Історія української філософії: підручник / В.С. Горський, К.В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
14. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
15. Стражний А.С. Украинский менталитет / А.С. Стражний. – К.: Изд-во Подолина, 2008. – 384 с.
16. Петрушенко В.Л. Філософія: Короткий навчальний словник: терміни і поняття / В.Л. Петрушенко. – Львів: Магнолія-2006, 2009. – 148 с.
17. Присухін С.І. Філософія: Навч. посібн.: у 2 ч. / С.І. Присухін. – К.: КНЕУ, 2006. – Ч.1. Історія світової та української філософії у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях. – 208 с.
18. Гнатюк Я.С. Український кордоцентризм: історико-філософський аналіз: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії» / Я.С. Гнатюк. – Івано-Франківськ, 2005. – 19 с.
19. Ориген. О началах; пер. с др.-греч. / Ориген. – Новосибирск: Наука, 1993. – 384 с.
20. Паскаль Б. Думки про релігію; пер. з франц. / Б. Паскаль. – Львів: Місіонер, 1995. – 172 с.
21. Фейербах Л. Избранные философские произведения / Л.Фейербах. – М.: Изд-во полит. лит., 1955. – Т.2. – 943 с.
22. Преподобный Исаак Сирин. Слова подвижнические; пер. с др.-греч. / Исаак Сирин. – М.: Правило веры, 1998. – 435 с.
23. Преподобный Григорий Синаит. Творения; пер. с греч. / Григорий Синаит. – М.: Изд-во Новоспасского монастыря, 1999. – 160 с.
24. Душеполезные поучения святителя Феофана Затворника / Феофан Затворник. – М.: Изд. Введенской Оптиной Пустыни, 1998. – 512 с.
25. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Г. Сковорода. – Львів: Світ, 1995. – 528 с.
26. Сковорода Г.С. Твори: у 2 т. / Г.С. Сковорода. – К.: Обереги, 1994. – Т.2. – 480 с.
27. Гоголь Н.В. Выбранные места из переписки с друзьями / Н.В. Гоголь. – М.: Сов. Россия, 1990. – 432 с.
28. Юркевич П.Д. Выбранные / П.Д. Юркевич; Упор. А.Г. Тихолаза. – К.: Абрис, 1993. – 416 с.
29. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / П. Куліш. – Нью-Йорк, Торонто: Українська Вільна Академія Наук у США, 1984. – 326 с.
30. Пирс Ч.С. Принципы философии; пер. с англ. / Ч.С. Пирс. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общ-во, 2001. – Т. 2. – 320 с.
31. Вышеславцев Б.П. Этика преображенного Эроса; Вечное в русской философии / Б.П. Вышеславцев. – М.: Республика, 1994. – 368 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 16.11.2010 р.

*Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором **Возняком С.М.***

**THE “UKRAINIAN CORDOCENTRISM” AS THE
METAPHILOSOPHICAL PROJECT****J. S. Hnatjuk**

*PreCarpathian National University named Vasyl Stefanyk;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380 (342) 59-60-10*

In this article metafilsosofsky design philosophy Ukrainian cordocentrism. Analyzed psychological, textual and metaphilosophical ways of interpretation. Main attention focuses on the conflict between the mythical and interpretations Ukrainian metaphilosophical cordocentrism as the national philosophy.

Keywords: *philosophy, metaphilosophy, metaphilosophical project philosophy, Ukrainian cordocentrism, the conflict of interpretations, mythical interpretation.*

УДК 378.1

ВИМОГИ ДО ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

М. В. Кісіль

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15*

У статті проаналізовано основні вимоги до вищої освіти України в контексті формування інноваційно-інформаційного суспільства.

Ключові слова: *якість освіти, інноваційна освіта, інформаційне суспільство*

Із прискоренням темпу цивілізаційного розвитку стають актуальними нестандартні підходи до філософської рефлексії над феноменом освіти й осмислення її сутнісного, глибинного змісту. Сьогодні філософія освіти “взаємодетермінується з філософською і педагогічною антропологією, аксіологією, етикою, соціологією освіти й деякими іншими науковими дисциплінами” [12, с.9]. Утверджуються нові загальноцивілізаційні тенденції, зародження яких відбулося в останні десятиліття. Серед них: глобалізація всього комплексу суспільних процесів на планеті; перехід від індустріальних до інноваційно-інформаційних технологій; формування цінностей гуманістичного та гуманітарного спрямування.

З упевненістю можна говорити про системоутворюючий вплив цих тенденцій на всі сфери людського існування, у тому числі і на освіту. На наших очах відбувається процес концептуалізації нової філософської парадигми освіти, який проходить трьома напрямками [16, с.170]:

1) через розробку та технологізацію процесу антропоцентристської перебудови освітньої діяльності в рамках глобального процесу її гуманізації та гуманітаризації;

2) через змістовно-ціннісну соціокультурну переорієнтацію освітнього процесу в напрямку реалізації культурологічного підходу до організації навчально-виховної діяльності, що пов’язана з вирішенням цілого ряду практичних проблем операціонального та ідейного характеру – від розробки дієвих технологій укорінення індивіда в соціокультурному оточенні до визначення ціннісних пріоритетів у процесі національно-культурної ідентифікації індивіда;

3) через розробку принципово нових світоглядних засад освітньої діяльності, де пріоритетне місце має займати глобально-екологічний вимір взаємовідносин між людиною та природою, а виховання “екологічної свідомості” має замінити сцієнтистську орієнтацію на формування “технологічної людини”.

Мета статті – проаналізувати основні вимоги до вищої освіти України в контексті формування інноваційно-інформаційного суспільства.

Інноваційність – основна риса постіндустріального суспільства, у якому “пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя” [1, с.102]. “Перехід до інноваційно-інформаційного суспільства, – пише В.В. Ткачук, – вимагає зміни цілей, змісту, методів і технологій підготовки людини до життя у суспільстві, що набуває нових ознак, серед яких виділяють: прискорення процесу змін, що відбуваються у суспільстві, демасифікацію і дестандартизацію усіх сторін економічного і соціального життя, індивідуалізацію життя і діяльності, вивільнення часу у зв’язку із зміною характеру праці та використанням побутової техніки (Е. Тоффлер); зміни характеру використання, зберігання і перетворення інформації, утвердження якісно нової технології та організації інформаційних процесів, створення інформатики як особливої галузі індустрії (Е. Масуда); появу фабрик мислення (П. Діксон); створення синтезу телебачення, комп’ютерної техніки та енергетики (Дж. Пелтон); перехід до “електронних книг” (Х. Еванс); появу Homo educatus – людини освіченої (В. Огнев’юк); створення концептуального простору, заснованого на комп’ютерних технологіях (Дж. Нейсбіт)”. [10, с.4].

Інноваційна економіка неможлива без освітнього та науково-технічного супроводу, вирішальним стає рівень інтелектуального потенціалу. Для підготовки професіоналів з інноваційним мисленням потрібна така система вищої освіти, яка відповідає потребам особистості, здатної реалізувати себе в постійно змінному суспільстві, яка, долаючи притаманний їй консерватизм, стає гнучкою, націленою на дотримання таких принципів, як органічна єдність наук, що забезпечує широту світогляду; єдність навчання досліджень та просвіти; єдність масового навчання з індивідуалізацією вихованця; єдність у різноманітті; свобода творчості у процесі досліджень, викладання та навчання; самооновлення шляхом підготовки вчених-викладачів; повнота пропонованого наукового знання; автономія при достатньому державному фінансуванні; поширення культурних традицій; індивідуалізація форм навчання за темпом засвоєння знань; кооперація навчання за різними типами та рівнями; толерантність та повага до культурних відмінностей; регіональна відмінність; вільний відповідальний вибір; розширення нерегульованої соціальної діяльності; демократичне виховання; перехід від кількісного зростання до якісного розвитку; формування гуманітарних традицій через принципи різноманіття, наукового аналізу, індивідуальної відповідальності, забезпечення свободи вибору, принципівості та вимогливості, повага до унікальності і дух жорстокої конкуренції, науковість, гуманізм, демократизм, поступовість та неперервність, рівність можливостей [13, с.197].

Проблема інновацій у галузі освіти (в змісті і технологіях) є надзвичайно актуальною, про що свідчать праці В.П. Андрущенка, Н.В. Артикуци, В.І. Астахової, В.С. Бакірова, Н.В. Балабанової, В.І. Воловича, І.М. Гавриленка, Л.М. Герасіної, Л.В. Губерського, І.М. Дичківської,

Г.Ю. Зборовського, Ф.З. Зіятдінової, Г.П. Климової, О.Г. Козлової, В.С. Кременя, С.О. Макєєва, В.Я. Нечаєва, А.О. Овсяннікова, В.Л. Оссовського, В.М. Паламарчука, Є.А. Подольської, Л.Я. Рубіної, А.О. Ручки, М.М. Руткевича, О.Л. Сکیدіна, В.О. Соболева, М.Х. Тітми, Ф.Р. Філіпова, Ю.О. Чернецького, Ф.Є. Шерегі, О.О. Якуби та ін.

Створення ефективного інноваційного клімату у вищих навчальних закладах визначається як стратегічна мета реформування і модернізації вищої освіти в Україні, що сприятиме прогресивним нововведенням, впровадженню сучасних технологій і методів навчання, створенню нових освітніх моделей і структур. На державному рівні розроблений план конкретних заходів і дій, що передбачають фронтальну модернізацію освітньої діяльності вищої школи на рівні європейських вимог. Серед найважливіших наступні [3, с.27]: застосування багатоступеневої системи вищої освіти, запропонованої учасниками Болонського процесу; впровадження кредитно-модульно-рейтингової системи організації навчального процесу, в якій кредити, модулі і критерії оцінки якості знань студентів узгоджуються з Європейською кредитно-трансферною системою (ECTS); уведення додатка до диплома з метою визнання національної шкали європейською системою вищої освіти; матеріально-технічне переоснащення усієї системи освіти; удосконалення системи управління вищими навчальними закладами; активізація міжнародної співпраці і вільне пересування студентів, викладачів, менеджерів освіти та дослідників; впровадження інноваційних технологій, методик і форм викладання; посилення науково-дослідного та прикладного аспектів освіти, перетворення університетів на науково-освітні комплекси; демократизація та гуманізація навчального процесу; розширення спектру мовної підготовки фахівців (опанування декількох мов) як необхідна умова підтримки високої професійної компетентності та затребуваності на міжнародному рівні.

Щоб відповідати сучасним вимогам, вища освіта України має бути гнучкою (адаптивною) та динамічною, а вищий навчальний заклад повинен характеризуватись такими інноваційними рисами, як [13, с.400-401] активний громадський контроль за якістю освіти; моніторинг стану закладу, проведення досліджень та розробка стратегічних планів розвитку; активне використання Internet; активна громадська роль у суспільстві, толерантність та повага, опанування культурної спадщини; активізація міжуніверситетських зв'язків, розширення асортименту послуг; "командна" культура досліджень на полідисциплінарній основі; втілення методології відповідального формування власних навчальних планів; за результатами студентських наукових досліджень систематичне видання "студентських наукових студій"; координація діяльності учасників об'єднання, що сприятиме усталеному характеру взаємодії; творча співпраця на міжнародному рівні.

"Якість вищої освіти має забезпечити врахування в навчальному процесі динаміки технологічних та структурних змін, стратегії підприємництва, інноваційних процесів, організаційних вдосконалень, насиче-

ності ринку праці, попиту і пропозиції окремих спеціальностей. Підготовка кадрів у вищій школі може вважатися лише тоді ефективною, якщо її технології будуть орієнтуватися на завдання ХХІ століття” [11, с.148].

Постіндустріальне суспільство називають не лише інноваційним, але й інформаційним, таким, що характеризується переходом від індустріальних до науково-інформаційних технологій і формуванням суспільства знань. “Інформаційне суспільство – це новий, особливий етап життєдіяльності цивілізації. Він базується на інтелекті. Його головною дійовою особою є людина, яка володіє інформацією, комп’ютерною і лазерною технікою, біотехнологіями і генною інженерією, електронікою, теле- і відеокommунікаціями тощо”, – пише В.Андрущенко [2, с.12-13] і додає, що філософія освіти інформаційного суспільства ще не осмислена комплексно, широкоформатно.

Важливо, щоб інформаційне суспільство мало чітку гуманістичну спрямованість і визначалось такими базовими цінностями, як пріоритет громадянських прав і свобод, соціальна активність, ініціативність, право вибору, відповідальність. На соціально-філософському рівні це означає дотримання якостей інформаційного суспільства: толерантності в суспільно-соціальних стосунках щодо інформаційно-знаннєвого спілкування студента й викладача, організаційно-управлінської системи вищої освіти, в тому числі інформаційно-комунікативного спілкування, в якому розкривається ціннісний, аксіологічний, когнітивний зміст вищої освіти; прагматизму суспільства з погляду оптимального, людського застосування можливостей, життєвих сил, енергії, інформації тощо; духовного досвіду цивілізаційного вирішення пізнавально-етичних проблем, у тому числі технократичного, технологічного характеру; сучасної відповідальності особистості перед проблемами виживання людства; сучасної інформаційної безпеки людини, яка пізнає навколишній світ і опинилась у стані хаотичності інформаційних впливів, шумів тощо; інформаційної культури особистості як явища світоглядного характеру, в якому саме вища освіта на інформаційно-культурному рівні намічає орієнтири культурного буття особистості; індивідуалізації пізнання як реалізації інформаційного змісту історії, що полягає в прогресуючій схематизації мислення, – коли людина, пізнаючи все більше в своїй діяльності, переходить від природних схем до штучних, спочатку колективних, а потім і індивідуальних [14, с. 49-50].

Плекання інформаційної культури серед працівників навчальних закладів – перший і найважливіший крок до кардинального підвищення якості освіти. М. Барбер, якого називають архітектором реформ освіти у Великобританії, розробив у 2001 році концепцію “інформованого професіоналізму”, яка мала на меті намітити подальші шляхи реформування англійської освіти. Дана концепція певною мірою придатна і до вищої освіти, вона передбачає постійний аналіз інформації і впровадження передового педагогічного досвіду, пропагує новий стиль відносин держави і освітнього закладу, коли можливий перехід від “системи інфор-

мованого державного регулювання до системи інформованих професійних суджень” [5, с. 33].

Інформаційна культура – це запорука якісної освіти, бо вона має установку на формування і становлення творчої, розвиненої особистості, скорочує час навчання майже утричі, сприяє адекватності навчального процесу динамічним змінам, що відбуваються в глобальному інформаційному світі. Розвиток інформаційного суспільства – це можливість створення біокомп’ютерної моделі навчання, яка “передбачає інтерактивне управління з освоєнням знань, застосування різноманітних матеріалів: бази знань (гіпертексти лекцій); банк даних (тести контрольні та атестаційні), навчаючих і тестуючих програм із зворотнім зв’язком, самостійну роботу з допомогою біоінформаційних технологій з вивчення та оформлення учбових завдань. Відзначимо, що в основі застосування біоінформаційних технологій лежить свідомість та надсвідомість, активна самостійна робота студентів; навчальні програми; віртуальний освітній простір і віртуальна реальність” [7, с. 136].

Утвердження розуміння важливості та необхідності інформаційних технологій як одного з провідних інструментів професійного самоствердження особистості, а далі – конкурентоздатності держави, сьогодні має стати одним із пріоритетів в діяльності закладів вищої освіти України. Слід негайно посилити вимоги до якості навчально-методичної бази, забезпечення навчального процесу новими і сучасними засобами і методами пізнання, що пов’язані з передовими інформаційними технологіями.

Вища освіта в інформаційному суспільстві – це середовище інформаційного обміну, який передбачає не лише засвоєння, але й передачу та генерування нової інформації в обмін на отриману, а також продукування знань. В цьому контексті проводиться чітке розмежування знання та інформації. *Знання* – це результат пізнання дійсності, що має системне і несуперечливе оформлення і є за характером об’єктивним (незалежним від волі людини). *Інформація* – це відомості будь-якого роду, що часто виражають суб’єктивну думку мовця, можуть бути недостовірними і суперечливими. Російський вчений Г.Ільїн звертає увагу на важливий ефект взаємопереходу знань в інформацію і навпаки. Відносність знання через швидке застарівання призводить до “витіснення знань інформацією в якості основного елемента освітнього процесу, що перетворює знання в інформацію про світ” [9, с.92]. Таким чином, студент отримує несистематизовані відомості, осистемлення та перетворення яких в знання є завданням самого студента.

Звідси оцінка якості вищої освіти може включати такі параметри, як адекватне навчання способів опрацювання інформації; забезпечення ефективності набуття студентом таких компетенцій, як досконале володіння комп’ютером, знання щонайменше двох іноземних мов; результативність методів вироблення навичок встановлення наукової істини; успішність у створенні атмосфери особистого переживання народження знання; оптимізація діалогу в процесі співтворчості між викладачем та студентом.

Вища освіта повинна сприяти становленню громадянина інформаційного суспільства, в якому кожен має можливість отримати оперативну та достовірну інформацію будь-якого виду і призначення за допомогою глобальних інформаційних мереж з будь-якої точки географічного простору; наявна можливість реалізації миттєвої комунікації як між окремими членами суспільства, так і з державними та суспільними структурами; трансформується діяльність засобів масової інформації, розвивається та інтегрується з інформаційними мережами цифрове телебачення; зникають географічні та політичні кордони держав в рамках інформаційних мереж.

Російський вчений О. Сютюренко виділяє п'ять блоків державного рівня проблем інформатизації науки та освіти, розв'язання яких, на нашу думку, безпосередньо сприятиме підвищенню якості вищої освіти, зокрема і в Україні [17].

Перша група проблем – це електронізація інформаційних ресурсів і реалізація сучасного телекомунікаційного доступу вчених до провідних національних центрів.

Друга група об'єднує проблеми створення уніфікованого інтерфейсу доступу до ресурсів та електронних каталогів наукових бібліотек, а також створення системи цифрових бібліотек, у першу чергу на базі існуючих державних.

Третя група проблем спирається на принцип взаємодоповнюваності понять “впровадження” та “інтеграція”. Йдеться про впровадження інформаційних методів у процеси наукових досліджень: комп'ютерне моделювання, кореляційний аналіз, статистичний аналіз і тощо. Обов'язковим паралельним процесом має бути інтеграція науководслідницької та інформаційної діяльності шляхом впровадження альтернативної інформаційної технології – комп'ютерної автоформалізації професійних знань. Учені можуть продукувати нові знання шляхом проведення експериментів, теоретичних розрахунків і тощо.

Не менш важливим, однак, є узагальнення та систематизація вже накопичених знань та створення умов для широкого доступу до цієї наукової інформації.

Четверта група проблем – це відновлення на якісно новому рівні інформаційного обміну між інформаційними центрами країн – колишніх республік СРСР. На нашу думку, цілком логічно було б доповнити цю ідею необхідністю розвитку обміну з якомога більшою кількістю країн світу.

Нарешті п'ята група – це проблеми реалізації взаємного обміну науковою та технічною інформацією вітчизняних та зарубіжних вчених засобами телекомунікаційного зв'язку.

Загалом, виділені групи проблем підкреслюють, що освіта і наука – це цілісна “зв'язка”, в якій одна складова відіграє дедалі важливішу роль для розвитку іншої складової. Підвищення якості вищої освіти можливе сьогодні лише за умови “фундаменталізації освіти на основі ор-

ганічної єдності його технічної, природно-наукової та гуманістичної складових” [6, с.13].

Гуманістична спрямованість інформаційного суспільства передбачає і відповідну спрямованість інформаційних освітніх технологій, що ставить низку вимог перед сучасним ВНЗ. Це, по-перше, підбір таких інформаційних освітніх технологій, які б доносили до студента “розуміння розмаїття людських культур, складності й неоднозначності гуманістичної перспективи людства” [8], давали “змогу універсально й водночас гнучко, індивідуально адаптуватись у світі знання, на ринку новітніх професій, реалізувати інтелектомісткість виробництва, праці й духовного продукту” [14, с.49].

По-друге, важливим є забезпечення принципу плюралізму, що виключає претензії когось на абсолютність та адекватність істини.

По-третє, викладач вишу має дотримуватись у своїй роботі принципу репрезентативності тих інформаційних освітніх технологій, які вже здобули загальне визнання і виявляють дбайливе ставлення до першоджерел, класичних текстів. Педагог має володіти мистецтвом інтерпретації, творчого підходу, здатного ввести студента в складний світ гуманітарної культури. Ще одна вимога – дотримання принципу дистанціювання, що передбачає збалансоване та безстороннє застосування інформаційних освітніх технологій. Це, зокрема, означає і те, що викладач не має права нав’язувати власні політичні чи будь-які інші переконання, застосовувати в навчально-виховному процесі авторитарні методи впливу на свідомість студента і т.п.

П’ятою вимогою, яку слід адресувати всім творцям стратегії вищої освіти, можна вважати необхідну при впровадженні сучасних освітніх технологій фундаменталізацію як “поглиблення теоретичної, загально-освітньої і загальнокультурної компоненти в змісті цих технологій” [8].

У цьому контексті йдеться насамперед про методологізацію змісту як освіти, так і власне її інформаційних технологій. Викладання таких різних за своєю сутністю дисциплін, як гуманітарні та природничо-наукові, неможливе за одними і тими ж схемами вербалізації чи догматичного заучування матеріалу, “розфасованого” на окремі змістові порції.

Дотримання перелічених вище п’яти вимог сприятиме підвищенню якості вищої освіти, допомагатиме основному суб’єкту навчального процесу не лише опанувати певний об’єм знань, але й розкрити свою різнопланову сутність.

В умовах інформаційного суспільства вищий навчальний заклад кардинально змінює такі свої основні складові, як організаційна структура, методи і форми навчання, викладацький склад. Так, наприклад, привабливою і доступною стає дистанційна форма навчання засобами Інтернету, що дає змогу заощаджувати час і кошти, сприяє підвищенню якості освіти завдяки таким рисам, як самоменеджмент знань, гнучкість розкладу, інноваційність, творчий пошук, можливість здійснення особистого вибору та ін. [4, с.29].

Забезпечення високої якості освіти у вищому навчальному закладі в умовах інформаційного суспільства потребує, окрім всього іншого, змін в управлінні в напрямку усунення таких чинників, як надмірна централізація та адміністративний вплив, закритість у прийнятті рішень, волонтаризм та непрозорість в діях щодо основних суб'єктів навчального процесу. Натомість уся управлінська діяльність має спрямовуватись на створення повнокровного інформаційного середовища партнерського спілкування та творчості викладача і студента. Останній при цьому розглядається як носій нової свідомості, яка здатна органічно та ефективно опанувати найпередовіші механізми орієнтування у віртуальному просторі з метою створення нових знань та технологій.

Система вищої освіти повинна стати також і чинником упередження розгортання деяких негативних сторін інформатизації суспільства. Йдеться, перш за все, про явище “інформації заради інформації”, коли відбувається субституція знань інформаційним валом, коли кількість шкодить якості, коли має місце “безсенсове переуцілювання інформаційного середовища людини та досягнення власних цілей, далеких від здобуття нового знання”, коли “відбувається загальна декультуризація соціуму, пов’язана з розвитком (і навіть ренесансом) хибних форм креатосфери, що поширюються і в мистецтві (маскультура), і в освіті (формування обмеженої еліти і маси працівників для універсамів, “макдональдсів” та складальних конвеєрів), і в науці (яка стає дедалі більше позитивістською, орієнтованою на розвиток “фіктивного” сектора)” [15].

У якості висновків наголосимо на наступному. У добу глобалізації, перманентних соціальних трансформацій, науково-технологічних відкриттів, інформатизації суспільства вища освіта має не лише виконувати роль стабілізатора, – вона мусить також сприяти появі випереджаючих технологій, що каталізують поступ суспільства в його стабільному розвитку. У “надрах” вищої освіти має відбуватись оцінка і корекція ціннісних орієнтирів суспільства, тут слід шукати раціональний баланс традиційних та інформаційно-інноваційних технологій.

Якість вищої освіти в глобалізованому інформаційному суспільстві обумовлюється не кількістю комп’ютерів, не багатством інформаційних баз, а підготовленістю як студента, так і викладача до ефективної переробки інформації з метою отримання системних та об’єктивних знань. Інформаційне суспільство – не самоціль, а незалежна від нашої волі реальність, яка, за вмілого з нею поводження, може сприяти побудові суспільства знань та інновацій.

У зв’язку зі стрімким розвитком нових технологій та застаріванням великої кількості професійних знань важливою умовою соціальної комфортності людини є самоосвіта, перепідготовка, навчання впродовж життя. Завданням вищого навчального закладу стає створення освітнього капіталу – знання та вміння населення, що відповідають потребам ринку праці, громадському життю, дають потенціал самореалізації особистості в різних, часто діаметрально протилежних сферах діяльності. Глобалізація та інформатизація в сукупності призводять до того, що

найбільш пріоритетними сферами стануть наука та освіта, а конкурентоспроможність країн визначатиметься, перш за все, рівнем людського розвитку та станом наукового потенціалу держави.

Глобалізація та інформатизація також мають суперечливий характер, тому перед вищою освітою постає таке вкрай важливе завдання, як утримання гуманістичної спрямованості соціальних процесів заради подолання можливої глобальної деструкції духовності.

Література

1. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society / D. Bell // The Public Interest. – 1967. – №7.
2. Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів / В Андрущенко // Філософія освіти. – 2005. - №1. – С. 5-17.
3. Артикуца Н.В. Інновації як фактор модернізації та підвищення якості вищої освіти / Н.В. Артикула // Вища освіта України. – 2006. - №3, додаток, Т.2. – С. 24-32.
4. Балабанова Н. Суспільство знань та інновацій: шлях до майбутнього України / Н. Балабанова. – К.: Арістей, 2005. – 104 с.
5. Барбер М. Преимущества системы ответственности и отчетности / М.Барбер; пер. с англ. С. Кульда // Вопросы образования. – 2005. – №1. – С. 10-38.
6. Бех В. Філософський аналіз походження соціальних проблем вищої школи / В. Бех // Вища освіта України. – 2005. – №3. – С. 13-19.
7. Задоя Є.С. Новітні технології розвитку вищої освіти / Є.С.Задоя // Вища освіта України. – 2006. – №3, додаток, Т.2. – С. 135-138
8. Зуєва В.І. Аксиологічний аспект гуманістичної спрямованості інформаційних освітніх технологій / В.І. Зуєва // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2005. – № 49. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_49/Sujeva.html
9. Ильин Г.Л. Философия образования (идея непрерывности) / Г.Л.Ильин. – М.: Вузовская книга, 2002.
10. Інформатизація освіти як чинник формування інноваційно-інформаційного суспільства в Україні (філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.10 [Електронний ресурс] / В.В. Ткачук; АПН України, Ін-т вищ. освіти. – К., 2010. – 18 с.
11. Калінічева Г.І. Модернізація системи вищої освіти України як засіб регулювання ринку праці та зайнятості / Г.І. Калінічева // Вища освіта України. – 2006. – №3, додаток, Т.2. – С. 139-150.
12. Кремень В. Шляхи розвитку сучасної філософії інженерної освіти / В.Кремень, С.Пазиніч, О.Пономарьов // Вища освіта України. – 2006. – №1. – С. 7-12.
13. Мещанинов О.П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: Монографія / О.П. Мещанинов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460 с.

14. Мудрак В. Методологічні засади управління соціальною інформацією у змісті й організації вищої освіти / В. Мудрак // Вища освіта України. – 2005. – №3. – С. 45-50.
15. Ральчук О. Інформаційне суспільство: між ейфорією спокус та законами універсаму / О.Ральчук // Вісник НАН України. – 2003. – №2. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/vis-nanu/2003-2/7.htm>
16. Романенко М.І. Філософія освіти. Посткласична філософсько-освітня парадигма: історичний генезис, теорія, напрями концептуалізації. Наукова монографія – М.І. Монографія. – Дніпропетровськ, Промінь, 2001 – 180 с.
17. Сютюренко О.В. Информационное общество и информатизация науки / О.В. Сютюренко. – Режим доступу: http://www.rfbr.ru/default.asp?doc_id=5198

Стаття надійшла до редакційної колегії 22.12.2010 р.

Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Дзвінчуком Д.І.

THE REQUIREMENTS TO UKRAINE'S HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE AND INFORMATIONAL SOCIETY'S FORMATION

M. V. Kysil'

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, st. Carpats'ka, 15*

The article investigates basic requirements to Ukraine's higher education in the context of Innovative and Informational Society's Formation.

Key words: *quality of education, innovative education, Informational society*

Психологія

УДК 159.955+159.956

ББК 88.351

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО МАТЕМАТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Л. А. Мойсеєнко

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 4-21-23; e-mail: math@nung.edu.ua*

Аналізуються психологічні аспекти активізації та оптимізації творчого мислення. Описані умови проведення тренінгу, спрямованого на мисленнєвий процес. Розглядаються психологічні засади впровадження творчого тренінгу для активізації творчого математичного мислення. Акцентовується увага на необхідності активізації складових розв'язання творчих математичних задач: процесу розуміння, процесу прогнозування, процесу апробації. Обґрунтовується можливість позитивного впливу на якість творчого математичного мислення за допомогою тренінгової системи КАРУС та апробації задач серією спеціальних запитань.

Ключові слова: *творче математичне мислення, процес розуміння, процес прогнозування, процес апробації, творчий тренінг, КАРУС.*

Протягом усього ХХ століття спостерігається збільшення ролі математики в розвитку практично всіх наук, вона фактично стала важливою складовою пізнання. Це зумовлює актуальність дослідження становлення математичного мислення різних вікових категорій, різних фахів та різних фахових рівнів. Адже, як свого часу зауважив німецький математик Г. Хассе: “Математика має свої “останні квартали Бетховена”, які існують тільки для знавців, але в ній існують і свої “шубертові наспіви”, доступні безпосередньо всім” [13, с. 229].

Тепер, коли математика стала методом практичної діяльності, актуальності набуває виховання вірних методологічних установок на заняттях із математики в початковій, середній та вищій школах. З іншого боку, наші дослідження дають нам підстави вважати, що саме творче математичне мислення включає в себе основоположні складники будь-якого іншого мислення, спрямованого на вирішення професійних, побутових, соціальних і т.п. проблем. Маємо на увазі його логічний, символічний, просторовий, інтуїтивний компоненти [10]. А звідси активізація

мисленневих процесів при вирішенні математичних проблем – це ще й активізація тих мисленневих складників, які беруть участь при вирішенні всяких інших проблем.

Аналіз пошукового математичного процесу свідчить, що значна частина людей не має навичок роботи з творчими нешаблонними задачами; не використовує широко діапазон власних математичних знань; не вміє правильно аналізувати умови задач; не активно продукує різні за змістом прогнози, гіпотези; не вбачає необхідності в детальній апробації мисленневих результатів; значною мірою прив'язується до відомих алгоритмічних дій; не зорієнтована на пошук оригінальних, нестандартних розв'язків. Це стало причиною того, що ми поставили собі завдання знайти шляхи оптимізації та активізації пошукового математичного процесу.

Проблема оптимізації й активізації творчого пошукового процесу може бути розв'язана за наявності відповідних засобів та прийомів. Про це свідчать наукові результати У.Д. Гордона [18], А.Ф. Осборна [21], П.Я. Гальперина [6], Г.С. Альтшуллера [2], Г.Я. Буша [3], В.О. Моляко [11], І.М. Семенова [15], А.Ф. Есаулова [17] та багатьох інших, які довели, що спеціальне тренування мислення покращує творчі інтелектуальні здібності. Психологія має у своєму арсеналі багато таких засобів. Деякі з них, як, наприклад, метод дискусій, відомі ще з часів Платона, інші (“мозковий штурм” А.Ф. Осборна, “синектика” У.Д. Гордона, “алгоритм розв'язання винахідницьких задач” Г.С. Альтшуллера, “гірлянди асоціацій” Г.Я. Буша, та багато інших) – створені науковцями ХХ століття. На сьогодні в літературі описано близько трьох десятків таких методик. Всі вони тим чи іншим чином здатні впливати на творчу активність людини, що теоретично обґрунтовано і емпірично перевірено їх розробниками.

Пошук шляхів удосконалення творчого процесу в математиці має свою давню історію, яку розпочали творці в галузі математики. Першими авторами евристичних ідей вважаються Евклід, Аполлоній і Арістотель, а більш-менш систематизовані ці ідеї були в роботах грецького математика Паппа (300 р. н. е.). В основу евристичних порад було покладено навчання прийомам аналізу та синтезу. Найбільш відомі спроби створити струнку евристичну систему проведені пізніше Р. Декартом, Г.В. Лейбніцом, Б. Больцано. Сучасна евристика також намагається осягнути процес розв'язання математичних проблем. Цьому присвячені роботи А. Пуанкаре [14], Г. Вейля [4], Д. Пойа [12], Ж. Адамара [1], М. Клайна [7] та інших. Важливо формувати такий суб'єктивний досвід розв'язання математичних проблем, що сприяв би пошуковій діяльності у випадку зіткнення з новою математичною проблемою. Мета даної статті проаналізувати психологічні засади процесу активізації творчого математичного мислення.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Науковці виділяють у творчому процесі те, чому можна навчити і те, чому не можна навчити. До першого відносять, наприклад, операційні компоненти творчого процесу в конкретній галузі, до інших – рефлексивну позицію суб'єкта від-

носно задачі, яку він розв'язує. Різні науковці по-різному підходять до розв'язання проблеми активізації й оптимізації пошукового мисленнєвого процесу. Зазвичай організовується вплив через 1) формування різних передумов творчості; 2) зовнішні фактори; 3) внутрішні фактори; 4) різні поєднання трьох попередніх факторів. До передумов творчості прийнято відносити загальний рівень розумового розвитку особистості; рівень знань у тій галузі, в якій здійснюється творчий акт; мотивація; ціль тощо (передумови творчості). Однак, активізувати творчий потенціал енциклопедичними знаннями не вдається. Більш того, людина може бути не дуже освіченою, але мати високий творчий потенціал. Про що свідчить велика кількість раціоналізаторських пропозицій, запропонованих робітниками різних виробництв, які не мали вищої освіти. До зовнішніх умов, що впливають на творчий процес, слід віднести соціально-психологічний клімат, комфорт умов розумової праці, можливість раціонального вибору інформації. До внутрішніх факторів належать деякі особистісні якості суб'єкта: не підпадати під конформізм і лояльно відноситись до змін; володіти самомотивацією, щоб самим себе підтримувати й знаходити задоволення у творчому процесі; не боятись ризику, невдач, що є невід'ємною частиною пошукової діяльності; терпимо відноситись до невизначеності.

На жаль, у багатьох випадках діяльність людей не супроводжується факторами, що стимулюють творчість. Наприклад, в більшості навчальних закладах основним змістом зовнішньої мотивації є: для студентів – отримати такі оцінки, при яких призначають стипендію; для викладачів – отримати зарплатню. Не припиняється належної уваги такій організації середовища педагогічного процесу, яка б сприяла, підтримувала й заохочувала до прояви творчості. Психологи акцентують увагу на значущості змісту мотиваційної сфери як джерела пошукового процесу, а отже, і можливості впливу через них на творчий процес з метою його активізації.

Ряд науковців підходять до розв'язання проблеми активізації мисленнєвої діяльності через удосконалення її структурної організації та якості прийомів мислення. Описані в літературі підходи сприяють покращанню організації мисленнєвих процесів загалом та активізації можливостей суб'єкта у розв'язанні творчих (проблемних) за своїх змістом задач. Вони формують системи прийомів організації мислення, що сприяють покращанню розуміння текстів завдань, продукуванню найрізноманітніших гіпотез, прогнозів та формують здатність суб'єкта самостійно, глибоко і всебічно їх перевіряти, а також доводити й обґрунтовувати рішення, що приймаються впродовж творчого мисленнєвого процесу. Проте зустрічаються методики підвищення творчого потенціалу, спрямовані на локальний вплив, які часто стимулюють застосування суб'єктом певної технології розв'язання нестандартного завдання. В таких випадках, адаптуючись до такої технології, особи, що розв'язують задачі, демонструють її застосування на вимогу, але при цьому їх дії є швидше відтворюючими, ніж творчими.

Як уже підкреслювалось, процес розв'язання творчої задачі визначається продуктивністю функціонування алгоритмічних та евристичних прийомів. Алгоритми – це система операцій, яка забезпечує розв'язання певного, відомого суб'єкту класу задач. Вона може як сприяти, так і гальмувати пошуковий процес, спрямований на розв'язання нової задачі. Завданням прийомів, що активізують творче мислення, є “знешкодження” негативного впливу відомих суб'єкту алгоритмічних дій, перетворення їх на допоміжні конструкції, що можуть бути використані як у готовому вигляді, так і після певної адаптації. Тобто, будучи чітко регламентованими, алгоритмічні дії не повинні виступати на передній план пошукового процесу, але завжди бути “під рукою”.

Водночас, евристичні прийоми, що самі по собі не гарантують безпомилковості розв'язання, містять лише загальні вказівки. Вони лише можуть сприяти пошуку шляхів розв'язання нової проблеми. Тобто, людина, діючи в умовах невизначеності, отримує певну опору у вигляді евристичних прийомів. Ці евристичні прийоми і є основним змістом оптимізації творчого процесу за допомогою різних методик, що вже згадувались.

Відомі прийоми активізації пошукового процесу, з однієї сторони, стимулюють пізнавальні механізми людини, з іншої – стимулюють “особистісний вимір” розв'язання задач, тобто сприяють усвідомленню основ розв'язання, напрямку пошуку розв'язку [15, 19]. Оптимізація і активізація пошукового процесу може здійснюватись, опираючись на обидва компоненти цього процесу, через системне залучення суб'єкта в творчу діяльність, що стає можливим за умови спеціальної організації навчання особи певним умінням розв'язання творчих задач. Таке навчання можна проводити, організовуючи спеціальний тренінг.

Існують дві основні форми тренінгу: спрямованого на розвиток окремого вміння; спрямованого на набуття, поглиблення досвіду аналізу нових ситуацій. Стосовно творчих задач застосовують тренінг другої форми. Основна його мета, як влучно зазначив В.В. Чавчанідзе, “нарощувати щупальці” в якомога більшій кількості і в різноманітних напрямках, тобто сприяти продукуванню різноманітних ідей, їх якісному обстеженню й селекціонуванню [16].

Визначаючи творчий тренінг як один із методів підвищення компетентності людини у сфері творчого мислення мають, як правило, на увазі вирішення ряду завдань. По-перше – це сприяння покращанню орієнтації у контексті даного завдання та якісному діагностуванню задачі: віднесення її до певної категорії. Досвід показує, що в одних випадках вирішення за допомогою тренінгу проблеми діагностування задачі є лише первинною (підготовчою) стадією її розв'язання, в інших – тренінговий процес зводиться лише до надання допомоги в діагностуванні, після чого активно проводиться пошуковий процес. По-друге, тренінг покликаний підвищувати сприймання контексту нової задачі. Тобто, виявляти структурні елементи задачі і явно обумовлені взаємозв'язки між ними в якомога повнішому об'ємі. По-третє – з'ясовувати приховані зв'язки між

структурними елементами та їх наслідки. По-четверте – аналізувати і контролювати власні мисленнєві кроки через детальне обстеження наслідків, до яких ці кроки призводять. Крім того, тренінг творчого мисленнєвого процесу повинен також сприяти активізації неусвідомлених актів. І навіть у деяких випадках бажаним може бути збільшення неусвідомленої мисленнєвої діяльності за рахунок усвідомленої [5].

До завдань тренінгу мисленнєвого процесу належить сприяння поглибленому осмисленню сутності перешкод, труднощів, що характерні для проблемних ситуацій, та з'ясуванню умов і факторів, що допомагають їх обійти. В творчому тренінгу йдеться не стільки про отримання додаткової інформації у цьому напрямку, як про отримання інтелектуально-емоційного досвіду правильного всебічного оцінювання та подолання нової проблеми. Отже тренінг спрямовується не стільки на аналіз абстрактної ситуації, скільки на отримання особистістю власного досвіду подолання проблеми. Інформація про існування перешкоди, труднощів стає не привнесеною ззовні інструкцією-інформацією, а є особистісним надбанням, оскільки буде перепущена через власний досвід подолання мисленнєвих перешкод.

Отже, згідно сучасної наукової точки зору, творчий потенціал можна активізувати за допомогою тренінгу, умовами проведення якого є, в першу чергу, спеціально організоване середовище. Крім того, такий тренінг повинен формувати суб'єктивну уяву про творчий мисленнєвий продукт, створювати умови для пошуку творчого результату, організувати інтелектуально-емоційний досвід правильного всебічного оцінювання сутності проблеми та досвід її додання. Аналіз перспектив активізації творчого математичного мислення. Трактуючи процес розв'язання творчих математичних задач як одночасний перебіг трьох взаємопов'язаних, однаково значущих складових процесів: *розуміння задачі, формування гіпотези розв'язку, апробації математичних результатів* [10], очевидно вважати, що активізація процесу розв'язання суб'єктом нових математичних задач настає через активізацію цих трьох складових.

Таким чином, активізація пошукових математичних дій, насамперед, повинна опиратися на підсилення здатності *зрозуміти* математичну проблему, що, в свою чергу, означає покращання виявлення, збереження і застосування в подальшому інформації, що міститься у змісті задачі. Математична інформація, як відомо, закодована математичними термінами, формулами, геометричними та графічними образами, структурована так, що містить математичну проблему. Тому засоби впливу мусять, з одного боку, опиратись на певну необхідну суму математичних знань, з іншого – формувати живий інтерес до здобуття тієї математичної інформації, що описана й закодована змістом задачі.

Результатом розуміння задачі є створення осмисленого внутрішнього образу, що відповідає моделі проблемної ситуації, описаної задачею. Правильно сформований образ виявляє характерні особливості задачі, класифікує інформацію, розміщуючи у просторі і роблячи її наоч-

ною. Тому створення вдалого внутрішнього образу сприяє вдалому розв'язанню задачі, бо має в основі чітке уявлення про її умови й вимоги, з'ясовує, якої інформації не вистачає, а яка є суперечливою. Це забезпечує побудову пошукових дій, спрямованих на те, щоб задовольнити вимоги.

У зв'язку з цим важливо сприяти формуванню різних інтерпретацій задачі і якісному відбору з них найбільш удакої, тобто такої, що містить всю релевантну інформацію і виявляє зв'язки між окремими її складовими. До методів різного подавання задачі, що описані в літературі, належать: запис задачі; побудова графіків, схем, діаграм, матриць, таблиць; зображення ієрархічної залежності; використання моделей тощо [16]. Це запобігає переобтяженню короткочасної пам'яті, розташуванню й акцентуванню за значущістю структурних елементів (коли дані задачі взаємозалежні), розбиттю даних за категоріями для подальшого аналогізування тощо.

Як відомо, процес пошуку розв'язку творчих математичних задач – це значною мірою процес висування й перевірки гіпотез – *процес формування гіпотези розв'язку*. Цей процес може мати хаотичний, або впорядкований характер. Дослідники процесу розв'язання творчих задач вказують на важливість вміння будувати план для пошуку й відбору рішень [12]. Тому через активізацію побудови планів розв'язання, продукування гіпотез, що їм підпорядковані, можна впливати на пошуковий процес, спрямований на розв'язання творчих математичних задач. Головне в цьому – вироблення звички планувати стратегію прийняття рішення. Варто зауважити, що більшість порад, пов'язаних з вдосконаленням навичок розв'язання творчих задач, тією чи іншою мірою опираються на організацію планування. Більш того, в даний час існують численні комп'ютерні програми, що пропонують готові плани розв'язання задач, у тому числі таких, що проголошують підвищення у користувачів навичок розв'язання творчих задач після їх використання. Проте такі новації ще недостатньо досліджені науковцями, щоб беззастережно підтвердити їх ефективність.

Найбільш дослідженими у психології є різноманітні евристичні прийоми, поради (іноді в літературі їх називають стратегіями) для розв'язання задач, про які вже йшлося. Їх можна розглядати як способи планування розв'язання. Але планування пошуку розв'язку, як і прогнозування в цілому, передбачає відбір кращого з можливого, із виявленого (елемента, гіпотези, плану тощо), тобто *процес апробації*. Звісно, що якість, оптимальність апробаційних дій має свій відбиток на пошуковому процесі. Тому активізація процесу розв'язання творчих математичних задач – це ще й активізація й оптимізація процесу апробації математичних результатів.

У літературі рідко описуються прийоми, що стимулюють апробацію математичних дій. Вони більшою мірою стосуються методичного аспекту. Однак, апробаційний процес – повноцінна складова процесу розв'язання творчих математичних задач. Він дає змогу виявити хибні

мисленнєві результати, що мають психічні засади. Тому, на нашу думку, оптимізація цього процесу може сприяти уникненню численних помилок, або виявленню їх на більш ранньому етапі розв'язання. Якісна апробація тих гіпотез, планів, що продукуються в процесі розв'язання, сприяє виявленню оригінального, більш якісного розв'язку. Таким чином, враховуючи значущість всіх трьох складових творчого математичного процесу для активізації останнього, необхідно мати засоби впливу на всі його складові.

З іншого боку, математичне мислення містить щонайменше три грані: когнітивну, процесуальну, особистісно-регулятивну, тому впливати на його перебіг можна, по-перше, навчаючи різних мисленнєвих прийомів та формуючи навички їх використання. По-друге, оскільки складові самі структуровані за допомогою мікроетапів, то активізація пошукового математичного процесу – це комплексний вплив на складові мисленнєві дії, що мають місце на мікроетапах.

У кожного суб'єкта формується своє уявлення, що відповідає тій інформації, яку містить задача (своя модель проблемної ситуації), продукується свій план виходу з проблемної ситуації, свої методи перевірки достовірності отриманих результатів. Тому, по-третє, необхідно активізувати саме індивідуально значущі елементи пошукового процесу. У цьому сенсі, стосовно творчих математичних задач, суттєвим стає оптимізація процесу формалізації проблемної математичної ситуації через математичні символи; диференційована активізація числового, символічного чи просторового компонента; формування навичок оперування логічними прийомами, активізація дії неявного знання та потоку суб'єктивних здогадок. Усе це в певному поєднанні утворює інтегральну сутність кожного індивідуального творчого математичного стилю, воно може стати підґрунтям для індивідуального втручання в пошуковий процес у ході тренінгового навчання з метою покращання його результативності.

Сучасна психологія має в своєму арсеналі численні засоби стимулювання творчого мислення, що більшою чи меншою мірою сприяють активізації й оптимізації тієї чи іншої сторони пошукового процесу. Як приклад можна розглянути систему КАРУС [11]. Аналіз творчої діяльності в техніці дав змогу авторів В.О. Моляко створити навчально-тренінгову систему КАРУС, що є системою впливу на творчу діяльність суб'єкта через стимулювання окремих циклів творчого розв'язання задачі [8, 11]. Цей тренінг протягом останніх років підтвердив свою ефективність як спеціальний метод формування творчого мислення, пройшовши практичну апробацію при дослідженні творчого мислення школярів, студентів, а також при застосуванні в різних галузях науки і техніки.

У стислому вигляді ця система складається із ввідних інструкцій; інструкцій та задач для комбінування, пошуку аналогів, реконструювання; інструкцій та задач для застосування ускладнюючих умов розв'язання задач; інструкцій та задач для організації творчих ігор. Важливими психологічними характеристиками системи КАРУС є її

обов'язкове орієнтування на навчання із застосуванням ускладнених умов. Це досягається через спеціальні прийоми: інформаційне обмеження, інформаційне перевантаження, раптові заборони, вимоги пошуку нових варіантів розв'язку, швидкісне ескізування, ситуативне драматизування.

Дана система допускає різні модифікації, може використовуватись в повному обсязі чи фрагментарно. Демонстрування особі крайніх наслідків, до яких може призвести проміжна гіпотеза, розв'язок загострює її відповідальність за якість мисленнєвої продукції, доводить їй необхідність детальної апробації отриманих результатів. Відмітимо, що будь-яке ускладнення може зустрічатися впродовж тренінгу у різних задачах і на різних етапах їх розв'язання. Часто такі ускладнення необхідно комбінувати у процесі роботи над однією і тією ж задачею.

Аналіз численних застосувань творчого тренінгу КАРУС є свідченням того, що його результатом є активізація й оптимізація логічних дій та збільшення кількості інтуїтивно здобутих результатів [11]. Саме тому ми покладаємо надію на модифікований нами творчий тренінг як на засіб позитивного впливу на логічну та інтуїтивну складові творчого математичного мислення.

Впровадження такої тренінгової системи передбачає перебудову ставлення до творчої задачі: виникнення нешаблонних підходів до розв'язання складних математичних завдань, вільного орієнтування в нових умовах, критичного ставлення до змісту задачі і власних пошукових результатів, продукування різних ідей і вільного варіювання ними. Зрозуміло, що такий вплив проявлятиметься через зміст всіх складових процесу розв'язання творчих математичних задач (процесів розуміння, прогнозування, апробації). Показником цього може бути якість найбільш значущих мисленнєвих операцій, кількість і якість правильних розв'язків, активізація та взаємоузгодженість числового, символічного, просторового, логічного, інтуїтивного компонентів математичного мислення, прагнення розв'язуючого до пошуку нестандартних, оригінальних розв'язків.

Поряд з цим у психології з'ясовано, що спеціальні запитання сприяють активізації мисленнєвих дій і тих, хто їх задає, і тих, хто на них відповідає. Особливо важливе значення при цьому мають запитання, що стосуються суті справи. Вони стають рушійною силою інтелектуальних дій. При цьому вміння ставити запитання є складним умінням, якого варто навчати учнів, студентів тощо [9]. А. Кінг провела ряд досліджень, результати яких переконливо свідчать про немалу користь для студентів упровадження методу взаємних запитань і відповідей [20]. Цей метод полягає в тому, що студенти задають продумані запитання, на які потім по черзі відповідають. При цьому з'ясувалось, що вони запам'ятовують і розуміють лекційний матеріал значно легше, ніж ті студенти, що не були охоплені таким “запитальним” тренінгом. Автор розробила серію запитань, які можна задавати, видозмінивши їх відповідно до ситуації. Вона виявила, що, коли студентам удається засвоїти техніку використання та-

ких запитань, вони задають їх спонтанно в різноманітних ситуаціях, і не лише в навчальному процесі.

Маючи свідчення впливу серії спеціальних запитань на процес розуміння інформації, ми вважаємо, що такі запитання будуть здійснювати позитивний вплив на процес розв'язання творчих математичних задач. Зауважимо, що задачі, які більшою мірою пов'язані з математичними формулами, часто гальмують вербалізацію будь-якого запитання. Тому, враховуючи активізуючу роль формулювання запитань для мисленнєвого процесу, ми дійшли висновку, що необхідно формувати звичку задавати більш складні, глибші запитання, бо в основі умінь задавати такі запитання лежить глибокий аналіз різнопланової інформації, що може сприяти активізації мисленнєвих кроків і оптимізації пошукових дій.

Апробація задачі серією таких запитань впливає на весь хід її розв'язання (на всі його процеси): актуалізовує знання, вміння, навички; активізовує мисленнєві операції і сприяє їх результативності на всіх етапах розв'язання; підсилює мотиваційний аспект мисленнєвих кроків та інші складники особистісного компонента пошукового процесу. Саме тому, на нашу думку, важливо долучати їх творчого процесу діяльності людини в будь-якій галузі як внутрішні психологічні умови стимуляції її пошукових дій.

Варто наголосити ще на одній стороні передбачуваного впливу “запитального” тренінгового навчання. Як вже зазначалось, творче математичне мислення здійснюється на основі числового, символного чи просторового компоненту, а його ефективність збільшується, коли особи, які беруть участь в експерименті, вільно оперують всіма цими складовими. Тобто математичний об'єкт, подано у вигляді символу, інтерпретують числовою характеристикою чи просторовою ілюстрацією; а числову оцінку переводять у символний чи просторовий математичний об'єкт тощо. Впровадження тренінгу передбачає вплив на такі складові. Це, на нашу думку, забезпечували спеціальні запитання та деякі ускладнюючі вимоги, що хоч і створювали складнощі в процесах розуміння, формування гіпотези розв'язку, апробації результатів, проте й спонукали до більш детального обстеження змісту задачі, активнішого прогнозування, якіснішого апробування отриманих результатів.

Тренінгове навчання проводилось у процесі розв'язання серії математичних задач. Кожен учасник розв'язував кілька задач у спеціально створеному режимі у тісній співпраці з експериментатором. Після ознайомлення з першою задачею цієї серії студентові задавалось кілька запитань за змістом задачі. Ще кілька запитань студент отримував у процесі розв'язування задачі. При цьому експериментатор намагався апробувати якомога більшу частину таких запитань. У ході розв'язання наступних задач до формулювання запитань щодо змісту задачі долучались студенти, а процес розв'язання останніх задач супроводжувався вимогою сформулювати й відповісти на кілька запитань згідно з запропонованими взірцями. Для з'ясування характеру впливу організованого нами творчого тренінгу на пошуковий математичний процес ми порівнювали процес

розв'язання контрольної задачі студентами, що приймали участь у тренінгу й у контрольній групі. Умовами виконання студентами контрольної задачі була самостійна пошукова активність на всіх етапах розв'язання, довільний час виконання, припинення роботи за бажанням студента. Спостереження за роботою кожного велось індивідуально.

Аналіз експериментального дослідження активізації складових процесів творчого математичного мислення.

В ході експерименту було відмічено значну активізацію розумової діяльності практично кожної особи протягом усіх етапів розв'язання задач. Спеціально створені умови примушували студентів глибше вивчати зміст задач, активніше висувати гіпотези, детальніше апробувати математичні результати. Відсутність природної активності компенсувалась впливом з боку експериментатора за допомогою згаданих вище методів. Творчий тренінг був спрямований на активізацію та розвиток базових компонентів пошукового процесу студентів ВНЗ. Активізуючі впливи на когнітивний компонент проводились через запитання, що забезпечували активізацію наявних знань та навичок. Проте, дослідженням було з'ясовано, що труднощі, які відчували студенти, були в основному пов'язані не з недостатчею знань та навичок, а з невмінням ними послуговуватися, оперувати ними.

Підвищення рівня розвитку операційного компоненту в процесі тренінгу полягало у навчанні учасників використовувати знання та досвід розв'язання математичних задач в ускладнених умовах: сприяти всебічному аналізу умови задачі; активізувати прогнозування, забезпечити відмову від стереотипів; формувати готовність апробувати математичні результати. Цьому сприяють також запитання, що безпосередньо спрямовані на актуалізацію основних мисленневих операцій: аналіз, синтез, порівняння тощо та активізацію прогнозування.

Вплив на особистісно-регулятивний компонент (мотиваційну сферу особистості, її мисленнєві стилі), у впровадженому нами тренінгу забезпечувався, в першу чергу, досвідом успішного розв'язання суб'єктом різних типів творчих математичних задач. Це формує позитивну мотивацію, інтерес до даної діяльності. А з досвідом розв'язання задач у штучно ускладнених умовах пов'язана більша гнучкість мислення як здатність змінювати неефективний напрям пошуку та відмовлятися від відомих алгоритмічних прийомів на користь набутих евристичних навичок.

Крім того, ретельне обстеження умови задачі глибинними різноплановими запитаннями сприяє активізації числового, символічного та просторового компонентів математичного мислення, оптимізації логічної складової й активізації інтуїтивних знахідок у пошуковому математичному процесі.

Загальна картина пошукового процесу студентів, що приймали участь у тренінговому навчанні, була такою. Процес розв'язання математичних задач під дією вказаних умов розгортається, в першу чергу, як процес їх переформулювання студентами на "свою" мову з опорою на

попередні знання. В ході такого переформулювання студенти отримують нові факти для аналізу, використовують нові поняття і, як результат, висувують нові гіпотези. Часто переформулювання спричинювалось певною вимогою, яке висував експериментатор, або запитанням, яке формулювалось експериментатором чи самим учасником експерименту. Саме це ставало причиною нового аналізу умови задачі (аналізу під іншим кутом зору), нового зіставлення відомого й невідомого. Тобто під дією таких вимушених переформулювань у процес мислення включаються все нові й нові дані, що вело до глибшого розуміння завдання. Неправильне чи поверхневе розуміння частини умови долалось контрумовами, які штучно створював експериментатор, чи провокаційними запитаннями з боку експериментатора, або тими, які склали досліджувані на його вимогу за відомими шаблонами.

Розв'язання будь-якої задачі – це ще й збагачення особистісної системи знань учасників експерименту тією інформацією, яка міститься в задачі і здобувається додатково в процесі її розв'язання. Така інформація, як відомо, закодована у математичних поняттях, а творчий тренінг сприяє більш активному й різноплановому її “розкодуванню”. Ми спостерігали, що студенти експериментальної групи під різні математичні поняття значно частіше підводили різноманітні математичні об'єкти (звісно, із певними застереженнями). Статистична достовірність цього факту підтверджена на основі Q – критерію Розенбаума за допомогою двох вибірок по 20 учасників експериментальної й контрольної груп.

При табличному значенні $Q_{ед.} = \begin{cases} 7, p \leq 0,05 \\ 9, p \leq 0,01 \end{cases}$ ми отримали $Q_{аені.} = 12$.

Оскільки $Q_{аені.} > Q_{ед.}$, то відмінність між кількістю об'єктів, що підводились під конкретне поняття у студентів із експериментальної і контрольної груп, достовірна із достатньо високим рівнем значущості ($p < 0,01$). Тобто, наявні знання актуалізуються “у глибину”, віднаходяться такі ознаки та умови, що дають змогу підвести під конкретне математичне поняття об'єкти, що на перший погляд не належать до нього. Все це є свідченням настання глибшого розуміння умови задачі.

Усе ж успішність у розв'язанні нових математичних задач, за наявності відповідних базових знань, більшою мірою, як вже зазначалося, пов'язана з умінням оперувати такими знаннями, тобто, з операційним компонентом пошукового процесу. Результатом зміни операційного компоненту, в першу чергу, є якість мисленневих операцій. Це виражається в глибшому аналізі змісту задачі. Можна стверджувати, що після тренінгового навчання студенти глибше вивчають зв'язки між структурними елементами, між структурними елементами та існуючими теоретичними фактами; якісно диференціюють виявлені властивості на загальні й поодинокі. Крім того, виокремленні складові елементи часто розглядають у кількох рівнях: як дрібну окрему структурну одиницю і як складову певного математичного об'єкта.

Очевидно, що глибший аналіз структурних складових задачі досягається в тому випадку, коли їх вивчають у найрізноманітніших новоутвореннях, тобто включаючи їх у різноманітні взаємозв'язки в якості складових математичних об'єктів. Ми взяли цю характеристику (кількість виявлених взаємозв'язків певних елементів з іншими структурними елементами, що присутні в задачі) за якісну ознаку пошукового математичного процесу. Було проведено статистичне оцінювання пошукових дій студентів двох груп (двох вибірок по 20 осіб) із тих піддослідних, що приймали участь у тренінговому навчанні і з контрольної групи. Оцінювання проводилося за вказаною факторною ознакою і на основі Q-

критерію. Ми отримали $Q_{\text{двін.}} = 11$, при $Q_{\text{ед.}} = \begin{cases} 7, p \leq 0,05 \\ 9, p \leq 0,001 \end{cases}$, що свідчить

про суттєву відмінність (із рівнем значущості $p < 0,01$) пошукового процесу двох вибраних груп за виділеною факторною ознакою.

Детальний аналіз структурних елементів проводиться студентами і за допомогою різнопланового порівняння. Йдеться про якісну зміну процедури порівняння, що мала місце після тренінгового навчання, у процесі розуміння умови задачі; порівняння, спрямованого на відбір необхідних елементів чи теоретичних фактів для реалізації гіпотези розв'язку; порівняння-апробацію отриманого результату з умовою та вимогою задачі.

Формуючи гіпотезу розв'язку, учасники експериментальної групи демонстрували більшу варіативність гіпотез, значно глибший зміст цих гіпотез, що скеровувалися, як відомо, мисленневими стратегіями. Сформоване вміння працювати над новим матеріалом стало застережним засобом для прийняття неправильних рішень. Порівняно із студентами контрольної групи, студенти експериментальної групи значно рідше припускались помилок, пов'язаних із проведенням неповного порівняння, встановленням хибних причин, застосуванням нерелевантних посилок і висновків у процесі розробки гіпотез. Вони практично не демонстрували "ходіння колами", що не раз спостерігалось у ході при формуванні гіпотези розв'язку у студентів контрольної групи.

Активізовувався й оптимізовувався й процес апробації. Частота, значущість апробаційних дій значно збільшувалась в учасників експериментальної групи (8-12 проти 1-3 у контрольній групі при розв'язанні контрольних задач). При цьому ще більш змінилась якість апробаційних дій, про що свідчить той факт, що такі студенти відразу відкидають виниклі у них нерелевантні посилення й висновки. Ознакою пошукової діяльності стало вчасне виявлення (навіть бажання виявити) мисленнєві пастки і вчасне коригування пошукових дій з метою уникнення необгрунтованих висновків.

Крім того, на етапі перевірки математичних результатів студенти досягають суб'єктивної впевненості у правильності розв'язку. Однак, важливо, щоб така впевненість не наставала передчасно і не набувала викривлення, перетворюючись у самовпевненість, що ми нерідко спостерігали у контрольній групі. На противагу цьому студенти з експери-

ментальної групи, маючи досвід апробування отриманого математичного результату контрприкладми та в ускладнених умовах, який набули впродовж тренінгового навчання, вираженіше відносились до результатів своєї математичної діяльності.

Таким чином, аналіз проведеного дослідження дає підстави стверджувати, що використаний у нашому дослідженні модифікований творчий тренінг сприяє оптимізації творчого математичного процесу і веде до позитивних змін всіх його базових компонентів; підсилює сильні сторони пошукового процесу й нейтралізує слабші; оптимізує всі його складові процеси (розуміння, формування гіпотези розв'язку, апробацію).

Висновки. Аналіз проведеного дослідження дає підстави стверджувати, що використаний у нашому дослідженні модифікований творчий тренінг сприяє оптимізації творчого математичного процесу і веде до позитивних змін всіх його базових компонентів; підсилює сильні сторони математичного пошукового процесу й нейтралізує слабші; оптимізує всі його складові процеси (розуміння, формування гіпотези розв'язку, апробацію). Крім того, оптимізація процесу розв'язання творчих мисленнєвих задач сприяє оптимізації творчої діяльності в будь-якій галузі науки, тому пошук та впровадження таких засобів може сприяти як поліпшенню пошукової діяльності суб'єкта взагалі, так і в конкретній галузі науки.

Література

1. Адамар Ж. Исследования психологии процесса изобретения в области математики / Ж.Адамар. – М.: Соврадио, 1970. – 152 с.
2. Альтшуллер Г.С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г.С.Альтшуллер. – Новосибирск: Наука, 1986. – 206с.
3. Буш Г.Я. Основы эвристики для изобретателей / Г.Я.Буш. – Рига: Знание, 1977. – 95 с.
4. Вейль Г. Математическое мышление / Г.Вейль. – М.: Наука, 1989. – 400с.
5. Вертгеймер М. Продуктивное мышление / М.Вертгеймер. – М.: Прогресс, 1987. – 336 с.
6. Гальперин П.Я. Общий взгляд на ученье о так называемом поэтапном формировании умственных действий, представлений и понятий / П.Я.Гальперин // Вестн. Моск. Ун-та. – Сер. №14. – Психология. – 1998. – №2. – С. 3-8.
7. Клайн М. Математика. Поиск истины / М.Клайн. – М.: Мир, 1988. – 295 с.
8. Коваленко А.Б. Психология розуміння / А.Б.Коваленко. – Київ: Геропринт, 1999. – 184 с.
9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К.: Радянська школа, 1989. – 108 с.
10. Мойсеєнко Л.А. Психологія творчого математичного мислення / Л.А.Мойсеєнко. – Івано-Франківськ: Факел, 2003. – 481 с.

11. Моляко В.А. Психологическая система творческого тренинга “КАРУС” / В.А. Моляко. – К.: Знание, 1996. – 44 с.
12. Пойа Д. Математическое открытие / Д.Пойа. – М.: Наука. – 1976. – 336с.
13. Про математику і математиків. – К.: Рад.школа, 1981. – 254 с.
14. Пуанкаре А. О науке / А.Пуанкаре. – М.: Наука, 1990. – 735 с.
15. Семенов И.Н. Проблемы рефлексивной психологии решения творческих задач / И.Н.Семенов. – М.: НИОПП АПН СССР, 1990. – 215 с.
16. Чавчанидзе В.В. Проблемы управления интеллектуальной деятельностью. Психозвристическое программирование / В.В.Чавчанидзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1974 – 167 с.
17. Эсаулов А.Ф. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов / А.Ф.Эсаулов. – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с.
18. Gordon W. Metaphor and invention / W.Gordon // The creativity Questions. Durham, NC: Duke University Press. – 1976.
19. Kahneman D. Prospect theory: An analysis of decision under risk / D.Kahneman, A.Tversky // Econometrica. – 1979. – №47. – 263-291 p.
20. King A. Inquiring minds really do want to know: using questioning to teach critical thinking. Psychologists teach critical thinking [Special issue] / A. King // Teaching of Psychology. – 1995. – P. 13-17.
21. Osborn A.F. Applied imagination. Principles and procedures of creative problem solving / A.F. Osborn. – New York: Scribner's. – 1963.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 14.12.2010 р.
Рекомендовано до друку докт. асидол. наук, професором Карпенко З.С.*

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ACTIVATION OF CREATIVE MATHEMATICAL THOUGHT

L. A. Moiseienko

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, st. Carpats'ka, 15;
ph. +380 (3422) 4-21-23; e-mail: math@nung.edu.ua*

The psychological aspects of activation and optimization of creative thought are analysed. Described terms of conducting of training directed on a thought process. The psychological bases of introduction of the creative training for activation of creative mathematical thought are examined. Attention on the necessity of activation of constituents of decision of creative mathematical tasks is accented: process of understanding, process of prognostication, process of approbation. Possibility of positive influence on quality of creative mathematical thought by the treningovoi system CAROUS and approbation of tasks by the series of the special questions are mentioned.

Key words: *creative mathematical thought, process of understanding, process of prognostication, process of approbation, creative training, CAROUS.*

УДК 159. 927

ББК 885

СІМ'Я ЯК ОСНОВА ДУХОВНОГО ЗРОСТАННЯ І САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

О. М. Коропецька

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342) 69-41-10*

У статті здійснено теоретичний аналіз понять «сім'я», «особистість», «духовність». Піднята проблема сімейного виховання та розглянуто основні етапи духовного зростання особистості в умовах сім'ї.

Ключові слова: сім'я, особистість, становлення, духовність.

Постановка проблеми. У нинішньому українському суспільстві в умовах докорінних соціально-економічних і культурних змін та пошуку молодими людьми сенсів і цінностей для виживання у світі, що змінився, актуалізується проблема духовності. Світоглядний хаос, орієнтація на бездуховний інтелектуалізм, прагматизм, споживацтво та інші негативні явища, які панують сьогодні у суспільній свідомості, руйнують одвічні цінності, що притаманні нашому народу з діда прадіда, завдяки яким українська нація зберегла свою ідентичність і національну свідомість. За таких умов особливо актуальною постає проблема духовності, втрата якої може призвести до занепаду не лише самого суспільства, а й людського в людині.

Сім'я як мала соціальна група, відіграє визначальну роль у духовному становленні кожної особистості, адже саме сім'я відіграє провідну роль у вихованні особистості на ранніх етапах онтогенезу, саме в умовах сім'ї проявляється природна і соціальна сутність людини, реалізується духовна і матеріальна сфера соціального життя особистості. Без сумніву, лише сім'я, в якій панують толерантність, взаємоповага, чесність, бажання бути разом, спільність інтересів та цінностей, може стати справжнім джерелом духовності і моральності. Більшість дослідників (Е. Ейдемільлер, Джексон, Ледерер, Юстіцкіс та ін.), вивчаючи особливості розвитку особистості в сім'ї, неодноразово зазначали, що головні духовні цінності закладаються саме на ранніх етапах життя і, що саме сімейне виховання є основною умовою і провідним фактором духовного становлення особистості. Саме в умовах сім'ї закладаються і закріплюються у свідомості людини головні християнські цінності, які є важливою складовою духовності.

Щасливі шлюби ті, в яких кожен намагається задовольнити потреби іншого у особистісному і духовному зростанні. Проте, ми живемо в такий час, коли людина перестала дотримуватися тих основ, на яких повинна вибудовуватися сім'я. Досить часто замість любові, турботи і розу-

міння у сім'ях панує подружня невірність, самолюбство і егоїзм. Дім, який би мав стати родинним вогнищем, що зігріває, оберігає і турбується про людину, перетворюється на поле бою, де панують свавілля і насилля.

Кожна сім'я формує свій спосіб життя, свою мікрокультуру і, у зв'язку з цим, впливає на потреби, соціальну активність та психічний стан людини. Діти не обирають сімей, в яких зростають, і саме це, вважає В.О. Ільїн, є найбільшою несправедливістю цього світу. Сім'я для дитини є деякою наперед визначеною необхідністю, яку вона не в стані змінити, принаймні до тих пір, поки не виросте і не створить своєї власної сім'ї. Проте, як зазначає В.О. Ільїн, у більшості випадків, люди не в силах змінити вплив сім'ї протягом усього свого життя, навіть ставши дорослими, вони, зазвичай, створюють власні сім'ї «за образом і подобою» тих, в яких зростали. У зв'язку з цим вчений порівнює сім'ю з живою «лабораторією людської долі» в якій, на відміну від експериментальної лабораторії, де знають, що роблять і діють цілеспрямовано, у сім'ї, у більшості випадків, не знають, що роблять, а тому діють за принципом «як доведеться», а не «як треба» [4, с.11-12].

Водночас, сім'я є найбільш значущою у житті людини групою, тому з ранніх етапів розвитку відіграє провідну роль у становленні її особистості. Адже загально відомо, що психічні травми раннього дитинства є найбільш тривалими, стійкими і найменше піддаються психотерапевтичним впливам. Саме тому головним батьківським обов'язком, зазначав свого часу Г. Сковорода, є – «добре народити і добре навчити... Аби добре народити, слід вести здорове праведне життя. Одержавши добре здоров'я і якісний генетичний спадок, дитина сама буде розвиватися належно. Слід лише оберігати її від згубних впливів...» [7, с.73-76].

Мета статті – розглянути особливості духовного розвитку особистості на різних етапах розвитку сім'ї, розглянути вплив християнських цінностей у вихованні духовності підростаючої особистості та продемонструвати специфіку їх застосування в онтогенезі.

Виклад основного матеріалу. Проблеми психології сім'ї були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Різні аспекти даної проблеми у різні часи вивчали Аристотель, Г. Гегель, Ф. Енгельс, М. Монтень, Л. Морган, Ле Пле, Платон та ін.

Науковий підхід щодо розв'язання проблем сім'ї та сімейних взаємин розробляли психологи І.Я.Баховен, У. Джеймс, Д.М. Дубакін, Ф.Знанецький, М.М. Ковалевський, Ч. Кулі, Дж.Ф. Мак.Леннан, І.В. Маляревський, Ж. Піаже, П.А. Сорокін, Ф.І. Уден, З. Фройд, Л. Штернберг та ін.

Вивчаючи проблеми сімейних взаємин, російський дослідник Ф.І. Уден ще у 1817 році звернув увагу на такий аспект сімейного життя, як ставлення батьків до дитини і його вплив на формування її психіки. Він був одним з перших, хто вказав на вплив неправильного, надмірно турботливого і потакаючого виховання на формування у дітей істеричних рис характеру.

У XIX ст. І.В. Маляревський, зосередившись на дослідженнях проблем «сімейної діагностики» та «сімейного виховання» психічно хворих дітей і підлітків, виявив, що в основі формування різних проявів душевних захворювань лежать взаємини у сім'ях, зокрема, психологічний клімат, ставлення батьків до дітей та міжособистісні стосунки між батьками. Під час надання психотерапевтичної допомоги таким дітям вчений залучав усіх членів родини з обов'язковими сеансами «сімейного виховання» як для дітей, так і для дорослих.

У 1886 році В.М. Бехтерев у праці «Психопатія...» висловив думку, що «набута психопатія» виникає в результаті неправильного ставлення батьків до виховання дитини, що саме психологічна атмосфера, яка панує у сім'ї, є причиною порушень у особистості дитини, що саме від взаємин з батьками залежить, якою виросте дитина – невротиком чи психологічно здоровою особою.

В.М. Мясіщев, вивчаючи людину у контексті її взаємин з оточенням та впливу цього оточення на саму людину, вказував, що психологічним ядром особистості є індивідуально-цілісна і організована система суб'єктивно-оцінних, активних, свідомих, селективних відносин з оточуючим середовищем, а невроз він розглядав як глибокий особистісний розлад, який є результатом порушення взаємин особистості з іншими людьми, з соціальною дійсністю та з завданнями, які ця дійсність ставить перед нею.

На початку XX ст. інтерес до проблеми впливу сім'ї на особистість і її психічне здоров'я ще більше зростає.

Одними з перших всесторонньо розпочали досліджувати роль сімейних факторів в етіології психічних захворювань психоаналітики (А. Фройд, З. Фройд, М. Кляйн та ін.), які зосередилися на вивченні стосунків дитини з батьками у ранньому дитинстві, коли закладаються основи майбутньої особистості і коли у дитини починає формуватися уявлення про навколишній світ.

На сучасному етапі психологічні проблеми подружжя, батьківства та родинних стосунків досліджують Ю.Є. Альошина, В.М. Дружинін, Е.Г. Ейдемільер, С.В. Ковальова, Г. Навайтіс, М.М. Обозов, В. Сатір, О.Г. Сіляєва, Д. Скінер, А.С. Співаковська, Л.Б. Шнейдер, Л.В. Юстіцкіс, Р. Хілл та ін., які зосередилися на розробці не лише теоретичних, але й практичних основ психології сім'ї.

Сім'я як соціальний інститут має свої тенденції розвитку, свої закони і закономірності, методологічні засади та категоріальний апарат. Найважливішими характеристиками сім'ї є її функції, структура і динаміка (Е.Г. Ейдемільер, О.Г. Сіляєва, Л.Б. Шнейдер, В.В. Юстіцкіс та ін.).

Структура сім'ї розглядається з погляду функцій, які виконують її члени, та у контексті міжособистісних взаємин у сім'ї [9, с. 20].

У структурі сім'ї виокремлюють такі види взаємин, як подружні, батьківські і дитячі, дитячі і батьківські, дитячі і дитячі, прабатьківські і батьківські, прабатьківські і дитячі. Згідно з одним з найголовніших ме-

тодологічних принципів сім'ї – системності, сімейні взаємини є структурованою цілісністю, елементи якої взаємопов'язані і взаємообумовлені.

Розглядаючи сім'ю як малу групу, дослідники у її структурі виокремлюють неформальні взаємини, які визначаються почуттями, та формальні, які визначаються обов'язками і моральними засадами, що обумовлюються спільною справою та метою життєдіяльності як кожного члена сім'ї, так і родини загалом [6, с.9].

Серед основних функцій сім'ї виокремлюють господарську, економічну, репродуктивну, виховну, психотерапевтичну. Зокрема Л.Б. Шнейдер вважає, що на сучасному етапі психотерапевтична функція є однією з найбільш значущих, оскільки саме створення сім'ї здійснюється з метою задоволення найголовнішої потреби людини – потреби у любові. Функція емоційної підтримки є настільки значущою, наголошує Л.Б. Шнейдер, що навіть шлюб за розрахунком допускає виникнення любові («звикнеться – полюбитися») [10, с.3].

Вивчення функцій сім'ї і її структури вказує, що сімейні стосунки не даються відразу, що вони формуються в процесі розвитку сім'ї. У зв'язку з цим, розглядаючи поняття сім'ї як цілісної системи, важливо розглянути динаміку її розвитку, простежити за змінами у розвитку сім'ї на різних етапах її становлення.

У психології сім'ї існує велика кількість періодизацій, які різняться за своїми критеріями та ознаками (А. Баркай, Ч.С. Гризицкас, Е.Г. Ейдемільер, С. Кратохвил, Н.В. Малярова, Р. Нойберт, В. Сатир, В. Юстіцкіс та ін). Найчастіше критерієм створення періодизації є або зміна місця дітей у сімейній структурі, або ж переживання кризи на різних етапах розвитку сім'ї. Так, наприклад, Р. Нойберт, спираючись на перший критерій, виокремлює такі етапи у життєдіяльності сім'ї: життя вдвох, життя після народження дітей, виховання дітей старшого шкільного віку, відокремлення дітей від батьків та виховання онуків.

Е.Г. Ейдемільер і В. Юстіцкіс у життєвому циклі сім'ї виокремлюють три етапи: зародження сім'ї, сім'я з дітьми, що не розпочали трудової діяльності, сім'я з дітьми, що мають власні сім'ї [9, с. 27-28].

Ч.С. Гризицкас, С. Кратохвил, Н.В. Малярова, В. Сатир та ін. розглядають життєдіяльність сім'ї у контексті сімейних криз, які виникають у зв'язку із змінами у структурі сім'ї на певному етапі та змінами функцій. Ці зміни викликають певні труднощі у життєдіяльності сім'ї, які П. Босс назвав нормативними стресорами.

Кожен з етапів передбачає розв'язання певних завдань, що виникають з потреб сім'ї у різні періоди її життєдіяльності, задоволення або незадоволення яких має безпосередній вплив на функціонування сім'ї як цілісної системи.

Розглянемо особливості функціонування сім'ї на кожному із зазначених вище етапів та ознайомимося з завданнями, які стоять перед членами сім'ї на кожному з них.

Перший етап – зародження сім'ї. Цей етап пов'язаний з адаптацією кожного з членів подружжя до умов сімейного життя в цілому та до

психологічних особливостей один одного. Особливість цього етапу полягає в тому, що саме в цей час закладаються засади спільного подружнього життя та формуються взаємини з батьками, особливо за умов, коли молода сім'я не має власного житла. Він триває з моменту створення сім'ї до появи першої дитини і передбачає розв'язання кількох завдань, найважливішими серед яких є формування внутрішніх сімейних взаємин та позасімейних стосунків, зближення поглядів та цінностей, уявлень, звичок тощо. Оскільки за характером протікання цей період відзначається значною напругою, інтенсивністю, тому досить часто молоді сім'ї не витримують першого випробування і розпадаються. Серед основних причин розлучень цього періоду виокремлюють неготовність молодих людей до сімейного життя, незадовільні побутові умови, втручання родичів у взаємини молодого подружжя.

У Святому письмі сказано, що зв'язок чоловіка і жінки пролягає через любов, а не боротьбу, як зазвичай трапляється у подружньому житті, коли обидві сторони сприймають одна одну на рівні об'єктів, що використовуються кожним для досягнення своєї власної мети. «Завоювання» та «оборону» у сімейному житті має витіснити любов, бо підкорення однієї сторони іншою – це не перемога, а спільна поразка. Подібно до того, як Бог ставиться до свого творіння – людини, так і чоловік повинен ставитися до жінки, бо лише у ставленні до собі подібного людина має можливість проявити свою вищу людську сутність: людськість і людяність, незалежно від статі, саме тому практична щоденна любов до людини повинна бути вищим і першим законом людини.

Ставлення до іншого, наголошував російський психолог С.Л. Рубінштейн, визначає сутність людського життя, його серцевину. «Серце» людини зіткане із стосунків з іншими людьми, а вартість самої людини визначається характером взаємин, на які вона здатна, які прагне встановлювати з іншими. Без «іншого», як відособлена і замкнена у собі істота, вказує С.Л. Рубінштейн, людина – ніщо. Вона може проявити свою людськість лише у взаєминах з іншими [5, с.1].

Предвічне Слово – Ісус Христос був посланий Господом як Людина людям, щоб Він перебував серед людей і відкрив людям задуми Господні, просвітлив усіх людей і своїми ділами довів, як щиро любить Господь своє творіння – людину і навчив любити один одного так, як любить Господь кожного з нас, незалежно від статі. Обидві статі, чоловіча і жіноча, входять у задум Божого творіння. Взаємодоповнююча природа обох статей покликана сприяти співпраці, що веде до взаємного збагачення не лише у шлюбі, продовженні роду та сімейному житті, але й у інших сферах життєдіяльності. Усвідомлення статевих відмінностей повинно стати школою, яка вчить взаєморозумінню, відкритості, здатності поважати, служити і бути вірним, бо чоловіки і жінки у рівній мірі є образом Божим [2], а, отже, рівнозначними є їх чесноти.

З цього приводу російський християнський філософ В.С.Солвейов наголошував, що чоловік немає жодних переваг над жінкою, він лише має перевагу бути першим на шляху до вдосконалення. Чоловік і його

жіноче Alter Ego доповнюють один одного не лише в реальному, але й в ідеальному сенсі, досягаючи вдосконалення через взаємодію. Чоловік є творчим, продуктивним началом відносно свого жіночого доповнення не сам по собі, а як посередник, провідник Божественної сили, яка йому дається завдяки благодаті Всевишнього. Господь наділив чоловіка потенційними можливостями, які він може або реалізувати, або якими може знехтувати [8, с.782-784].

В сім'ях, де панує Божа любов, немає потреби з'ясовувати, хто кого повинен слухати, хто провадить, а хто підкоряється. Чоловік як активне начало організовує і управляє, але, одночасно, він поважає і шанує свою жіночу половину, будує свої стосунки з дружиною так, як це робить Христос у ставленні до своєї дружини – церкви. У свою чергу, жінка, яка відчуває любов і турботу чоловіка, не потребує вступати у боротьбу за рівність у правах з чоловіком, вимагати емансипації і незалежності. Вона щаслива він того, що підкоряється тому, хто її любить і піклується про неї.

Долаючи труднощі адаптаційного періоду та усвідомлюючи при цьому безмежну велич Господньої любові, ті християнські родини, які наслідують Творця, не лише підтримують один одного у вирішенні складних сімейних проблем і конфліктів, але й намагаються спільно виробити і утвердити ті сімейні цінності, в основі яких лежить любов, бо лише любов здатна вилікувати наші серця, укріпити дух, відродити надію, зміцнити віру, поєднати з Богом.

Другий етап у розвитку сім'ї починається тоді, коли з'являються діти, і триває до тих пір, поки діти не почнуть самостійне життя. Це – основний етап у розвитку сім'ї, період народження і виховання дітей, коли формується зріла система сімейних взаємин. Американський психолог К. Роджерс виокремив такі характеристики зрілої сім'ї: відданість і співпраця; спілкування, що передбачає відкрите самовираження; гнучкість у стосунках; самостійність. Вчений вважав, що сімейні стосунки являють собою процес, який передбачає розвиток усіх членів сім'ї, де особливого значення надавав таким аспектам сімейної взаємодії, як спільне емоційне переживання радості, автентичності взаємин та толерантності у ставленні один до одного.

Одночасно цей етап відзначається певними труднощами у розвитку, які пов'язані з побутом і веденням домашнього господарства. Домашня праця вимагає найбільшої активності подружжя в цей період, однак згідно з статистичними даними (Є.В. Груздева, Е.С. Чертіхіна, А.І. Клічюс та ін.) найбільшу частину свого неробочого часу за домашніми турботами проводять жінки, тоді як чоловіки лише 1,5-2 год. свого часу виділяють для праці вдома. У зв'язку з цим зростає психологічна напруга серед подружжя саме через складність одночасно суміщати домашні обов'язки з трудовою діяльністю на роботі. Перед подружжям постає нелегке завдання – зберегти емоційну близькість в умовах, які не пов'язані з дозвіллям та розвагами, що домінували в перший період подружнього життя, а в складних умовах завантаженості обох членів подружжя до-

машніми і трудовими обов'язками, проявити турботу і співчуття, виявити бажання допомогти і емоційно підтримати один одного. Саме цей період відзначається зростанням незадоволення сімейним життям. Основні чинники порушень у життєдіяльності сім'ї – це фізичне та психологічне перевантаження, яке вимагає перебудови взаємин на духовному і емоційному рівнях. На зміну конфліктності та проблемності, які характерні для першого періоду, може прийти емоційне збайдужіння, різні прояви якого на цьому етапі спостерігаються особливо часто: подружні зради, сексуальна дисгармонія, розчарування у характері партнера, кохання до іншої людини тощо.

Цей період є важливим ще й тому, що особливо значущою стає у цей час виховна функція сім'ї, коли головним завданням для батьків є турбота про фізичний і духовний розвиток своїх дітей. Основні порушення у спілкуванні, зокрема такі, як часті сварки, непорозуміння, емоційна нестриманість, агресія, зазвичай призводять до неефективності подружжя у ролі батьків.

У зв'язку з цими змінами та завданнями, що постають перед батьками у вихованні дітей протягом другого періоду розвитку сім'ї, А. Баркай виокремлює у ньому кілька етапів: сім'я без дітей; сім'я з малими дітьми; сім'я з дітьми, що відвідують дитячий садок; сім'я школяра; сім'я, в якій діти частково незалежні від батьків; сім'я, яку покинули діти.

Кожний новий етап у розвитку сім'ї є, з одного боку, своєрідною перевіркою того, наскільки ефективним було її існування на попередніх етапах, а з іншого – ставить нові завдання, вимагаючи від батьків нових якостей, здібностей і умінь, адже вимоги до батьків дитини одного року значно відрізняються від вимог до батьків підлітка.

У пренатальний період найбільш важливим є духовний розвиток дитини, який розпочинається в утробі матері, коли закладається резерв тих сил, які будуть підтримувати її протягом усього життя. Для дитини в цей час найважливішим є душевний стан матері, який передається дитині. Діти, які не отримали в утробі матері повноти материнського спокою, любові, терпеливості виростають неврівноваженими, істеричними, впадають у гнів, злобу, плач. Саме тому вагітна жінка повинна молитися, сповідатися, причащатися, дбати про Божий мир у своєму серці. Все, що відбувається з матір'ю в цей час, також відбувається і з дитиною, яку вона очікує. Часта Сповідь і Святе Причастя – це запорука того, що плід лона буде освячений Святим Духом.

Після народження дитини батькам важливо подбати про її Хрещення, яке є початком нового життя дитини – для Бога і у Бозі. Через хрещення закладається зерно життя у Христі, немовля стає Божою дитиною.

У період немовлячості та раннього дитинства материнська любов пробуджує перші доброзичливі почуття. Спілкування з батьком розширює коло оточення дитини, сприяє формуванню уявлення про малу соціальну групу, в якій значну роль відіграють не лише стосунки дитини з

матір'ю, стосунки дитини з батьком, але й стосунки між обома батьками поміж собою. Перші уроки любові та доброзичливого ставлення мають визначальний вплив на розвиток дитини упродовж усього періоду її становлення як особистості. Так, наприклад, переконання, що батьківська любов не згасає через невдачі, зміцнює у дитини почуття власної гідності, віру в удачу та полегшує досягнення успіху, формує самостійність і впевненість у собі.

Основне завдання у вихованні дітей в цей період полягає у підтримці активності дитини, причому не лише вольової, але й емоційної, розвитку довіри до навколишнього світу та бажання взаємодіяти з ним.

Протягом раннього дитинства формується статева ідентичність, коли дівчатка в процесі спілкування з матір'ю схоплюють і стараються наслідувати жіночий спосіб ставлення до світу, а хлопчики – чоловічий, тому особливо важливими є спілкування батька з сином, а матері з дочкою.

У дошкільному віці дитина прагне стати більш самостійною. В цей період вона прагне сама одягатися, їсти, обирати собі друзів. Заборона бавитися з улюбленим товаришем провокує перший непослух, коли шляхом дрібних обманів вона буде обминати заборону. Допустити для дитини певну свободу дій, шанувати її право на самостійне вирішення її власних, хоча й дитячих справ, потребує мужності і розуміння з боку батьків, проте, завдяки цьому вони збережуть повагу і дружбу своєї дитини, а разом з ними – можливість підтримувати тісні стосунки і впливати на поведінку дитини. У цьому контексті, зрілість дитині дати неможливо, можна лише створити умови, у яких вона сформується [3, с.89].

У зв'язку з цим, на наш погляд, важливо у цьому віці зосередитись на моральному вихованні дітей, їх внутрішньому потенціалі духовного зростання, який є закладений у кожній людині самим Господом, що записав головні принципи і вимоги Свого морального Закону в серці кожної людини [3, с.104-107].

Український філософ Г. Сковорода був переконаний, що кожна людина наділена совістю – голосом Бога, який пригадає їй шлях та мету життя.

Бог вказує на два шляхи пізнання Його морального Закону: через Десять заповідей, які були дані Мойсею і витлумачені старозавітними пророками, та через проповіді самого Ісуса Христа (наприклад, Нагірна проповідь) і моральні настанови Його учнів – апостолів. За словами Христа, найбільша Заповідь, серцевина Закону Божого проголошує: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею, і всією думкою і люби ближнього свого. [Матвія 22:37-40]». Бог розуміє, що нам бракує духовності, що ми слабкі і грішні. Проте, він бачить і шлях до нашого спасіння – відновлення, завдяки якому Бог дарує нам нове духовне життя, завдяки якому людина має можливість жити вільною Божою дитиною, виконуючи при цьому вимоги Його Закону. «Дивіться, яку велику любов дарував нам Отець, щоб ми дітьми Божими звалися. Ми і є ними» [1. Йо. 3.1].

Особистий контакт людини з Творцем – це вияв Божої благодаті і таїнство, яке батьки не можуть дати дітям як якусь річ чи, навіть, як освіту, проте саме від батьків дитина довідується про Його існування, завдяки батьківським розповідям у неї формується перше уявлення про Бога, у розмовах з батьками, вона пізнає, яким Він є.

Дитиною Божою є кожна людина від початку життя, проте для того, щоб дитина могла свідомо розвивати свій контакт з Господом, їй потрібен провідник. Саме батьки є першими провідниками і проповідниками для своїх дітей. Спосіб ставлення людини до Бога, її релігійна позиція формуються у ранньому дитинстві під час спілкування з батьками. Маленькі діти охоче сприймають і надзвичайно інтенсивно поглинають розповіді батьків про Бога при різних нагодах: під час прогулянки, перед сном чи під час щоденних міжособистісних розмов з дитиною. Сформований у ранньому дитинстві Образ Бога дитина проносить через усе своє життя.

У цьому контексті особлива роль належить саме матері, яка більше часу проводить з дитиною, відкриває навколишній світ і Бога, яка стає першим взірцем для наслідування не лише у взаєминах з оточуючими, але й своєю вірою і її практичним втіленням у щоденному житті. Сама по собі віра в Бога несе величезний заряд духовності, а ритуали, що здійснюються під час служіння, такі як молитва, сповідь, святе причастя, таїнство хрещення, вінчання не просто проживаються їх учасниками, наближаючи людину до Бога, але й слугують могутнім стимулом до самовдосконалення і духовного зростання, спонукають стати не просто віруючим, але, що більш важливо, практикуючим християнином.

Величезний виховний потенціал закладений у духовних дитячих книгах, які слугують не лише джерелом пізнання для дошкільнят, але й сприяють їх моральному вихованню, закладають основи для формування світогляду, розвивають уяву, пам'ять, мислення, стають потужним джерелом становлення особистості.

Для дітей молодшого шкільного віку характерні фізична гармонія і психічний спокій. Діти в цьому віці значно менше доставляють клопотів у зв'язку з вихованням, вони охоче пристосовуються і до батьків, і до вчителів, і до друзів. Труднощі у цей період виникають у зв'язку з адаптацією дитини до системи шкільного навчання, які можуть стати причиною суттєвої перевтоми і неврозів. Подолати їх допоможе спокійна сімейна атмосфера та позитивні емоції, що виникають від радості спілкування з близькими і рідними людьми. У молодшому шкільному віці формується навчальна діяльність школярів, саме тому важливо розвивати здатність дітей до навчання, яка закладається на все життя.

Консолідації сімейних взаємин сприяють свята, звичаї та традиції, особливо спільні заходи, що пов'язані з підготовкою до свят, зокрема релігійних, таких як день св. Миколая, Новий рік, Різдво, Великодні свята та ін. Наприклад, під час виготовлення саморобних ялинкових прикрас можна не лише поговорити про святкування Нового року, але й розповісти про значення Різдвяних свят, пригадати події, що пов'язані з

цими святами, спільно родиною пережити ці події, відновити їх у пам'яті, прочитавши окремі розділи зі Святого письма.

Розмальовуючи писанки під час підготовки до Великодних свят, можна порозмовляти про Христа, про його страждання та окремо зупинитися на сутності та значенні вчинку Христа.

У підлітковому віці у дітей з'являється прагнення до самостійності і почуття дорослості. Це період переоцінки цінностей, коли підлітки, піддаючи сумніву усе те, що колись беззастережно сприймали, намагаються сформувані своє бачення і розуміння навколишнього світу і себе у цьому світі. Допомога старших у цей період полягає не у пригніченні критиканства підлітків, а в навчанні розуміти себе, друзів, батьків. Допомагає в цьому сповнена спокою домашня атмосфера, партнерське ставлення до дитини, спільне обговорення проблем та прийняття спільних рішень. Саме в таких умовах формується не лише право на повагу, висловлення своєї думки, але й, також, почуття відповідальності за свої дії і вчинки та здатність брати на себе певні обов'язки, адже школяр навчається у школі не задля майбутньої кар'єри, а заради себе самого, розвитку власних можливостей у майбутньому.

Важливо для батьків в цей період сформувати любов до праці, активізувати усі здібності дитини та сприяти їх розвитку. Якщо до 12 років дитина в процесі взаємодії з дорослими на основі наслідування закарбовує в пам'яті вчинки та дії дорослих, які є взірцем для неї, то після дванадцяти, в період підліткового самоутвердження, вона реалізує закарбований протягом дитинства досвід у власній поведінці. У тих сім'ях, де батьки самоутверджуються один перед одним, діти у підлітковому віці, переймаючи поведінку батьків, будуть поводитися вдвічі агресивніше і керуватися лише одним бажанням – домінувати і керувати іншими. У сім'ях, де батьки утверджують один одного, де існує атмосфера любові і турботи про іншого, підлітки в процесі самоствердження, навпаки, будуть вдвічі більше проявляти турботу про своїх братів і сестер та інших членів родини. Без сумніву, правдиво християнське виховання можуть дати ті батьки, які самі просякнені духом віри і любові.

Третій, завершальний етап у розвитку сім'ї припадає на час, коли діти розпочинають власну трудову діяльність і створюють свої сім'ї. Найважливішою на цьому етапі є здатність батьків усвідомити зміни, що сталися у структурі сім'ї, зрозуміти, що діти стали самостійними і не потребують більше втручання батьків у їх особисте життя, що період їх виховної діяльності минув. Досить часто, незважаючи на нову соціальну ситуацію, що утворилась, батьки намагаються продовжувати виховувати своїх дітей, нав'язувати їм свої думки і погляди, що викликає сильний протест з боку дітей. Одночасно серйозні зміни у щоденному житті сім'ї пов'язані з віковими змінами самих батьків, зокрема погіршення стану здоров'я та поява потреби у рекреації та відпочинку. Проте, коли з'являються онуки, діти розраховують на підтримку батьків і не завжди звертають увагу на їх стан здоров'я та психологічний стан. У даному випадку найважливіше зрозуміти, що старість – період зміни можливостей:

із зовнішніх вони стають щораз більше внутрішніми. Зовнішні можливості, фізична сила та витонченість, здатність відчувати з часом слабнуть. Їм на зміну приходять життєвий досвід, витримка, розсудливість, глибина думки і віри у Бога. У старості людина набуває зрілості, яка, насамперед, проявляється у стосунках з іншими. Саме ці якості батьків стають найбільш сильним засобом у вихованні не лише дітей, але й онуків.

Висновки. У формуванні духовності суттєве значення має ознайомлення підростаючої особистості з християнськими цінностями, сприяння формуванню емоційного зв'язку з ними. Зокрема, під час безпосередньої участі дітей у молитві, літургії і таїнствах, формуванню правдивої релігійної поведінки сприяють спільні емоційні переживання, які проживають разом з батьками діти, на основі яких поступово формується внутрішня потреба у спілкуванні з Богом.

Духовні практики, у які дитину варто вводити уже з другого року життя, необхідно впроваджувати ненав'язливо, під час спільної молитви чи шляхом наслідування власного прикладу. Наприклад, якщо дитина знає, що батьки сповідаються, то вона зрозуміє, що сповідь – це не кара за непослух, а нагода для кожного попросити у Господа пробачення та поєднатися з ним, і водночас, поєднатися взаємно одне з одним. Сповідь дитини не має зводитися до перерахування дитиною усіх її неслухняних вчинків, а має бути єднанням з Богом, який є хоч і невидимим і недосяжним для людського розуму, проте Він є Отцем, що створив її (дитину) і любить ще більше, ніж батьки.

Ще одним елементом духовності є ставлення до інших людей. Свого часу св. Августин зазначав, що кожна людина є найбільшим чудом, ніж усі чудеса, створені людьми... [1, с.10], бо її створив Господь.

Іван Павло II вчив, що єдиним гідним способом ставлення до людини є любов, бо сам Бог є любов'ю. Навчитися любові можна лише через досвід. Любов батьків між собою, батьків та дітей, братів та сестер дає змогу наблизитися до Господа, бо коли ми любимо одне одного, то Бог у нас перебуває, і його любов у нас досконала.

Любов виявляється не тільки на словах, але й у безкорисних справах, яка підносить нас в очах інших, має здатність змінити усе наше життя, яка є нашим найбільшим духовним багатством і яка ніколи не закінчується. Вона є основою всього нашого життя. Усі інші чесноти і переваги втрачають свою значущість і цінність, якщо вони не освячені любов'ю: праведність без любові робить нас черствими, віра без любові робить нас фанатичними, влада без любові робить нас жорстокими, обов'язок без любові робить нас непоступливими. Лише наповнення душі поняттям Бога, любові є, в цілому, одним із найважливіших принципів самозбереження усього живого [1, с.11], у тому числі і сім'ї.

Література

1. Августин Аврелий Исповедь / Аврелий Августин Исповедь // Лабиринты души Исповедь; Блез Паскаль. Письма к провинциалу. – Сімферополь: Реноме, 1998. – 416 с.

2. Библия: Книги Священного писания Ветхого и Нового завета [перевод с приложениями]. – Брюссель: Жизнь с Богом, 1973.
3. Браун-Галковська М. Домашня психологія: Подружжя, діти, родина / М.Браун-Галковська [Пер. з польської З.Городенчук]. – Львів: Свічадо, 2007. – 224 с.
4. Ильин В. О. Археология детства / В. О. Ильин – М.: Независимая фирма «Класс», 2002. – 198 с.
5. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л.Рубинштейн. – М., 2005. – 142 с.
6. Силяева Е.Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / Е.Г.Силяева – М.: Академия, 2002. – 162 с.
7. Сковорода Г. Пізнай в собі Людину / Г.Сковорода – Львів: Світ, 1995. – 528 с.
8. Соловьев В.С. Спор о справедливости: Сочинения / В.С.Соловьев – М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 1999. – 864 с.
9. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис – СПб.: ЗАО «Издательство «Питер», 1999. – 656 с.
10. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: учебное пособие для вузов. 2-е изд./ Л.Б.Шнейдер – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга. – 2006. – 768 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 20.12.2010 р.
Рекомендовано до друку докт. психол. наук, професором Карпенко З.С.*

FAMILY AS BASIS OF SPIRITUAL GROWTH AND SELF-REALIZATIONS OF PERSONALITY

O. M. Koropetska

*PreCarpathians National University named by Vasil Stefanyk;
76000, Ivano-Frankivs', st. Shevchenko, 57;
ph. +380 (342) 69-41-10*

In the article the theoretical analysis of concepts "family", "personality" and «spirituality» is presented, the problem of behavior in family is raised and the main periods of spiritual growth of personality in family are revealed.

Key words: *family, personality, development, spirituality.*

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІЛЮЗІЇ В СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

А. М. Матвіїшин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра педагогічної та вікової психології; 76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка 57; тел. +380 (342) 59-61-36; e-mail: rezidentos@ukr.net*

У статті з'ясовується походження, зміст, функції, види і механізми формування соціальних ілюзій особистості з точки зору різних соціо-гуманітарних наук. Обстоюється психодинамічний і когнітивний підходи до конструювання соціальних ілюзій в процесі персоногенезу.

Ключові слова: *соціальна ілюзія, механізми психологічного захисту, особистість, глибинна психологія, комплекс неповноцінності, психологічний феномен, невротичний конфлікт, неадекватні уявлення, психічний конструкт, Я-концепція.*

Актуальність дослідження соціальних ілюзій в сучасній психологічній науці важко переоцінити. Її можна розглядати принаймні в трьох важливих аспектах.

По-перше, соціальна ілюзія виступає новим предметом психологічних студій і не розроблялася на їх термінологічному полі. Незважаючи на суттєвий прогрес у пізнанні різноманітних психічних феноменів, до числа його «білих плям» належить феномен соціальної ілюзії, який досі цікавив лише представників інших соціогуманітарних наук – філософії, політології, історії, але не психології.

По-друге, соціальна ілюзія, хоча і належить до розряду соціально-психологічних явищ, має своє референтне представництво на рівні глибинної психології. Саме в контексті психоаналітичних теорій особистості соціальна ілюзія може знайти своє адекватне тлумачення, що дозволить розширити інтерпретаційні можливості психодинамічного підходу на інші площини функціонування психіки, свідомості, поведінки, мотивації та ін. Тим самим соціальна ілюзія займе своє місце поряд з механізмами психологічного захисту особистості, невротичним конфліктом, комплексом неповноцінності та низкою інших психоаналітичних конструктів. Незважаючи на те, що психоаналітичний напрям у персонології – один з найдавніших, перевірений часом і досвідом, проте психодинамічна реконструкція феномену формування і функціонування соціальних ілюзій є прикладом того, що новизна психологічних пошуків може бути ефективною навіть на поприщі усталених і верифікованих психологічних теорій.

По-третє, наукові психологічні дослідження соціальних ілюзій особистості допоможуть продукувати методи, техніки і процедури для сучасної психоконсультативної та психотерапевтичної практики, які діста-

нуть змогу під іншим кутом зору розуміти й інтерпретувати соціально-перцептивні викривлення та здійснювати терапевтичний вплив на клієнта засобами психодинамічної реконструкції його життєвого досвіду.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концептуальної моделі формування і функціонування соціальних ілюзій особистості.

Поняття соціальної ілюзії в сучасній психологічній науці є недостатньо вивченим. Насамперед це пов'язано з тим, що його зміст варіює залежно від контексту, в якому вживається, і не володіє самостійним термінологічним статусом.

По-друге, терміном «соціальна ілюзія» оперує в основному така галузь психологічної науки, як соціальна психологія. В інших галузях цей термін майже повністю відсутній.

По-третє, саме слово «ілюзія» в сучасній науковій психологічній думці постає у двох основних іпостасях: ілюзії сприймання та неадекватні уявлення про дійсність, що супроводжують психічні розлади. Ці феномени входять до сфери дослідження загальної психології, патопсихології, клінічної психології та психіатрії. Однак до соціальних ілюзій ці ілюзії не мають жодного відношення, хіба що загально-термінологічне.

Як уже зазначалося, термін «соціальна ілюзія» широко застосовує соціологія, політологія, історія та інші суміжні науки гуманітарного типу. Однак значення самого терміну в цих науках дуже різняться від того, який пропонуємо ми.

Отже, ілюзія (лат. *illusio* – помилка, обман) – викривлене сприйняття реально існуючого об'єкта або явища. Розрізняють два типи ілюзій. Одні викликаються незвичайними зовнішніми умовами, за яких сприймаються об'єкти; при цьому фізіологічні механізми функціонують нормально. Інші зумовлені патологічним функціонуванням фізіологічних механізмів, що беруть участь у процесі сприйняття. Представники ідеалістичної філософії нерідко використовують ілюзії як аргумент для доведення неадекватності нашого сприймання об'єктивного світу. Але вже той факт, що ми можемо виділити ілюзію як особливий клас явищ і протиставити їх адекватному сприйняттю, говорить про хибність агностичних «висновків». Від ілюзій слід відрізняти галюцинації, які, на противагу ілюзіям, виникають за відсутності зовнішніх об'єктів [10].

Ілюзія сприйняття – перекручене сприйняття реальних предметів. Найбільша їх кількість спостерігається в царині зору. Особливо численні зорові ілюзії («обмани зору»), що виникають при відображенні деяких просторових властивостей предметів (довжин відрізків, величин предметів і кутів, відстаней між предметами, форми) і руху [6, с.443]. Можна виділити такі їх види:

1. Ілюзії, пов'язані з будовою ока. Прикладом є ілюзії, що є результатом ефекту іррадіації збудження в сітківці, які виражаються в тому, що світлі предмети здаються нам великими порівняно з рівними їм темними (так, білий квадрат на чорному тлі видається більшим від однакового з ним чорного квадрата на світлому тлі).

2. Переоцінка довжини вертикальних ліній порівняно з горизонтальними при їх дійсній рівності.

3. Ілюзії, зумовлені контрастом.

4. Перенесення властивостей цілої фігури на її окремі частини. Ми сприймаємо видиму фігуру, кожну окрему частину її не ізольовано, а завжди у відомому цілому. В ілюзії Мюллера-Лайєра прямі лінії, що закінчуються під різними кутами, здаються неоднаковими за довжиною [4, с.270].

Причини, що викликають ілюзії, різноманітні і недостатньо зрозумілі. Одні теорії пояснюють зорові ілюзії дією периферійних факторів (іррадіацією, акомодациєю, рухами очей і т. д.), інші – впливом деяких центральних факторів. Іноді ілюзії з'являються внаслідок дії особливих умов спостереження (напр., одним оком або при нерухомих осях очей) [8].

Для повної картини розуміння ілюзій слід розглянути ілюзії, які виникають при розладах психіки. З точки зору патопсихологічного підходу ілюзії поділяються на такі основні типи:

- афективні, що виникають під впливом афекту – страху, тривоги, при депресії;

- вербальні, що виражаються словесно;

- органічні, спостерігаються при дисморфопсії, метаморфопсії;

- усвідомлення: відчуття хворого, що свідчить про те, нібито поряд хтось є;

- функціональні (при парейдолії);

- епілептичні: порушення сприйняття, що являють собою істотні, інколи й єдині клінічні прояви деяких фокальних епілептичних нападів, що виникають при локалізації епілептогенного вогнища в корі скроневої частки, суміжній із сенсорною зоною. Розрізняють перцептивні ілюзії, коли об'єкт сприймається перекручено і не упізнається, і апперцептивні ілюзії, за яких об'єкт упізнається, але викривлено зіставляється з попереднім досвідом (феномени “вже баченого”, “уже почутого”, “вже пережитого” або, навпаки, “ніколи не баченого”, “ніколи не чутого”, “ніколи не пережитого”) [3].

У контексті психіатрії не всі форми ілюзій пов'язані з розладами психіки, а зазвичай лише ті, які викликають галюцинації. Кожна форма галюцинації притаманна певному захворюванню. Причини самих захворювань різноманітні.

На цьому весь довідковий матеріал щодо соціальних ілюзій у царині психологічної думки вичерпується. Проте всі наведені і перелічені вище нами види ілюзій не є соціальними у власному розумінні цього слова.

Іншу картину ми спостерігаємо у працях філософів та політиків. У дуже рідкісній роботі, яка присвячена соціальним ілюзіям, у статті під назвою «Социальные иллюзии. Опыт анализа», доктор філософських наук В.Х. Беленький зазначає, що вивченню соціальних ілюзій приділяли увагу Гегель, К. Маркс і Ф. Енгельс, Фур'є та ряд інших видатних вчених і мислителів. Загалом їхні погляди зводилися до того, що: соціальні

ілюзії – це системи неадекватних уявлень суспільства про себе самого, про своїх громадян, їх взаємини один з одним, про суб'єктів інших суспільств і культур, засновані на фантастичних уявленнях і віруваннях, на завищених чи занижених оцінках власного статусу і ролі в історії. В основі ілюзорних уявлень лежить неповна або перекручена, змішана з вигадками та фальсифікаціями, вирвана з контексту інформація про історичні факти і події, про реальне соціально-економічне та політичне становище суспільства та тенденції його розвитку. Соціальні ілюзії можуть формуватися спонтанно, втілюючи конфігурації і структури колективного несвідомого (міфологічні сюжети, архетипи, символи) в конкретних історичних подіях та соціальних інститутах, у культурних феноменах і творах мистецтва. Вони можуть створюватися панівною ідеологією, а потім за допомогою пропаганди тиражуватися і трансливатися в масовій комунікації та використовуватися для маніпуляції громадською думкою в інтересах соціальної еліти, що перебуває при владі, або сил, які домагаються панівного становища та тотального контролю над суспільством.

Некритичне сприйняття суспільством соціальних ілюзій, ігнорування закономірностей історичного розвитку, недостатня увага до проблем соціальної теорії й аналітики, політичний контроль та ідеологічна цензура в засобах масової інформації, недостатня компетентність соціальної експертизи, замкнутість і обмеженість зовнішньої і внутрішньої соціальної комунікації можуть призвести до ситуації, коли адекватне сприйняття соціальної реальності стає неможливим. Структурування історичних подій, формування і функціонування соціальних інститутів потрапляє в залежність від політичної міфології, національної чи релігійної ідеології, від соціально-економічних інтересів окремих груп суспільства, ускладнюючи розвиток суспільства і створюючи загрозу кризи. Логіка розвитку соціальної ілюзії в кінцевому рахунку призводить до розчарування, віра змінюється скептицизмом, апологія – критикою. Стають очевидними недосяжність проголошених цілей, суперечливість абстрактного і повсякденного, утопічність і відірваність соціальних ілюзій від життєвого світу. У результаті в суспільстві змінюється морально-психологічний клімат, відбувається переоцінка цінностей, починається пошук нових орієнтирів та ідеалів.

Ця розлога цитата наведена для того, щоб підкреслити загальне філософсько-політологічне розуміння соціальних ілюзій, дія яких відстежується на широкому соціально-політичному тлі.

Підсумовуючи все викладене щодо наукового трактування ілюзій, в тому числі й соціальних, слід зауважити, що поняття соціальної ілюзії в контексті не тільки психологічної науки, а й інших соціогуманітарних наук вивчено не достатньо. Відзначається, що першоджерелом і носієм соціальної ілюзії вважається саме суспільство, певні політичні сили чи громадські, державні діячі, ЗМІ, ідеологія, а не внутрішні психічні конструкції особистості, глибинні аспекти її Его, приховані несвідомі прагнення.

Ретельний аналіз психологічної літератури дає підстави припустити, що соціальна ілюзія ще не стала предметом прискіпливої уваги психологічної науки. Вводячи в науковий обіг цей термін, потрібно, перш за все, дати йому визначення.

Соціальна ілюзія – це специфічний психічний конструкт у структурі свідомості особистості, що проектується на певний об'єкт соціальної реальності з метою захисту особою власної Его-ідентичності. Соціальна ілюзія формується під впливом механізмів психологічного захисту особистості і виражається у конформності, ригідності поведінки, наявності стереотипних установок, громадській пасивності, віктимності тощо.

Послідовно розглянемо ключові аспекти даного визначення.

Соціальна ілюзія виступає специфічним конструктом. Специфічність цього конструкту полягає в тому, що він покликаний захистити Его від загрозової інформації, яка може надходити з навколишнього середовища й порушувати хитку душевну рівновагу особистості, її статускво.

У визначенні зазначено, що соціальна ілюзія є психічним конструктом. Це пояснюється тим, що даний феномен є нічим іншим як продуктом діяльності вищих нервових процесів, тобто психіки. Згідно з першоджерелом [2, с.127], психіка – властивість високоорганізованих живих істот і продукт їхньої життєдіяльності, що забезпечує їх орієнтацію і діяльність. Взаємодія живих істот із зовнішнім світом реалізується за допомогою якісно відмінних від фізіологічних, але невідокремлених від них процесів, актів, психічних станів.

Психіка – системна властивість високоорганізованої матерії, що полягає в активному відображенні суб'єктом об'єктивного світу, в побудові невідчужуваної від нього картини світу і саморегуляції на її основі поведінки та діяльності. Психіка забезпечує ефективне пристосування до середовища [7, с.452].

Психічне відображення завжди відбувається в активній діяльності. У психіці представлені і впорядковані події минулого, сучасного і можливого майбутнього. У людини події минулого фіксовані в даних досвіду, представлених у пам'яті; сьогодення – в сукупності образів, переживань, розумових актів; можливого майбутнього – в мотивах, намірах, цілях, а також у фантазіях, мріях, сновидіннях тощо. Основна відмінність людської психіки від тваринної – саме у свідомій цілеспрямованості психічних проявів [1, с.223].

Не викликає жодних сумнівів те, що соціальна ілюзія виступаючи специфічним, суто психічним конструктом, оскільки продукується такими психічними процесами, як мислення, уява, сприймання, є своєрідною моделлю навколишнього середовища. Внаслідок антиципувальної здатності психіки, яка виконує функцію передбачення майбутнього на основі відображення теперішнього з метою адаптації особи в майбутньому, соціальна ілюзія виступає логічним продуктом механізму доцільного прогностичного пристосування.

Важливу роль у цьому процесі виконує Я-концепція особистості, внутрішня структура якої передбачає розігрування та переживання багатьох ролей, необхідних людині в процесі життя.

У визначенні терміну «соціальна ілюзія» вживається слово «конструкт». На нашу думку, саме це поняття найкраще відображає соціальну ілюзію в її функціональному змісті. Конструкт (особистісний конструкт) – оцінкова система, яка використовується індивідом для класифікації різних об'єктів його життєвого простору [11]. Цей термін запропонував Дж. Келлі для позначення когнітивних шаблонів, які людина «сама створює, а потім намагається підігнати їх під ті реалії, з яких складається цей світ» [5, с.245]. Конструкти використовуються для прогнозування повторюваних подій. Конструкт дозволяє індивіду не тільки пояснювати чужу поведінку, але й проектувати власну поведінку, оскільки конструкт задає програму такої поведінки.

Однак зазвичай вживається вираз «гіпотетичний конструкт», коли сам процес безпосередньо не спостерігається або об'єктивно не вимірюється, але вважається, що він існує, тому що (ймовірно) він викликає вимірювані явища [6, с.221].

Відтак і соціальну ілюзію ми вважаємо гіпотетичним конструктом. Як зрозуміло з його визначення, конструкт, що є гіпотетичним, – це певний психологічний механізм, існування якого виводиться логічно, хоча однозначних об'єктивних доказів цього поки що немає. Багато основних теоретичних положень є гіпотетичними конструктами. У сучасній науці чудовий приклад такого конструкту – чорні діри.

Отож, поняття «соціальна ілюзія» чудово підходить під визначення гіпотетичного конструкту, адже вона має ознаки, притаманні самому конструкту. Взагалі, термін «конструкт» відображає статичний характер позначуваного ним феномену. Цілісність, структурованість, ригідність і стабільність є прикметними характеристиками соціальної ілюзії.

Соціальна ілюзія, за нашим визначенням, є специфічним психічним конструктом у структурі свідомості особистості. Проте соціальна ілюзія часто не усвідомлюється. Навіть при її усвідомленні сам механізм породження ілюзії продовжує існувати, адже механізми соціально-перцептивного викривлення мімікують і зазвичай уникають викриття з боку критичного мислення й особистісної рефлексії.

Частковість усвідомлення може трактуватися і як його часовий стан. Упродовж певного відрізка часу можливе часткове усвідомлення своєї соціальної ілюзії особистістю, яка є її носієм і автором. Однак до кінця ілюзія не усвідомлюється ніколи. А якщо це відбувається, тоді соціальна ілюзія руйнується або здійснюється її трансформація в іншу. В процесі усвідомлення ілюзії змінюється не тільки сам конструкт, а й самосвідомість особистості загалом.

За З. Фройдом структура особистості включає свідоме, несвідоме і надсвідоме. Соціальна ілюзія за своєю суттю не входить в жодну з цих підсистем, однак є продуктом діяльності Его, яка спрямована на захист себе самого. Я (Его), згідно з психоаналітичною теорією, – та частина

людської особистості, яка усвідомлюється як Я і перебуває в контакті з навколишнім світом за допомогою сприйняття. Я здійснює планування, оцінку, запам'ятовування і різними шляхами реагує на вплив фізичного і соціального оточення [9, с. 349].

Соціальна ілюзія як конструкт накладається на певний об'єкт соціальної реальності, а оскільки об'єктом соціальної ілюзії є соціум, то і сама ілюзія набуває статусу соціальної.

Соціальна реальність є щось таке, що можна побачити, зрозуміти, вивчити. Соціальну реальність утворюють дві групи соціальних фактів: соціальні структури та соціальні інститути, що взаємодіють. Е. Дюркгейм вважав, що соціальні факти відзначаються специфічними властивостями, що проявляються у способі думок, дій та почувань, які існують поза індивідом і наділені примусовою силою, внаслідок чого людина змушена їх засвоювати, інтеріоризувати.

Численні концепції природи і сутності соціальної реальності розглядаються в рамках двох наукових течій: реалізму і номіналізму. Представники першого напрямку впевнені, що суспільство в цілому і окремі соціальні інститути є самостійною реальністю, яка не зводиться до взаємодії окремих індивідів. Представники другого напрямку вважають, що самостійної соціальної реальності немає ні в суспільстві, ні у соціальних інститутах. Вони стверджують, що такою реальністю володіють лише окремі індивіди.

Отже, соціальна реальність створюється в процесі соціальних взаємодій суб'єктів, є результатом їх свідомості і життєдіяльності в певному обмеженому просторовому й темпоральному (історичному) вимірі. Вона може фіксуватися і в поведінці людей, і в характері їх ціннісних орієнтацій, і у формах організації життя, і в рольовій поведінці. Узагальненим показником соціальної реальності є культура: система цінностей, соціальних норм життя, зразки поведінки, мова, характер комунікацій, традиції і звичаї, матеріальна культура і т.д. [12].

Відповідно до об'єктів соціальної реальності можна класифікувати і самі соціальні ілюзії. Причому соціальні ілюзії в контексті нашого підходу сильно різняться від тлумачення соціальних ілюзій в історії, політології чи соціології. Першопричиною виникнення соціальних ілюзій виступають глибокі переживання особистості, внаслідок чого Его "приймає рішення" створити певний віртуальний психічний конструкт – соціальну ілюзію. Слово "соціальна" підкреслює тільки те, що вона конструюється на зовнішніх об'єктах соціального життя особистості, таких як робота, політика, сім'я та ін.

Важливою умовою формування соціальної ілюзії є те, що вона конструюється з певною метою. Ця мета – захист свого Его. Без цієї основоположної ознаки соціальна ілюзія втрачає свій сенс і своє призначення: захищати Его від загрозової, травматичної інформації, яка надходить із зовнішнього середовища. Проте не від будь-якої, а від тієї, що може викрити істинні мотиви особистості.

Ключовою ознакою соціальної ілюзії є те, що вона породжується й активно підтримується механізмами психологічного захисту. Психологічний захист – це система механізмів, спрямованих на мінімізацію негативних переживань, пов'язаних з конфліктами, які ставлять під загрозу цілісність особистості. Подібні конфлікти можуть провокуватися як суперечливими установками в самій особистості, так і неузгодженістю зовнішньої інформації та сформованого в особистості образу світу та образу «Я». З. Фройд перший приступив до вивчення психологічних конфліктів, трактуючи їх як форму вирішення конфлікту між несвідомими потягами та інтеріоризованими соціальними вимогами або заборонами. Відтак в результаті численних досліджень, проведених, перш за все, в рамках клінічної практики, були виділені різні види механізмів психологічного захисту. Внаслідок реалізації психологічних механізмів, як правило, досягається лише відносне благополуччя особистості. Але невирішені проблеми набувають хронічного характеру, оскільки людина позбавляє себе змоги активно впливати на ситуацію, щоб усунути джерело негативних переживань. Найбільш позитивну роль психологічний захист відіграє тоді, коли постали проблеми незначні і не варті того, щоб ними взагалі перейматися.

Функціонування механізмів психологічного захисту, таких як заперечення, раціоналізація, витіснення точно, є дуже важливим для особистості. Від потужності цього захисту залежатиме стійкість соціальної ілюзії, її відповідність конкретним вимогам Его, тривалість функціонування ілюзії і безпека самого Я особистості взагалі. Активно захищаючись, особа буде чинити опір спробам сторонніх чинників і осіб розвіяти соціальну ілюзію.

Отже, соціальну ілюзію конструюють такі чинники:

- сфера соціального життя;
- конкретний об'єкт цієї сфери;
- механізм психологічного захисту;
- образ Я особи – суб'єкта соціальної ілюзії.

Таким чином, феномен соціальної ілюзії являє собою доволі стабільну, структурно-функціональну єдність. Першим елементом цієї єдності виступає сфера соціального життя: економічна, політична, приватна, духовна та ін. В контексті цих сфер можна розглянути конкретний об'єкт, на якому побудована соціальна ілюзія. Наприклад, в економічній сфері життя особи таким об'єктом є робота, тобто професійна діяльність особистості. У сфері приватних взаємовідносин конкретним об'єктом є, наприклад, сім'я чи сексуальний (любовний) партнер, друг тощо. В однієї особи зазвичай є декілька об'єктів, на яких формуються соціальні ілюзії.

Образ «Я» особистості є завершальним компонентом в структурі соціальної ілюзії. Це – еталонний (ідеалізований) образ, який створила собі людина для підтвердження позитивного самосприйняття у певній соціальній сфері. Идеалізований Я-образ апріорно узгоджується з нормативними рольовими очікуваннями, пов'язаними з виконанням функцій

певного соціального об'єкта. Цей образ відповідає життєвому наративу конкретної особи і є компонентом її особистісної історії.

У **висновку** перелічимо основні характеристики соціальних ілюзій:

- вони формуються в будь-якій сфері соціального життя;
- основна мета – захистити власне Его;
- психологічний захист здійснюється з метою недопущення розвінчання соціальної ілюзії;
- соціальні ілюзії є переважно неусвідомленими або частково усвідомленими;
- соціальна ілюзія забезпечує тимчасове відчуття відносного благополуччя особистості, психологічного комфорту власного Его, що змінюється психоемоційним дискомфортом, у разі розходження гіпотетичного конструювання реальності з фактичним станом справ;
- вони, як правило, довготривалі, існують часто протягом усього життя;
- основна причина появи соціальних ілюзій – комплекс неповноцінності, відчуття власної неспроможності, нереалізованості, неприйняття самого себе, базова невротична тривога, гіпертрофована потреба в захисті й опіці та ін.;
- важко піддаються діагностиці, особливо стандартизованим методикам.

Література

1. Ассаджиоли Р. Психосинтез. Принципы и техники / Р.Ассаджиоли; [пер. с англ. В. Данченко]. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 416 с. (Серия "Психологическая коллекция").
2. Асмолов А. Г. Психология личности / А.Г.Асмолов. – М.: МГУ, 1990. – 367 с.
3. Блейхер В. М. Толковый словарь психиатрических терминов: около 3000 терминов / [под ред. С. Н. Бокова]. – Воронеж.: МОДЭК, 1995. – 639 с.
4. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П.П.Горностай. – Киев: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
5. Келли Дж. Теория личности: психология личных конструктов / Дж.Келли. – СПб.: Речь, 2000. – 341с.
6. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования / Р.Кочюнас. – М.: Академический проект, 1999. – 239 с.
7. Мэй Р. Искусство психологического консультирования / Р.Мэй. – М.: Изд-во Апрель пресс, ЭКСМО-ПРЕСС, 2002. – 256 с.
8. Психологический словарь: словарь / [под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.
9. Философский энциклопедический словарь [сост. Губский Е.Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В. А.]. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 576 с.

10. Философский словарь / [под ред. И.Т. Фролова]. – 4-е изд.-М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
11. Словари и энциклопедии на Академике [Электронный ресурс] / Психологический словарь. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/psihologic/968>.
12. Алиева Н. З. Становление информационного общества и философия образования [Электронный ресурс] / Н.З. Алиева, Е.Б. Ивушкина, О.И. Лантратов // Монографии изданные в издательстве Российской Академии Естествознания – Режим доступа к монографии: <http://www.rae.ru/monographs/23-642>.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 28.11.2010 р.
Рекомендовано до друку докт.психол.наук, професором Карпенко З.С.*

THE TERM SOCIAL ILLUSIONS IN COLLEGES AND SCIENTIFIC DISCOURSE

A. M. Matviishin

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik;
Department of Educational and Developmental Psychology;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenko, 57;
ph. +380 (342) 59-61-36; e-mail: rezidentos@ukr.net*

The article states the origin, content, functions, types and mechanisms of social illusions of personality in terms of various socio-humanitarian sciences. Advocates psychodynamic and cognitive approaches to designing social illusions during personogenesis.

Keywords: *social illusion, psychological defense mechanisms, personality, depth psychology, inferiority complex, a psychological phenomenon, neurotic conflict, inadequate representation, psychological construct, self-concept.*

УДК 159.98

**КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ
АСЕРТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ****О. А. Шийчук**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +38 063 414 61 35; e-mail: anna.shyichuk@gmail.com*

Дана стаття присвячена концептуальному обґрунтуванню та психотехнічній розробці організаційно-методологічного формату розвитку асертивності старшокласників в умовах соціально-психологічного тренінгу.

Ключові слова: асертивність, соціально-психологічний тренінг, старшокласники.

Новітні тенденції розвитку української педагогічної психології та європейська психологічна література все частіше акцентують увагу на актуальності розвитку асертивності для становлення гармонійної всесторонньо-розвиненої особистості. Асертивність (англ. assertiveness на-полеглівість) – здатність людини відстоювати свою точку зору, не порушуючи моральних прав іншої людини, оптимально реагувати на критику, вміння рішуче говорити «ні», якщо цього вимагають обставини, наявність гнучкої та творчої поведінки [10].

Ідея асертивності передбачає формування в особистості такої якості поведінки, завдяки якій вона може дозволити собі спонтанні реакції, розумно проявляти емоції, прямо вербалізувати свої бажання і вимоги, висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму в ситуаціях, коли будь-яка аргументація виявляється зайвою; володіти тактиками задоволення справедливих вимог і відмови у відповідь на неприпустимі прагнення таким чином, аби при цьому не порушувалися права інших людей [2].

Медичний словник Дорланда (Dorland's Medical Dictionary) визначає асертивність як форму поведінки, що передбачає впевнене виявлення та ствердження власної точки зору, не потребуючи доказів, опираючись на право людини мати власну позицію, а також характеризується використанням засобів досягнення цілі без загрози порушення прав інших людей [10].

У другій половині 20-го століття увага до явища асертивності суттєво активізувалася. Її розглядали з точки зору поведінкових проявів здебільшого психіатри та когнітивні психотерапевти. Згодом з розвитком гуманістичних напрямів психології асертивність співвідносили з почуттям власної гідності. Сучасні науковці притримуються ідеї, що асертивність є явищем комплексним, що включає в себе і поведінкові, і особистісні характеристики [8].

Відповідником явища та поняття асертивності є вже достатньо розроблене сучасними світовими та українськими науковцями поняття “впевненість”, що передбачає наявність суб’єктивної установки на досягнення успішних результатів запланованої діяльності. Його характерними рисами є готовність та здатність раціонально розподіляти власні ресурси та адекватно реалізовувати поставлені цілі. Цей термін означає відсутність агресивної поведінки, відстоювання власних прав у суспільних ситуаціях, що передбачають декілька альтернативних рішень. Важливо зазначити, що асертивність, маючи і вроджені задатки, є вмінням, яке можна набути і розвивати [2].

У соціально-психологічних дослідженнях, проведених вітчизняними авторами радянського періоду, існувало декілька методологічних позицій, у рамках яких вивчалася категорія асертивності. Так, соціально-психологічне трактування цього поняття у працях вітчизняних представників концепції спільної діяльності (В. Шадриков, Г. Суходольський, В. Волков та ін.) звертаються до асертивності як до одного з найважливіших моментів, необхідних для досягнення індивідуально поставленої мети в життєдіяльності колективу або малої групи.

Класик американської психології Уільям Джеймс відзначав: “Отже, аби стати успішним і впевненим, поведіться так, ніби ви і справді успішна та впевнена людина, зберіть всю свою волю для досягнення цієї мети, і тоді прояви неупевненості і неуспішності поступляться місцю поривам успіху і впевненості” [2].

Асертивність також розглядають у соціально-психологічному контексті класичних проблем спілкування і взаємодії як частину взаємного процесу двох чи більше особистостей. Таким чином, впевненість – це ще і процес, який супроводжує спільну діяльність, як правило, діяльність, яку її учасники усвідомлюють і трактують для себе як суб’єктивно складну, на яку проектують внутрішній стан, усвідомлюють і описують за допомогою таких прикметників, як “важко” і “складно”. Асертивність – це властивість особистості, завдяки якій долаються труднощі у спільній діяльності [9].

Розгляд асертивності з точки зору стилістичних особливостей спілкування найбільш ґрунтовно здійснений плеядою вчених у руслі гештальт-терапії. Серж Гінгер (Париж, 1995) описує дане явище як процес самоствердження та захисту власних кордонів з урахуванням інтересів та прав оточуючих. Комунікативні кордони є ключовим з понять Теорії контакту в руслі гештальт-підходу і являє собою сукупність усвідомлень, ставлень та потреб, що формують самосвідомість особистості в комунікативному просторі. В руслі такого підходу асертивність розглядається як сукупне явище двох полярностей: агресивності та адаптивності. Агресивна поведінка в сенсі комунікації характеризується активним втручанням та маніпулюванням щодо діяльності інших людей на власну користь. Натомість адаптивна передбачає пасивну участь та відсутність захисту своїх інтересів. Відповідно асертивність характерна поведінці людини, яка не втручається в кордони інших та здійснює захист власних [1].

Асертивність близька за семантикою до понять внутрішньої стійкості особистості, особливо в тих моментах, коли людина не відчуває впевненості у собі та інших, що легко спричиняє негативний вплив на її особистість в цілому [4].

При переході від обґрунтування концептуальних особливостей поняття «асертивність» до технологічних характеристик стимулювання її розвитку, важливо відзначити, що останнім часом в Україні активізувалися дослідження ефективності форм і методів групової психокорекційної роботи. Все частіше з'являються публікації про групову динаміку соціально-психологічних тренінгів (СПТ). Тренінг (англ. – особлива форма роботи практичного психолога чи педагога у групі (10-15 осіб) з метою розвитку чи корекції певних умінь чи якостей. Саме тому актуальним є створення інноваційного інтелектуального продукту, що сприятиме впровадженню тренінгової технології у діяльність практичних психологів, особливо тих, які працюють в галузі шкільної освіти [5]. При цьому слід брати до уваги соціальну ситуацію розвитку учасників СПТ, їх вікові психічні новоутворення.

Важливим життєвим завданням старшокласників є самоствердження в референтній групі, особистісне і професійне самовизначення, формування світогляду. З цього випливає, що практична робота психолога щодо розвитку асертивності особливо важлива в даному віці, оскільки він є сенситивним для становлення цих психологічних новоутворень.

Ще один важливий аргумент на користь актуальності даної технологічної розробки виникає з аналізу міжнародних документів щодо перспективного розвитку Європи загалом та України зокрема. Відповідно до Декларації Тисячоліття ООН, підписаної на Світовому Саміті Тисячоліття у 2000 році, виокремлено 8 Цілей Розвитку Тисячоліття, які повинні бути реалізовані до 2015 року. З них 6 цілей та 13 завдань – пріоритетні у контексті розвитку України. Однією з них є забезпечення якісної освіти впродовж життя та відповідно два завдання: підвищення рівня популяризації освіти та підвищення її якості. Меморандумом безперервної освіти ЄС, підписаним в Лісабоні у 2000 році, виокремлено актуальність впровадження навчання протягом всього життя (lifelong learning) як однієї з необхідних умов руху країни до економічного, соціального та політичного благополуччя, формуючи суспільство, засноване на знанні (knowledge-based society). Відштовхуючись від вище перелічених фактів, важливість створення розвивально-корекційних програм становлення особистості засобами групової роботи та популяризація додаткових форм навчання стоїть на теренах України особливо гостро [13].

Розроблена модель розвитку старшокласників опирається на базові поняття щодо групової психокорекції та методико-технологічні засоби щодо впливу на особливості становлення асертивності. Відповідно структурними компонентами моделі є: концептуальний та технологічний складники. Для унаочнення та покращення сприймання читачами опису моделі схематичний виклад загальної логіки побудови програми розвитку для розвитку для старшокласників подано у табл. 1.

Табл.1. Склад та взаємодія компонентів тренінгової програми

Концептуальний складник		Технологічний складник	
Характерні особливості групової динаміки	Робота тренера		Тематика тренінгової програми
	Особливості побудови загальної логіки всіх тренінгових занять	Технологічні особливості побудови конкретного заняття	

Дане схематичне зображення структури тренінгової програми є універсальним для будь-якої тематики. При створенні корекційної розробки організатори повинні опиратися на чіткий запит щодо тематики, тому такий підхід до структуралізації тренінгового заняття може бути адаптований до найрізноманітнішого спектру тематик.

Авторська модель розвитку асертивності старшокласників містить подальший поділ обох складників. Так, до *концептуального* складника входять методологічні настанови щодо діяльності тренера в групі:

- знання про особливості групової динаміки на основі теорії контакту в гештальт-терапії, розробленій Ф. Перлзом (адаптація до особливостей групової динаміки Л. Дідковської) [1];

- знання стратегій роботи психолога в групі на основі П'ятикрокової моделі консультивання в методі Позитивної психотерапії, розробленої Н. Пезешкіаном (адаптована до особливостей роботи в групі Ю. Кравченком) [4].

Обидві концепції узгоджуються щодо діяльності тренера в двох площинах: групової динаміки (сукупність процесів, які одночасно відбуваються в групі і відображають її розвиток) та технології роботи в групі (директивний вплив тренера на когнітивний розвиток якостей).

Відповідно, *технологічний* складник у своїй структурі містить:

- методологічні настанови щодо організації конкретного тренінгового заняття, а саме акмеологічна концепція навчання Колба-Фрая [11];

- тематичне наповнення десяти тренінгових занять, що відповідають розвитку чотирьох критеріїв асертивності (теорія Яна Фергюсона) [9].

Для повноцінного розгляду моделі розвитку асертивності старшокласників важливо детальніше зупинитися на особливостях акмеологічної моделі Колба-Фрая, яка інакше називається «Experiential Learning Model», що в перекладі означає «модель навчання, заснована на досвіді», була розроблена Девідом А. Колбом у співпраці з Роджером Фраєм [12]. Використання даної моделі важливе для якісного наповнення кожного із занять, тобто структура тренінгової сесії, а саме сукупність методів, вправ, рольових ігор та дискусій, має відповідати структурним компонентам моделі Колба-Фрая. Розроблений нами підхід до розвитку асертивності підлітків свідомо не містить переліку методичних прийомів до кожного із занять, оскільки таке наповнення залежить від індивідуальних

особливостей особистості тренера та його спеціалізації. Унікальність цього підходу полягає в тому, що, незважаючи на назву „модель дорослого навчання”, він є універсальним для будь-якого віку.

Модель навчання дорослих Колба-Фрая утворена чотирма послідовними етапами, причинно-наслідковий перехід між якими забезпечує ефективність корекційного впливу групової роботи на особистість учасника. До етапів моделі Колба-Фрая відносять:

1. Безпосередньо отриманий досвід (concrete experience). Етап характеризується актуалізацією досвіду людини в тій чи дотичних галузях знань, які вона прагне освоїти чи розвинути. Людина ніколи не цікавиться тим, про що взагалі нічого не знає, наявність та актуалізація бодай мінімальних знань є необхідною умовою даного етапу.

2. Спостереження та рефлексія (observation and reflection). Етап передбачає осмислення та аналіз вже наявного досвіду з якомога ширшого кола сторін та розгляд вже наявного досвіду в ключі його перспективного розвитку.

3. Формулювання абстрактних моделей та концепцій (forming abstract concepts). Даний етап характеризується акцентацією на утворенні абстрактних взаємодій між елементами досвіду, розгляді та впровадженні різнопланової нової інформації щодо об'єкту роботи (в даному випадку – це асертивність) та вибудовуванні концептуальних ідей щодо внутрішніх механізмів діяльності об'єкта.

4. Активне експериментальне випробування концепцій (testing in new situations). Етап характеризується активним практичним випробуванням здійснених висновків та перевіркою адекватності вибудованих концепцій на практиці. Важливо розмежовувати експериментальний досвід, отриманий в тренінговому просторі, та в реальному житті [11; 12].

Отож, використання моделі Колба-Фрая ми рекомендуємо використовувати для побудови якісного наповнення кожної тренінгової сесії, звичайно з урахуванням особливостей групової динаміки, знань щодо побудови стратегій роботи психолога та компонентів асертивності.

Другий акцент технологічного складника опирається на теорію Я. Фергюсона про структурні компоненти асертивності, а саме:

- *поведінковий*, що включає прийняття рішень, відповідно до чіткого розуміння власних потреб та актуалізацію самоконтролю;
- *особистісний* передбачає наявність особистісної впевненості у власних силах та позитивної, адекватної самооцінки;
- *комунікативний* компонент виникає з розвитку комунікативної компетентності, емпатії особистості та вміння здійснювати діяльність в командній співпраці з людьми;
- *діяльнісний* передбачає розуміння власних ресурсів та самореалізацію в їх межах [9].

У відповідності з концептуальним складником до побудови сесій соціально-психологічного тренінгу було сформовано 10 тематичних тренінгових занять, що спрямовані на розвиток чотирьох компонентів асертивності за теорією Яна Фергюсона:

- особистісний компонент розвивається на заняттях: самопрезентація, стресостійкість, формула успіху;
- комунікативний компонент на заняттях: навички спілкування, конфліктологічна компетентність, механізми психологічного впливу;
- діяльнісний компонент на заняттях: самовизначення, життєві перспективи;
- поведінковий компонент на заняттях: планування, тайм-менеджмент, асертивність, розуміння потреб, вміння співпрацювати, робота в команді.

Сукупність кореляційних зв'язків між змістовно-тематичним наповненням та функціональними характеристиками компонентів асертивності разом із сукупністю прийомів з їх розвитку і корекції утворює важливий елемент технологічного складника моделі.

Схематичний вигляд концептуально-технологічної моделі розвитку асертивності у старшокласників поданий у таблиці 2.

Табл.2. Схематичне зображення концептуально-технологічної моделі розвитку асертивності у старшокласників



Детальний опис моделі та всіх його найважливіших структурних компонентів поданий нижче у таблиці 3.

Дана модель пройшла апробацію на трьох тренінгових групах. Протягом 26 лютого – 14 квітня 2010 року та 14 квітня – 16 червня 2010 року на базі тренінгового проекту Школа Лідерів перевірялася узгодженість концептуального складника, а з 22 червня по 29 липня 2010 року (проект Літо Дітям-2010) досліджувалася адекватність технологічного складника та узгодженість з віковими особливостями. Загалом у трьох проектах взяло участь 47 учасників віком від 14 до 20 років

Для перевірки ефективності дослідження експериментального впровадження технологічної моделі розвитку асертивності старшокласників були використані такі методи: включене та невключене спостереження, інтроспекція, лонгітудне анкетування, посттренінгове інтерв'ю, констатувальне та контрольне тестування за методиками самоактуалізації Н.Ф. Каліної та локусу контролю Роттера. За результатами ре-тесту було отримано статистично значущі результати за всіма діагностованими шкалами. Проте тривалість особистісних змін ще вимагає відстроченого повторного контролю, наприклад, через рік після завершення участі учасників у СПТ.

Табл. 3. Концептуально-технологічна модель розвитку асертивності у старшокласників

Концептуальний складник		Технологічний складник				
Етап групової динаміки та особливості роботи тренера	Етап 5-крокової моделі консультування	Критерій асертивності	№ заняття	Назва заняття	Зміст роботи, техніки	Терапевтична цінність
<p>1. <i>Орієнтація (преконттакт)</i> Етап первинної адаптації учасників – підвищена обережність та тривожність учасників. Встановлюються норми поведінки, з'являється суб'єктивне відчуття «формальне Між». <i>Робота тренера</i> спрямована на забезпечення відчуття базової безпеки в групі, та налагодження сприятливого морально-психологічного клімату. Фасилітація внутрішньогрупових процесів</p>	<p>1. <i>Огляд (дистанціювання)</i> По-перше, переключення з концепції на внутрішньогрупові процеси, відповідно, тема проекту (асертивність) відходить на другий план. По-друге, актуалізація досвіду учасників та сприяння активізації рефлексивних процесів</p>	<p>Особистісний компонент</p>	1	Самопрезентація	Знайомство, обговорення очікувань, мотивів та потреб учасників. Формування норм поведінки в групі. Конкретизація відповідальності за результат між тренерами, групою та особистістю. Самопрезентація та зворотний зв'язок від групи. <i>Техніки:</i> мозковий штурм, відкриті обговорення	Покращення адаптованості учасників в групі, зменшення страхів та тривоти. Формування підґрунтя для структуралізації занять. Налаштування конструктивної комунікації, розвиток позитивної самооцінки та рефлексії учасників
			2	Стресостійкість	Учасники опановують зміст поняття «стрес», причини його виникнення, вплив на людину та розуміння внутрішніх ресурсів для подолання. <i>Техніки:</i> інфо-блок, мозковий штурм, робота в мікро-групах, Балансна модель Н.Пезешкіана (розподіл ресурсів на 4 сфери: тіло, діяльність, контакти, сенси)	Підвищення рефлексивності та глибніше розуміння власної ресурсності щодо уникнення чи конструктивного виходу зі стресових ситуацій
<p>2. <i>Динаміка rangie (зає язка)</i> Формування структури групи, формальних і неформальних стосунків, горизонтальна і вертикальна взаємодія. Висунення лідерів. Стосунки відвертіші та ширші. <i>Робота тренера</i> концентрується на розвитку мережі взаємодій, підтримці лідерів та групових норм</p>	<p>2. <i>Інвентаризація</i> Розвиток соціально-перцептивних навичок учасників та розуміння способів поведінки в конфліктних ситуаціях. Даний етап характеризується більшою увагою до змістового наповнення заняття. Увага до групової динаміки послідується із розв'язанням специфічних завдань СПП</p>	<p>Комунікативний компонент</p>	3	Навички спілкування, конфліктологічна компетентність	Розвиток навичок комунікації та вміння конструктивно вирішувати конфлікти, що виникають під час взаємодії. Теоретико-методологічно базую заняття є теорія Еґо-станів і трансакційного аналізу Еріка Берна. <i>Техніки:</i> мозковий штурм, аналіз трансакцій, робота в малих групах	По-перше, навички спілкування та вміння конструктивно вирішувати конфлікти посідають важливе місце у поведінці асертивної особистості та відповідать актуальним потребам підліткового віку. По-друге, ці вміння актуальні для роботи в групі на другому етапі групової динаміки

<p>рамок та групових норм. Директивність тренера зменшується, надаючи більше простору для самовираження учасників</p>		4	Механізми психологічного впливу та захисту	<p>Теорія та практика невербального спілкування. Підготовка й реалізація публічного виступу, вміння надавати ефективний зворотний зв'язок (баланс позитивних та негативних відгуків, розрізнення оцінок та фактів). <i>Техніки:</i> мозковий штурм, зворотнорозуміння невербального спілкування та здатності перекопувати</p>	<p>Цінність даного заняття полягає у засвоєнні учасниками засобів психологічного впливу в процесі спілкування та при публічному виступі</p>
<p>3. <i>Довіра (контакт)</i> Зменшення конкуренції в групі за лідерські позиції та активізація співпраці учасників, посилення толерантності та взаємодопови. Особистість зацікавлена у саморозкритті в групі. Група бере не себе відповідальність за процес групової динаміки. <i>Діяльність тренера</i> базується на заохоченні свободи в діях групи та зменшенні ролі формальної структури заняття. Формування самостійності групи як окремої структури</p>	<p>3. <i>Ресурси (ситуативне підбадьорення)</i> Підвищення усвідомленості учасниками власних ресурсів та актуалізація впевненості. Інтеграція ресурсів емоційного, когнітивного та смислового характеру. Розвиток балансу рівня домагань та об'єктивних можливостей</p>	5	Саморозкриття	<p>Конкретизація та вербалізація мрій, бажань, виявлення ресурсів, що необхідні для їх досягнення. Актуалізація дивергентного інтелекту учасників <i>Техніки:</i> колажування, мозковий штурм, зворотний зв'язок.</p>	<p>Начонач конкретизація бажаних цілей. Робота з метафорою допомагає їх об'єктивній оцінці й чіткості розуміння шляхів досягнення</p>
<p>4. <i>Диференціація (розе язка)</i> Ефективна комунікація, перевага групових цінностей над індивідуальними, ідентифікація та високий рівень групової згуртованості. Часткова диференціація учасників таким чином, що, залишаючись частиною групи, вони мають можливість виявити свою індивідуальність. <i>Робота тренера:</i> підтримка</p>	<p>4. <i>Висновки, (вербалізація)</i> Закріплення набутого досвіду міжособистісної взаємодії та вербалізація практичного значення нових знань та умінь. Реконцептуалізація, під час якої людина має змогу сформулювати висновки, відповідно, впроваджувати нові патерни поведінки у своє життя</p>	6	Життєві перспективи	<p>Когнітивно-біхевіоральний підхід до побудови цілей та актуалізація конвергентного мислення учасників. <i>Техніки:</i> мозковий штурм, самоаналіз, робота в мікрогрупах, зворотний зв'язок, позитивна реінтерпретація, робота з цілями</p>	<p>Поглиблення роботи з цілями, покладаючись на асертивність – це в першу чергу розуміння власних потреб та мети діяльності, відтак необхідна актуалізація особистісної ресурсності та оптимізація поведінки</p>
		7	Планування, тайм-менеджмент	<p>Розвиток умінь планувати та раціонально використовувати особисті ресурси, розуміння мотиваційних компонентів. <i>Техніки:</i> мозковий штурм, аналіз часових ресурсів, створення щоденника запланованої роботи, Балансна модель Н.Пезешкіана</p>	<p>Розвиток вміння ефективно та раціонально розпоряджатися часом, узгоджувати свої дії з партнерами по діловому спілкуванню</p>

<p>активності групи, ампліфікація полярних думок задля виявлення різнопланових ідей та можливості провести дискусію «гострих» моментів у безпечному середовищі групи</p>	<p>8</p>	<p>Асертивність, розуміння потреб</p>	<p>Ознайомлення з теорією асертивності та побудова типологічного «портрету» особистості. За допомогою методичних засобів Арт-терапії створення колажу «Моя асертивність» <i>Техніки:</i> можливий штурм, робота в малих групах, колажування, відкриті обговорення, дискусія</p>	<p>Підсумування знань, умінь та особистісного досвіду учасників, формулювання висновків щодо майбутнього. Урахуванням механізмів пам'яті; на поведінку людини чинять більший вплив чітко сформульовані, короткі думки, на відміну від великої кількості абстрактних знань чи понять, що сприятиме розвитку асертивності</p>
<p>5. <i>Розформування (асиміляція)</i> Переосяснення переживань, знань та вмінь, набутих у процесі роботи в групі. Підвищена тривожність через майбутні зміни та передчуття розлуки з учасниками. Можливе повернення на попередні етапи. <i>Робота тренера</i> фокусується на ініціюванні завершення групових процесів, підвищенні суб'єктивного відчуття компфортності учасників, фасилітації активності групи щодо підведення підсумків та конкретизації висновків</p>	<p>9</p>	<p>Вміння співпрацювати, робота в команді</p>	<p>Розвиток вмінь співпрацювати, досягати компромісу та взаємодіяти в команді (робота групи людей над однією метою). <i>Техніки:</i> робота та аналіз роботи в мікро-групах над конкретними цілями, мозковий штурм</p>	<p>Практичне застосування отриманого досвіду щодо балансу ефективного спілкування та особистісної самореалізації</p>
<p>Саме тому формування нових цілей та розширення кругозору посідає чільне місце у роботі з групою</p>	<p>10</p>	<p>Формула успіху</p>	<p>Підведення підсумків тренінгової програми. Формулювання остаточних висновків та узагальнень щодо застосування отриманого досвіду в інших групах, завершення всіх розпочатих гештальтів <i>Техніки:</i> відкриті обговорення, елементи тілесно-рухової терапії, створення послання собі у майбутнє</p>	<p>Завершення гештальтів, що виникли в процесі групової динаміки. Узагальнення досвіду, самовизначення та самореалізація в просторі тренінгової групи сприятиме екстраполяції підлітком оптимального корективного досвіду за межі групи</p>
<p>Поведінковий компонент</p>	<p>Поведінковий компонент</p>	<p>Особистісний компонент</p>	<p>8</p>	<p>Поведінковий компонент</p>

Висновки:

1. Потреби соціально-економічної, політичної та культурно-духовної модернізації українського суспільства вимагають активізації фундаментальних технологічних досліджень та їх впровадження у царині шкільної психологічної служби та інших форм психологічного супроводу навчально-виховного процесу.
2. Концептуально-технологічними засадами створення й апробації розвивально-корекційних програм особистісного становлення старшокласників можуть слугувати: теорія асертивності Я. Фергюсона, позитивна психотерапія Н. Пезешкіана, гештальт-терапія Ф. Перлза, акмеологічна концепція навчання Колба-Фрая.
3. Технологічна розгортка і психотехнічне насичення програми реалізується за чотирма блоками: поведінковим, особистісним, комунікативним, діяльнісним.
4. Ефективність впровадження моделі навчання асертивності підлітків підтверджена посттренінговим інтерв'ю учасників групи, повторним тестуванням за методиками самоактуалізації Н.Ф. Каліної, локусу контролю Роттера.

Література

1. Гінгер С. Гештальт – терапия контакта/ Пер. с фр. Е. В. Просветиной. – СПб.: Специальная Литература, 1999. – 287 с.
2. Николаев Л. О. Генезис понятия «асертивність» / Л.О.Николаев // Український науковий журнал Освіта регіону. – 2010. – №1. – С. 132-142.
3. Калашник Т. И. Метод позитивной психотерапии в групповой и индивидуальной психокоррекции / Т. И. Калашник. – Одесса-Черкаскы-Висбаден, 2000. – 76 с.
4. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапія / Носсрат Пезешкиан; пер. с нем. – 2е издание. – М.: Институт позитивной психотерапии, 2006. – 464 с.
5. Тренерська валіза / Упоряд.: О.Главник, Р.Безпальча, О.Попова – К.: Главник, 2006. – с. 144. (Серія «Психологічний інструментарій»). Бібліогр.: с. 140-142.
6. Фопель К. Эффективный воркшоп. Динамическое обучение / Пер с нем К.Фопель. – М.: Генезис, 2003. – 368 с.
7. Ялом И. Групповая психотерапия: теория и практика / Пер. с англ. И.Ялом – М.: Апрель пресс, Из-во института психотерапии, 2005 – 576 с.
8. Kształtowanie postawy asertywnej w organizacji procesu wychowawczego / Barbara Habura // Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne.-2003, nr 8-9, s. 22-25
9. Ferguson Jan. Asertywność doskonała: wszystko, czego potrzebujesz, aby udało ci się za pierwszym razem / Jan Ferguson. – Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2000. – 114 s.
10. Robert Alberti, Michael Emmons. Asertywnosc. – Gdansk, 2007.

11. Графский М. 4 этапа «Цикла Колба» или Как обучить взрослого человека? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grafsky.ru/blog/kolb-cycle.htm>
12. Smith, M. K. «David A. Kolb on experiential learning»: the encyclopedia of informal education. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infed.org/b-explrn.htm>
13. Цілі розвитку тисячоліття. Представництво ООН в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine2015.org.ua>.
*Стаття надійшла до редакційної колегії 20.12.2010 р.
Рекомендовано до друку докт.психол.наук, професором Карпенко З.С.*

CONCEPTUAL-TECHNOLOGICAL MODEL OF ASSERTIVITY IMPROVEMENT OF SECONDARY SCHOLARS

A. O. Shyichuk

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanyk;
76025, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +38 063 414 61 35; e-mail: anna.shyichuk@gmail.com*

The paper is devoted to conceptual basis and psychotechnical development of methodology of improvement of assertivity of secondary scholars by means of social-psychological training.

Key words: *assertivity, social-psychological training, secondary scholars.*

Історія та етнологія

УДК 94 (477)+37(09)(477.83/86)

МИТРОПОЛИТ А. ШЕПТИЦЬКИЙ – ОСНОВОПОЛОЖНИК ТА ПРОВІДНИК МОЛОДІЖНИХ, ХРИСТІЯНСЬКИХ ТОВАРИСТВ ГАЛИЧИНИ

Р. Б. Пуйда, Я. І. Мандрик

*Івано-Франківський національний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 4-21-78; e-mail: igp@nung.edu.ua*

В статті досліджується діяльність Митрополита Шептицького, пов'язана з вихованням молоді в дусі християнської моралі, гуманізму, любов до Бога, національного патріотизму, пошани до культури й духовних надбань українського народу. Через «Українську Молодь Христові» товариство «Орли», католицька асоціація української молоді та інші молодіжні об'єднання. Церква з ініціативи Шептицького гартувала покоління безкорисливих патріотів України, носіїв національної честі й гідності.

Ключові слова: *молодь, виховання, діяльність товариства, Митрополит Андрей Шептицький, культура, духовність, Католицька асоціація української молоді (КАУМ), «Українська Молодь – Христові» (УМХ), «Орли».*

Митрополит дивився на галицький народ очима політика: “щоб піднятися до державності, галичанам необхідні знання, різноманітні професії, друковані видання, школи, інститути, музеї, духовні навчальні заклади, просвітницькі товариства” [13].

“У складних умовах чужоземного панування в полі зору Митрополита завжди перебувало виховання молоді, яка вбачала в його особі доброго Пастиря і щирого друга, свого порадника і захисника, помічника й учителя” [15]. Особливу увагу звертав він на виховання юнаків і дівчат в дусі християнської моралі, любов до Бога, гуманізму, національного патріотизму, пошани до культури й духовних надбань українського народу.

Неоціненним внеском у вихованні молоді стали твори, проповіді А. Шептицького, звернені до юного покоління. В одному із своїх перших, ще єпископських послань, «Слово до вчителів» він писав: “Вироб-

ляйте в молоді самостійність та індивідуальність! Учть її більше числити на себе, ніж на других! Учть – не оглядатися на поміч уряду і краю, а власною ініціативою дороблятися самостійного буття”.

“У той час, коли на Великій Україні шаленіла розбійницька акція винищення українського народу, з ініціативи Митрополита Андрея навесні 1933 року з нагоди 1900-ліття земної смерті Ісуса Христа у Львові було проведено з’їзд «Українська молодь – Христові»» [16]. Він поклав початок цій молодіжній християнській організації.

“Такої несподівано великої маніфестації молоді Львів не бачив від 1914 року, коли вшановували столітній ювілей геніального національного поета і пророка Тараса Шевченка” [17]. Місто мерехтіло у барвах церковно-народних хоругв і національних строїв, дзвеніло бадьорими піснями.

Ось як про це згадує о. Анастасій Григорович Великий (ЧСВВ): “В неділю 7 травня 1933 року український Львів побачив незвичайне історичне видовище – стотисячний здвиг католицької молоді, яка прибула сюди на поклик свого Митрополита і духовенства з цілої Галичини, щоб віддати шану 1900-літтю свого християнства” [2].

Навіть польські охоронці не могли перешкодити цьому блискучому святу. Митрополит сидів, уже прикутий важкою недугою до свого крісла, і зі сльозами на очах дивився на тих людей із вірою у серці, яку він так дбайливо плекав усе своє життя.

“Великі надії покладав Кир Андрей і на товариство «Орли», в якому значну роль відігравав Андрій Мельник” [18]. Це товариство ставило за мету “згуртувати українську молодь під прапором Христа, опікуватися нею від найраніших літ її життя та виховати її на засадах християнської науки як під релігійним, так і моральним оглядом суспільності, перейнятих державною любов’ю до Христа, його Церкви й Українського Народу та готових ширити Християнську науку й християнські засади в усіх ділянках життя” [7].

“Андрей Шептицький не раз наголошував на тому, що вся наша молодь повинна бути зорганізована в таких товариствах, бо там вона виховується на вірних синів Бога й Батьківщини” [19]. У грудні 1939 року він підготував окремий пастирський лист до дітей, в якому наголосив на великому значенні молитов, християнських чеснот.

Через (УМХ) «Українську Молодь – Христові», товариство «Орли», КАУМ та інші молодіжні об’єднання Церква з ініціативи Владики проклала надійні містки від сучасного до минулого, містки, обрамлені повагою до віри батьків і дідів. “Така послідовна діяльність сприяла тому, щоб юнаки і юнки ставали глибоко віруючими християнами, щоби Біблія була для них цілющим джерелом духовного очищення, кликала до праці й творчості” [20]. Характерно, що у справі духовно-морального виховання Митрополит вбачав надійних помічників у творах Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та інших великих виразників національної самосвідомості. Він добре знав, що саме в молодіжному

середовищі гартується покоління безкорисливих патріотів України, носіїв національної честі й гідності.

У цьому світлі цілком логічним є те, що Митрополит Шептицький став духовним провідником галичанського цвіту періоду Першої світової війни [21] – легіону Українських Січових Стрільців. Найгідніші юнаки зголосилися тоді до боротьби за звільнення краю, і Владика підтримував у них віру в правоту їхньої справи. Коли на уламках імперій була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка, він благословив молоде покоління на творення власної держави.

Католицька асоціація української молоді (КАУМ) «Орли» мета яких зміст, форми й напрямки виховної роботи, національно-християнська ідеологія, наявність поділу на вікові категорії, культурно-просвітницька та благодійницька діяльність. Тому закономірно, що «Орлів» іноді називали «Католицьким Пластом». Різнилися «Орли» з «Пластом» організаційною структурою. Ідеологічною основою «Орлів» була християнська мораль та пастирські благословення отців УГКЦ, а, особливо, митрополита Андрея під особистою опікою якого знаходилися «Орли». Особливо важливе значення для молоді мало митрополиче послання «Слово до молоді» опубліковане в травні 1933 р. українськими часописами. Це «Слово...» стало ніби підсумком українського молодіжного руху в Галичині до Свята «УМХ» і окреслені головні завдання, що повинна робити молодь в майбутньому. Відзначаючи тернистий шлях української молоді у її боротьбі за самостійність України, митрополит особливо наголосив, що “українська молодь ішла в бій щоби покласти буйні голови на полі не так слави, як радше широких і далеких надій для майбутнього... І ця прикмета по своїй суті дійсно християнська, християнська мораль, християнське життя, християнські ідеали стоять, як на твердій основі правдивих цінностей” [14]. Поряд з тим владика застерігає молодь від ненависті й безкомпромісності до інших людей та інших націй, кажучи, що “можна своїх прав боронити і своїх прав доходити, але не шляхом ненависті до інших людей”. Митрополит відзначає шкідливі наслідки передчасної політизації молоді і засуджує всяке насильство, навіть якщо воно вчинене з благородних поривів. “У жертві йдете часом так далеко, що ви не лише себе готові посвятити, але й готові посвятити чуже добро і загальнонаціональні цінності. Чуже добро і чуже щастя повинно бути святе не лише для християнина, але й для людини, як такої», а тому «найкраща ціль не освячує лихих засобів” [14].

Шкідливі наслідки, на думку А. Шептицького, дає й те, що політизована молодь часто “нав’язує свої думки й волю іншим, навіть часом засобами насильства і сліпого терору. Це веде до диктатури у вигляді фашизму й більшовизму”. Тому він закликає молодь до покори, яка є головною чеснотою християнина і преклоніння перед авторитетом Бога, Церкви, батьків, надбань старшого покоління. “Хто відкидає авторитет старших, легко відкине авторитет батьків, а відтак і кожний інший авторитет у народі. Вкінці дійде до того, що буде відкинений авторитет Це-

рки, Бога і всякої етики. А це приведе до повної анархії” – каже Владика [14].

Особливо болучою хобою для молоді він вважає її поспішність у прийнятті рішень та нерозсудливість. А щоб позбутися всіх цих хиб митрополит Андрей закликає українську молодь дотримуватися законів християнської моралі і повсякденною терпеливою працею над собою йти до поставленої мети. Бо “не зривами одної хвилини, – каже він, – а лише безупинними жертвами аж до крові і смерті численних поколінь двигается народ. І лекше часами кров пролляти в одній хвилині ентузіазму, ніж довгі літа з трудом сповнювати обов’язки і двигати спекоту дня і жар сонця і злобу людей, і ненависть ворогів, і брак довір’я своїх і недостачу помочі від найближчих, і серед такої праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів перед побідою ані винагороди перед заслугою!” [14].

Історики УГКЦ сподобляли страдницьку долю України до страдницької долі Ісуса Христа, а тому вважали, що відродження християнського світу прийде через оновлення у вірі до Христа українського народу і, в першу чергу, української молоді. “Наше молоде покоління жде величне й почесне завдання – оновити Христовою ідеєю Українську Націю, а через неї й інші народи, що в погоні за матеріальними добрами затратили духовні цінності та зійшли на шлях новочасного поганства” [1].

Тому гуртки ставили перед собою головну мету: “духовне й фізичне виховання української молоді, приготування її до апостольства, виховати українського юнака й українську юначку на відповідальну людину з високо матеріальним характером і з великим почуттям національної гідності” [4].

Таким чином, створення товариств було одночасно закономірністю і необхідністю. Закономірність впливала із історичної ролі УГКЦ у вихованні українського населення Галичини, а необхідність – тією ситуацією, яка склалася у вихованні молоді на початку 30-х рр. Перш за все, – це заборона української мови у державних установах, скорочення українських шкіл, переслідування українських громадських культурно-освітніх товариств, політизація молоді, що призвело до заборони «Січі» і «Пласту», втягнення молоді особливо шкільної, до насильницьких антидержавних дій та фізичних терактів тощо.

Зміст виховної діяльності гуртків католицької асоціації української молоді, а згодом і товариства «Орли», виходив із засад національно-християнського світогляду, який гармонійно поєднував християнські принципи віри й любові до Бога та ближнього з любов’ю до України та свого народу і жертвовної праці для їх процвітання. Як відзначалося у програмних документах, “член КАУМ – це лицар Христа, пробоевик Христових засад на українській землі. Але рівночасно це – неustraшим борець за українську правду, це – українець-націоналіст” [4].

Католицька асоціація української молоді мала на меті виховати новий тип українця, який мав бути не пересічним рядовиком, а активним провідником національно-визвольних ідей. Крім того, серед людського

загалу він повинен проявляти себе “правдивим християнином, солідним фахівцем, зразковим громадянином” [4].

Під вихованням правдивого християнина розумілося, щоб кожен член товариства свідомо визнавав Христову віру “думкою, словом, ділом”. А тому процес виховання християнських рис у члена КАУМ був “не гарно розмальована вивіска”, як це має, на жаль, місце сьогодні в окремих новітніх молодіжних товариствах, а також у запроваджених факультативах з основ християнської моралі в школах, але складав усвідомлений “корінь його життя, що дає підставу його існуванню і його творчості” [4]. Виховання солідного фахівця було тісно зв’язано із вихованням правдивого християнина, оскільки, щоб бути добрим християнином, треба, перш за все, добросовісно виконувати свої громадянські обов’язки по відношенню до себе, батьків та суспільства в цілому. Першочерговим у плані виконання обов’язків була допомога батькам по господарству, як виконання Божої Заповіді. Крім того, гуртки КАУМ, оскільки у їх рядах переважала сільська молодь, приділяв увагу у проведенні фахових курсів з основ ведення домашнього господарства та рукоділля. “Зразковий громадянин» акумулював у собі позитивні риси «солідного фахівця» і «доброго християнина» був свободолюбивою людиною, «конкретної справи та активної дії, позбавленої рабської психології». Тому, як відзначалося у програмних документах КАУМ, «вільний чоловік – це ідеал християнства, а вільний українець – це одна з головних наших цілей! Українець, що його виховаємо на християнсько-націоналістичному світогляді, буде правдивим громадянином – націоналістом” [5]. А для національно свідомого громадянина виконання свого обов’язку перед Україною і народом ніколи не буде примусом чи “актом ласки”, але “звичайною природною повинністю, за яку ані похвали, ані ніякої нагороди він ждати не буде” [5].

Робота в молодіжних товариствах мала в основному просвітницько-культурний характер. Основними засобами, які мали привести молодь до правдивого християнського життя, мали бути: молитва, сповідь, св. Причастя, участь у богослужіннях, релігійні вечори – диспути, читання та обговорення релігійної літератури, аматорські вистави на релігійну тематику, святкові концерти, хоріві співи тощо. Особлива увага членів молодіжних об’єднань зверталась на боротьбу з неписьменністю. Цей напрям роботи, які відзначались у зверненні, “мусить стати найближчим завданням новоствореної організації молоді – КАУМ” [11].

Кожного року, в травні, товариство відзначало «Рокове свято КАУМ», присвячене річниці свята «УМХ» та створенню гуртків КАУМ. В програму цих свят входило: участь в Богослужінні та проходження всіх членів гуртка тайни св. Причастя. Після молебня в приміщенні читальні «Просвіти» відбувався святковий концерт, в програму якого входило: відчит реферату про історію та діяльність молодіжних товариств, після чого виступали члени гуртка з концертною програмою [3].

Традиції культурно-просвітницької виховної роботи гуртків продовжувало товариство «Орли» – КАУМ як правонаступник гуртків «Ка-

толицька акція української молоді», що виникло у квітні 1937 р. Товариства мало на меті “згуртувати українську молодь під прапор Христа, опікуватися нею від найраніших літ її життя та виховати її на засадах Христової науки як під релігійним, так і моральним оглядом на характерних, мужніх та діяльних членів суспільности, перейнятих жертвенною любов’ю до Христа, Його Церкви й Українського Народу та готових ширити Христову науку й християнські засади в усіх ділянках життя” [10].

У своїй виховній роботі товариство використовувало різноманітні форми й методи – релігійні, культурно-освітні, спортивні, що повинні були “знайти рівновагу між чинником духа й тіла”.

Відповідно до статуту, членом товариства могла стати «кожна особа української національности, що є практикуючим християнином» і заборонявся вступ до товариства тільки тим, чия “ціль або діяльність противиться засадам Христової науки та добробуту Української Нації” [12].

Література

1. Герцюк Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина XIX століття – початок XX століття) / Д. Герцюк. – К., 1996. – 240 с.
2. Єп. Боцян Й. Пастирські листи Митрополита Андрея / Й. Боцян // Богословія. – 1926. – т. IV, кн. 1-4. – С. 95 -100.
3. З організаційного життя Української Молоді // Українське Юнацтво – ілюстрований журнал української молоді. – Львів, 1934. – Ч.6. – С. 14-15.
4. Завдання членів КАУМ у громадській праці // Готовсь. – Львів, 1936. – Ч.3. – С. 11-12.
5. Завдання членів КАУМ у громадській праці // Готовсь – листок Католицької Асоціації Української Молоді. – Львів, 1936. – Ч.2. – С. 8.
6. Катрій Ю., Про Василянські чини // Ю. Катрій. – Львів: о.о. Василян “Місіонер”, 1994.
7. Мельничук П. Єпископ Григорій Комишин // П. Мельничук. - Торонто-Канада, 1988.
8. Семчишин М. Тисяча років української культури // М. Семчишин. – Київ: Веселка, 1993.
9. Соловьев В. Католичество // В. Соловьев. – Рим-Ватикан, 1981.
10. Товариство «Орли» починає свою діяльність // Українське Юнацтво. – Львів, 1937. – Ч.6. – С. 109.
11. Українські юнаки, поборить неграмотність // Українське Юнацтво. – 1933. – Ч.5. – С. 10-11.
12. Урядові вісті т-ва «Орли» // Готовсь. – Львів, 1937. – Ч.5. – С. 17-20.
13. Шептицький А. Правда віра. // А. Шептицький. – Львів: оо. Василян, 1992. – 15 с.
14. Шептицький А. Слово до молоді / А.Шептицький // Мета. – Львів, 1932. – 22 травня.
15. Шептицький А. Твори морально-пасторальні / А.Шептицький. – Рим-Львів, 1992. – 44 с.

16. Шептицький А. Мої спомини про предмет музейних збірок, двадцятиліття національного музею у Львові / А. Шептицький. – Львів: о.о. Василян «Місіонер», 1930.
17. Шептицький Андрей, Божою Милостію и святого Ап. Римского Престола благословенієм Єпископъ Станіславівський, Всечесному Священству і Вірнимъ Єпархії Поздравленье в Бозі і Архіерейське Благословеніє! / А. Шептицький. – Жовква: оо. Василян, 1900. – 9 с.
18. Шептицький І. Рід і герб Шептицьких / І. Шептицький. – Богословія. Т.Х. кн.3. – 1932.
19. Шинкарук І. Добрий пастир / І. Шинкарук. – Торонто-Канада, 1953. – 39 с.
20. Штундер О. Що оповідала моя мати про Слугу Божого Митрополита А. Шептицького / О.Штундер. – Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. – Т. 2.
21. Шушкевич О. Меценат мистецтва / О.Шушкевич. – Львів, 1936. – 15с.
*Стаття надійшла до редакційної колегії 23.11.2010 р.
Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Марчуком В.В.*

METROPOLITAN A. SHEPTYTSKYI – THE FOUNDER AND LEADER OF YOUTH AND CHRISTIAN SOCIETIES IN GALICIEN

R. B. Puyda, Y. I. Mandryk

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, st. Carpats'ka, 15;
ph. +380 (3422) 4-21-78; e-mail: igp@nung.edu.ua*

The article deals with the study of metropolitan Sheptytskyi's activity, related to upbringing of youth, based on Christian morality, humanism, love for God, national patriotism, respect for culture and spiritual achievements of Ukrainian people. It was realized with the help of "Ukrainian Youth for Christ", society "Eagles", catholic association of Ukrainian youth and other youth organizations. On the initiative of Sheptytskyi, the church prepared the generation of unselfish patriots of Ukraine with the feeling of national honour and dignity.

Key words: *youth, upbringing, activity of the society, metropolitan Andrew Sheptytskyi, culture, spirituality, Catholic Association of Ukrainian Youth (CAUY), Ukrainian Youth for Christ (UYC), "Eagles".*

УДК 304.2 (477)

ББК 71.0.

**ПОЛІТИЧНА ПОЗИЦІЯ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ
В ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРИТАЦІЇ БОГДАНА ЛЕПКОГО
ТА ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ**

В. М. Голобін, Я. І. Кісь, І. П. Макаровський

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igr@nung.edu.ua*

У статті здійснюється історико-політологічний аналіз художніх текстів Богдана Лепкого, а також Володимира Сосюри, зокрема трилогії “Мазепа” і поеми “Мазепа”, з’ясовуються історичні умови діяльності гетьмана Івана Мазепи та його політична позиція.

***Ключові слова:** Богдан Лепкий, боротьба, держава, визвольна ідеологія, вільна Україна, Володимир Сосюра, Іван Мазепа, козацька старшина, Мотря Кочубеївна, політична свідомість.*

Художній пласт Мазепіани поки що мало піддавався історико-політологічному аналізу на відповідність духу та характеру епохи. Такий аналіз сприятиме розвитку історичної, а також політичної свідомості українського суспільства. Найбільш знаковими в цьому плані є художні тексти Богдана Лепкого та Володимира Сосюри.

У своїй знаменитій трилогії “Мазепа” Богдан Лепкий з великою художньою достовірністю зображує державницьку суть життя і діяльності гетьмана Мазепи, яка найвиразніше проявлялась в його намаганнях подолати не стільки ворогів зовнішніх, як внутрішніх, насамперед “одвічних демонів української землі” – “руїнництво” і “ненависть земляків” (мається на увазі низький рівень внутрішньо-національної солідарності).

Гідне похвали і те, що автор не спрощує складності натури гетьмана, не ідеалізує і не демонізує його, як, до речі, і інших своїх персонажів. Хоча Мазепа на деяких сторінках твору просто-таки декларує ідеї українських істориків-державників початку ХХ ст., та це не затьмарює колоритності його образу, художньої, а також ідейної вартості трилогії Лепкого. Вона є помітною віхою на шляху формування реальної української протипаги “імперській”, суцільно негативній оцінці життя і діяльності козацького вождя. У трилогії образ Мазепи є самодостатнім, однак він підсилюється іншими персонажами, насамперед образом його матері – ігумені Флорівського жіночого монастиря Марії-Магдалени, а також коханої Мотрі Кочубеївни.

Художній образ матері гетьмана носить у Б. Лепкого велике філософсько-етичне навантаження. Це ціла філософсько-художня концепція, основу якої складає діалектика духовного і матеріального. Через сповідь Мазепи перед своєю матір’ю Лепкий показує нам найсуттєвіше в його

образі – задум визволити “Україну, та не так, як Богдан, на короткий час, а надовго, навіки, якщо люди можуть балакати про вічність”.

Таке прагнення сина схвалює мати. Одначе, для досягнення цієї історичної мети радить йому розкаятись у двох своїх найбільших гріхах – нестримному захопленні жінками та матеріальними цінностями. Мазапа признається матері, що не може позбутися цих гріхів. Він намагається переконати її в тому, що вони не заважають йому працювати для досягнення згаданої мети. На докір матері, що йому за булавою пора б забути про спідницю, він відповідає: “Не можу. Краса вражає мене, а краса людська тим паче. Як побачу гарну людину, так ніби новий дух вступає в моє тіло. Почуваю у собі нову охоту працювати, боротися, добувати. [...] Коли б я нараз перестав на жінок дивитися, то чи не зникчємнів би я, не постарівся, не збайдужнів до життя? І що ж з того за хосен був би для України?” [1, с.50-51]. Другий свій гріх, котрий крився в матеріалізмі, гетьман виправдовував тим, що підносив добробут, творив культуру, беріг мир, хотів, щоб люди засмакували в людському життї. “Я хотів своєї держави. І хочу! Будував її, як уважав, що можливо збудувати. Не весь камінь може бути на верху, мусить же щось і в фундаменті лежати. На фундамент великий тягар налягає... Тяжко народові, я знаю. Та буде своя держава, тоді й полегша прийде, муси то прийти, я це знаю” [1, с.52]. Марія Магдалена слухала сина, водячи за ним своїми грізними очима. Вона розуміла кожен порух його душі, та вважала, що не зайвим буде ще раз вказати йому на його великий гріх: “Оце то і єсть той гріх, той великий гріх. Не для слави Божої і не для спасення людського працюєш ти, а похоті плотські женуть тебе до праці, з тіла, а не з духа твоя робота свій почин бере. Тільки те, що з духа походить, безсмертне єсть, а тіло тлінь...” [1, с.50].

Пригадала вона йому й про те, що Україна хоче від нього “великої і неподільної любові, щоб ти тільки про неї дбав і більш ні про кого!” [1, с.51]. Зрештою, вона бачила недосконалість сина, його піддатливість на спокуси, а тому дала йому лише один-єдиний критерій для прощення гріхів: “Що не зробиш для полегшення долі народу, для визволення його з тяжкої вавилонської неволі, прощєне тобі хай буде Господом милосердним. Амінь!” [1, с.52]. Не шкодило б запам’ятати це і сучасним українським синам, котрі своєю гріховністю занадто багато завдають смутку матері – Україні.

Щодо образу Мотрі Кочубєївни, то він у Богдана Лепкого є уособленням України, її краси, сили і духовної величі. Тож високе естетичне чуття гетьмана було передумовою його закоханості в українську королеву краси. В самого письменника читач може помітити теж загострену чутливість до краси, критерії якої є чисто українськими: розкішність, ріст, погляд, риси обличчя та усмішка. Про це читаємо такі натхненні рядки: “Мабуть, і на буйній Україні такий розкішний цвіт ще ніколи не цвів. Зріст, погляд великих очей, котрим краски не підбереш, бо все вони міняться і грають, як море, лица, ніби грецька статуя засоромилась й спалєніла, а усмішка

– Боже твоя сила! – що за усмішка, дивна й нерозгадана – і тягне, і відтручує, і пестить, і глумиться над тобою, – чари, тай годі!” [1, с.61]. Цей опис зовнішньої краси Мотрі є ще одним доказом того, що Богдан Лепкий, працюючи над трилогією “Мазепа”, був добре обізнаний з архівними документами стосовно життя і діяльності гетьмана, зокрема його листами до Мотрі. Так, в першому листі до неї Мазепа писав: “Моє серденько, мій квіте рожаний! Сердечно від того болію, що недалеко від мене їдеш, а я не можу очиць твоїх і личка біленького видіти, через сей листочок кланяюся, всі членики цілую люб’язно” [2, с.112]. Отже, Мотря для Б. Лепкого, як і для І. Мазепа, є втіленням найкращої чарівної квітки.

До речі, образ Мазепа Богдана Лепкого поступається образіві Мотрі своєю довершеністю і художньою правдивістю. Значною мірою це пояснюється співзвучністю симфонії кохання, котре зазнав Іван Мазепа в XVIII столітті, а Богдан Лепкий у кінці XIX та першій половині XX століть. Письменник мав, образно кажучи, свою Мотрю і пережив муки кохання не менші, ніж Мазепа.

То ж звернемо увагу на такі рядки із четвертого листа Мазепа до Мотрі: “Уже ти мене ізсушила красним своїм личком і своїми обітницями” [2, с.112]. Б. Лепкий також переживав ізсушливе кохання.

Не лише гетьман, але і кожен, хто бачив Мотрю, високо цінував її вроду: “Але ж гарна вона, краща від своєї долі, ой краща! Куди там! Гарна, як лелія... На білу лелію кривавий дощ паде, на снігах пишній квітці зимно...” [1, с.70] – віщував Івану Чуйкевичу, нареченому Мотрі, старий Палієвий козак, котрий після ув’язнення і заслання до Сибіру Семена Палія став жебраком-віщуном. Чуйкевич, зачарований вродою Мотрі, каже про неї: “Богиня! [...] Не міг надивуватися на її стать струнку, гармонійну і на хід ритмічний, як найкращий танець” [1, с.74-75].

Богдан Лепкий змальовує не лише зовнішню, але й внутрішню, душевну красу Мотрі. Це високодуховна, патріотична і сильна натура. Вона любить гетьмана, бачить, що і він готовий пожертвувати усім заради її любові, навіть боротьбою за вільну Україну. Щоб цього не сталося Мотря відрікається від своєї любові в ім’я боротьби за волю України: “Краще пропаду я, змарнію, зів’яну, як трава під кінським копитом, щоб тільки задум ваш, ваша і моя мрія, Іване Степановичу, перетворилися в діло. Так, так, не перечте мені”. Підперла рукою свою голову пишну і дивлячись у простори говорила, ніби пісню співала: “А коли здійсняться задуми гетьманські і гетьман меч свій на стіну повісить, сідаючи за стіл з товаришами своїми на добре заслужений спочинок, тоді нараз потре чоло рукою і, дивлячись на білий цвіт калини, на небо ясне й на людей веселих, весіллям тим, яке дає лиш воля, зітхне і скаже: і вона колись хотіла того – Мотря” [1, с.376].

Не лише західні, але й східні українці зберігали пам’ять про Мазепу, ігноруючи ідеологічне табу на неї. Його діяльність, крім

Степана Руданського, намагалися об'єктивно відтворити на сторінках своїх творів Михайло Старицький (роман “Руїна” та “Молодість гетьмана”), а також Гнат Хоткевич. Останній у своєму опублікованому в 1917 р. науково-популярному нарисі “Гетьман Іван Мазепа”, чи не вперше в Мазепіані, виділяє серед причин поразки гетьманського війська відсутність української визвольної ідеології, яка б оволоділа цілим народом. Ідеологічне обґрунтування Мазепою своїх стратегічних планів залишилось поза політичною свідомістю козацьких мас. При такому вразливості політики гетьмана Хоткевич, констатуєчи факт переходу Мазепа на бік шведського короля Карла XII, пише: “Сам гетьман узяв із собою тисяч до 5 війська та стільки ж зоставив по сей бік Десни, але...”

Але се не були свідомі повстанці. Се не були люди, що йшли за ідею, йшли на смерть, свідомо, однодумно. Се були “солдати”. Офіцери рішили зробити революцію, а солдатам тим нічого не сказали. Думали, що вистачить видати приказ – і солдат послухає, і діло революції буде зроблене. Втім була помилка ініціаторів – і втім лежить трагічний момент революції 1708 року” [4, с.96].

Письменник популяризує думки М. Грушевського про об'єктивну закономірність боротьби козацької старшини за вільну Україну. Разом з тим, він акцентує свою увагу на саможертвоність козацької верхівки, що пішла з Мазепою заради ідеї українського визволення з-під російського царського деспотизму: “Не бачимо тут ні демагогічних закликів, ні обіцянок, ні заклинань, ні погроз, ні всього того апарату, який супроводить кожне нечисте діло. Суха політика, суха дипломатія, суха конечність історії. Люди дійсно йшли не задля власного капризу чи користі – бо чи то погано жилося полковнику козацькому? – а волокла їх невимолима сила історії, так само як вела вона під шибеницю чи на костер всіх поборників великих ідей” [4, с.98].

Отже, Хоткевичу йдеться не про заперечення окремих фактів героїчних вчинків українців заради великих ідей, а про те, що ці ідеї належним чином не були прищеплені найширшим верствам українського суспільства, не стали визначальними в їх духовності і не потягли за собою масового героїзму. Письменник відзначає, що український простолюд в масі своїй під впливом пропаганди Петра I, не підтримав Мазепу і не став союзником Карла XII. Згодом, подібні думки висловлювали у своїх творах Богдан Лепкий та Володимир Сосюра. Пам'ять українців про Мазепу і мазепинців підсилив своїм могутнім поетичним талантом Володимир Сосюра, не раз битий тодішніми владними вельможами за “національне збочення”. Він потайки написав поему “Мазепа” – про “зрадника” і “зłodія”. Поет почав працювати над нею в 1929 р., а завершив її у 1959-1960 роках, коли в Україні наростала хвиля спротиву кремлівській політиці денаціоналізації. Син донецького степу і дитя Комуни світової, як називав себе Сосю-

ра, переосмислював здобутки і втрати всіх революцій ХХ ст. в Україні, в яких він особисто відіграв активну роль.

Це відчутно особливо в другій частині твору. Вона має виразне політико-філософське спрямування та спонукує нас задуматись над віковичними складними проблемами української історії. Творячи поему, Сосюра постійно разом із своїм персонажем Мазепою ніби сповідається перед Шевченком, і запевняє його, що гетьман по-суті не “пан”, не “зрадник”, не “конформіст”, а народолобець, правдоборець, хоча не до кінця послідовний, та все-таки революційного спрямування (такий собі націонал-революціонер). Згідно Сосюри революційність Мазепи полягає в усвідомленні ним необхідності збройної боротьби козаків за самостійну українську державність. Керувати цією боротьбою мала високоморальна та високопатріотична козацька еліта з державницьким мисленням. Водночас гетьман бачить, що таких козацьких лідерів, не виключаючи і його, ще немає. Поки що вони не сформувались. Він розуміє свою приховану фатальну слабкість, закорінену в проблемі єдності з народом:

Хто ж поведе тебе повстати,
Коли і я, мов пес, мов раб,
Тебе змінив на ці палати?
Де взять тобі своїх Месій,
Коли і я такий, як всі?. [3, с.231]

У цих рядках відчутне відлуння окремих ремінісценцій із Франкового “Мойсея”.

Поет проникає в помисли і тайники душі гетьмана, в його дії, робить їх анатомічний розріз, щоб встановити причину нерозривної трагедії провідника і народу. Про свій авторський задум він пише:

Я ж українець, як і він,
Дитя Комуни світової,
Я партії своєї син
і син донецького я степу,
що розірвав потали гать,
я серцем хочу показати
Страшну трагедію Мазепи,
І в ній в той час страшний незгоди

Трагедію мого народу... [3, с. 236-237]

Віддамо Сосюрі належне. Свій задум він реалізував блискуче. Протягом усієї поеми автор настійливо часто повторює – трагедія обумовлена поразкою, причина якої в тому, що народ не зрозумів високих поривань Мазепи й не підтримав його:

Бо не пішов за ним народ
шляхом і радості, й надії.
Не зрозумів його він мрії...
Та й як він зрозуміти міг

На перехресті злих доріг,
 Під ураганами негод!..
 Бо помиляється й народ...

 Коли немає ще держави. [3, с.237]

І знову та же думка, лише в контексті завершення життєвого шляху Мазепи, коли його мрії розбилися, а народ знеславлював, і він, розлучений з коханою, доживав останні дні на чужині:

Прости, прости, Україно-мати,
 Мене і спільників моїх!
 Я, мов Іуда той проклятий,
 На рідний не ступлю поріг.
 Хіба народу не любив я?
 Та в грізний час страшних негод
 Собі на горе й безголів'я
 Не зрозумів мене народ. [3, с.251]

Висловлюючи через образ Мазепи свої історіософські ідеї, Сосюра спонукав гетьмана думати про те, як царській “криці” (імперії, зрештою системі) протиставити могутнішу силу – “гнів, народний гнів!” (шалену, розбурхану народну стихію, здатну при мудрому керівництві змести царське засилля. – *Автори.*). З рядків поеми віє сумом, що саме цього і не сталося. Натомість сталося жахливе:

А з боку Карла і Петра
 Українці б'ються до загину.
 Який це жах! Який це жах!
 Так розмінять можуть орлину!
 І наче стогне на ножах
 Роздерте серце України... [3, с. 249]

І знову вчуваються Шевченкові повні жалю слова з приводу того, що гетьмана не єднали з фастівським полковником, народним улюбленцем Семеном Палієм. “Не єднали”. Напрочуд точний і ємкий вираз. Вина покладалася Кобзарем не стільки на Мазепу, як на його близьке оточення. Адже Сосюра не випадково надає місце в поемі і Палієві, чого не робили, або майже не робили, інші автори поетичних творів про Мазепу. Запорозький кошовий Кость Гордієнко привів із собою загони козаків і став на бік Мазепи. Але ж... Щоб переманити козацтво на свій бік, Петро I повернув Семена Палія із сибірського заслання, поновив його в полковницькому статусі, підкреслюючи при цьому, що той своїм засланням повинен “завдячувати” Мазепі. Розрахунок на популярність засланця був удалий.

Палій – не лише лицар, але й неабиякий мовець. Його звернення до козаків-січовиків Гордієнка характеризується лаконічністю, піднесе-

ною патріотичністю та глибоким переконанням у правоті (з його погляду) своєї політичної позиції:

Січовики! За кого люто
Ви кров братерськую лете?..
Як сміли Бога ви забути,
Кому народ продаєте?!
Ви ж не перевертні, а люди!
Сини мої! Чи ви зі мною?. [3, с.249]

Після цього запального звернення, враховуючи, що Семен Палій здавна мав репутацію козацького батька, він отримав від них сподівану, позитивну для себе відповідь:

З тобою, батьку, ми з тобою!
Змії ми голову зсічем!
Загуркотіло “Слава! Слава...”
І козаки за Палієм
На шведів ринули, як лава.
Неначе меч титана, дзенькнув,
Об штик ворожий у борні.
І марно кликав Гордієнко
Свої незборні курені...
Його не слухали. [3, с.249]

Володимир Сосюра добре усвідомлює всю складність обраної ним теми, її постійну актуальність та невичерпність. Щодо образу Мазепи, то останнє слово він залишає за народом. А до того:

Хай про Мазепу спів мій лине,
Хоч він був пан, серце мав.
За суверенність України
Боровся він і в цім був прав. [3, с.249]

Тож не випадково Іван Мазепа посів одне з почесних місць серед українських державних і культурних діячів. І з вершини галицької художньої Мазепіани Богдана Лепкого та наддніпрянської Володимира Сосюри гетьман запрошує своїх потомків до роздумів про державне і культурне життя України, закликає нас мудрішати і наснажуватися високими ідеями для її блага.

Література

1. Лепкий Б. Мазепа (Трилогія) Мотря / Б. Лепкий. – Львів: Червона Калина, 1991. – 388 с.
2. Листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни // Іван Мазепа: Художньо-док. кн. – К.: Веселка, 1992. – С. 112-116.
3. Сосюра В. Мазепа [поема] // Мазепа, гетьман український, у поетичних образах корифеїв української літератури від Шевченка до Сосюри: Ювілейний зб. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2007 – С. 217-256.

4. Хоткевич Г. Два гетьмана / Г.Хоткевича. – К.: Дніпро, 1991 – 107 с.
*Стаття надійшла до редакційної колегії 01.12.2010 р.
Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандриком Я.І.*

**POLITICAL ORIENTATION OF IVAN MAZEPA IN ARTISTIC
INTERPRETATION BY BOHDAN LEPKYI
AND VOLODYMYR SOSIURA**

V. M. Golobin, U. I. Kis', I. P. Makarovskiy

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivs'k, st. Carpats'ka, 15;
ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

The article deals with historical and politological analysis of Bohdan Lepskiy's essays as well as Volodymyr Sosiura's ones namely trilogy "Mazepa" and poem "Mazepa". Historical conditions of hetman Ivan Mazepa's activities and his political orientation are cleared up.

Key words: *Bohdan Lepkyi, state, Volodymyr Sosiura, Ivan Mazepa, Motria Kochubeyivna, Ukraine.*

УДК 94/477 "XX"

**ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
(1892 – 1913 РР.): ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
ПЕРІОДИКИ****В. П. Педич, В. М. Голобін, Я. В. Штанько**

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

У статті здійснено історично-пресознавчий аналіз "Записок НТШ" як друкованого органу Товариства. Простежено процес становлення журналу та роль редактора М. Грушевського у формуванні його змісту, структури та науковому наповненні. Наведено у хронологічній послідовності з 1892 р. по 1913 р. загальну кількість томів на рік та охарактеризовано тематику "Записок".

Ключові слова: *Наукове товариство ім. Шевченка, "Записки НТШ", М. Грушевський, наукове видання, критика і бібліографія.*

Заснування і створення Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, окрім переслідування власне наукових цілей, слугувало ще й засобом пробудження національної самосвідомості, духовного відродження української нації та відстоювання національних інтересів українців засобами науки. Об'єктивна необхідність у налагодженні постійних контактів між науковцями та у поширенні їхніх праць диктувала необхідність нових організаційних структур, активізації видавничої діяльності, яка б прискорила обіг наукової інформації і забезпечила більш енергійне входження українських досліджень у європейський науковий простір. Саме це завдання вирішували різноманітні видання НТШ: "Записки Наукового товариства ім. Шевченка" (далі Записки НТШ), "Жерела до історії України-Русі", "Пам'ятки українсько-руської мови і літератури", "Етнографічний збірник", "Матеріали до української етнології", "Україно-руський архів", "Матеріали до української бібліографії", "Часопис правничача", "Збірник математично-природописно-лікарської секції" тощо. Серед цих видань особливе місце за науковим насиченням, тематичною різноманітністю, академічним характером, регулярністю друку належить "Запискам НТШ" [21, с. 151-152, 194-195].

Наприкінці 80-х років XIX ст. розгорнулась серйозна дискусія над зміною Статуту і, головне, над переміною характеру діяльності Товариства ім. Шевченка. Однією із важливих запорук перетворення товариства в наукове стверджувалась ідея регулярного видання збірника наукових публікацій. Ініціатор таких змін наддніпрянський письменник О.Кониський у львівському журналі "Правда" стверджував, що "досьогочасне Товариство ім. Шевченка у Львові повинне стати науковим, бути подібним до сербського наукового "Друштва" або краківського

“Towarzystwa przyjaciel nauk”, і пропонував програму і структуру товариства, особливо наголошував на тому, що “усі наукові роботи й реферати” повинні друкуватися в окремих “Записках” Товариства ім. Шевченка [19, с.307-308]. В листі до М. Дикарева від 1893 року О. Кониський підкреслює особливу роль “Записок НТШ” як підстави для легітимації української академічної науки: “... усім нам треба, що сили є, і перш за все, дбати про ”Записки”. Ви тільки зважте, яка се важна річ!... Вага її на всю прийдіть! Отже, куймо залізо, доки воно гаряче, і не берім на себе тяжкого гріха за легковажене ”Записок”. Справи більш важливої досі не було ще в наших руках.” [4, с.307-308]. Врешті переміну Статуту вирішили збори у березні 1892 року, змінивши назву товариства на наукове [20, с. 173-182], спеціально зазначивши в Статуті одним із завдань НТШ “видання Записок Наукового товариства ім. Шевченка та інших творів наукових.” [27, арк. 1].

Спочатку планувалось видавати “Записки НТШ” двічі на рік або щоквартально. Перший випуск мав вийти в жовтні 1890 р. під упорядкуванням доктора Юліана Целевича [28, арк. 63]. Але з причини того, що “наукові праці, обіцяні до того збірника, не були покінчені” (зі 16-ти обіцяних статей до першого тому подали тільки дві) [13, с. 83], перший том не вийшов у заплановані терміни. Годі винити поодиноких людей, – пише Михайло Грушевський в листі від 13 жовтня 1894 р. Олександрю Барвінському, – де бракує організації праці, а що з такою організацією не можна поступати, видавати кварталник etc., про те теж нема мови” [14, арк. 38]. Організація наукового видання вимагала більшого професіоналізму, тому О. Барвінський, який був упорядником з другого по четвертий том (саме так вказано на титульній сторінці, а не редактор) передав редагування “Записок НТШ”, а згодом і головування в Товаристві М. Грушевському. В 1894 році, з ініціативи професора В. Антоновича та О. Кониського, М. Грушевський переїжджає з Києва до Львова, де очолив щойно відкриту в університеті кафедру “Всесвітньої історії з спеціальним оглядом на історію Східної Європи.” “В Галичині надіялись, – напише пізніше М. Грушевський в “Автобіографії”, – сотворити всеукраїнське культурне огнище, літературне і наукове, працею літераторів і учених всієї України і здобутком його проломити системи проскрипції українського слова і національності в Росії, підняти в ній національний рух і т. д.” [29, арк. 3].

З приходом М. Грушевського в НТШ докорінно змінився характер діяльності Товариства і особливо зміст, структура, наукове наповнення його друкованого органу “Записок НТШ”. М. Грушевський в першу чергу взявся за організацію наукової роботи, за його словами, “в зреформованім, але зовсім ще не виведенім на наукову дорогу Науковому товаристві ім. Шевченка.” [3, с. 201]. До речі, не повністю науковий характер тодішнього НТШ зауважував також І. Франко, стверджуючи, що “дотеперішній Статут (1892 р.)... зупинився на половині дороги між звичайним товариством, доступним для всякого, і товариством науковим.” [23, с. 475-476]. Розпочавши працю в НТШ і його “Записках”,

М. Грушевський ставив собі за мету, опираючись на широкі кола громадськості Галичини і Наддніпрянської України, добитись поступового перетворення Товариства в Українську Академію Наук. Сам факт існування такої академії, на думку М. Грушевського, “дав би остаточне право українській мові, як мові культурній, здатній до наукового вжитку.” [6, с. 89].

До приїзду М. Грушевського до Львова “Записки НТШ” виходили не регулярно. Так, перший том вийшов на початку листопада 1892 р., (до речі, в цьому томі була надрукована перша праця М. Грушевського в „Записках” – „Громадський рух на Україні – Руси в XIII віці” під псевдонімом М. Сергієнко) другий – у червні 1893 р., третій – у липні 1894 р., четвертий – у листопаді того ж року. Тому, М. Грушевський основну увагу зосередив на регулярності виходу та науковому рівні друкованих в них матеріалів. „IV том безперемінно треба, щоб вийшов як найскоріше, бо тратимо кредит, – пише Михайло Грушевський 26 травня 1894 року Олександрю Барвінському, – і згагалі треба б, щоб на сталі терміни виходили книжки” [11, с. 15] (підкреслення наше – Авт.) Надзвичайні зусилля авторитетного вченого невдовзі дали позитивні результати, з 1897 року “Записки НТШ” виходять з періодичністю кожних два місяці. Робота над редагуванням “Записок НТШ” не припинялася навіть на час його від’їзду за межі Львова. Так, навесні у 1895 р., перебуваючи у дні Пасхальних свят у батьків у Владикавказі, М. Грушевський просив, щоб друкарня НТШ зі Львова надсилала йому коректуру статей до чергового тому [16, с. 78]. Весною 1907, року перебуваючи в Києві, М. Грушевський пише І. Джиджорі: “посилаю решту корект “Записок”, прошу зайнятись їх дальшою долею, поробити дальші коректи і приглянути, щоб “Записки” якнайскоріше вийшли.” [30, арк. 10].

Велика проблема склалася з наповненням “Записок НТШ” науковими матеріалами, які б відповідали академічним стандартам наукових видань. Необхідно було значно розширити коло авторів. М. Грушевський звертався з пропозицією готувати наукові дослідження для друку в “Записках НТШ” перш за все до університетської професури підросійської України, зокрема до професорів Новоросійського університету (м. Одеса) О. Маркевича та І. Линниченка, Київського університету Св. Володимира В. Перетца, Харківського університету – М. Сумцова та ін. Але з різних причин, зокрема недостатнього володіння ними українською мовою (так, М. Сумцов пише до М. Грушевського, що з радістю брав би участь у такому виданні, як “Записки”, але “на жаль, вже давно не писав українською мовою та втратив й так невеликий навик” [26, арк. 2]), боязнь переслідування з боку російської влади за співпрацю з виданням, яке в Російській імперії перебувало під заборону, ця співпраця була епізодичною.

Вихід бачився у підготовці власних наукових кадрів. Ще в 1898 р. в записці до загальних зборів НТШ М. Грушевський стверджував, що товариство має “... скупити коло себе найширший круг наукових робітників, вірних народним інтересам, організувати наукову роботу й у тій ор-

ганізації виховувати нових робітників, нові наукові кадри.” [5, с. 10]. Професорська посада у Львівському університеті давала можливість М. Грушевському підбирати собі учнів із найбільш здібних до наукової роботи студентів. Ці студенти, а саме: О. Терлецький, Д. Коренець, М. Кордуба, С. Томашівський, С. Рудницький, О. Целевич, В. Герасимчук, І. Джиджора, І. Кривецький, І. Крип’якевич та ін. творили ядро його наукової школи [18, с. 19].

У відборі творчої і талановитої молоді та створенні необхідних умов її швидкого наукового становлення виявилася характерна риса М. Грушевського як визначного організатора науки. Професор вміло направляв наукову роботу своїх учнів, підтримував їх начинання, правильно оцінював здобутки, допомагав їм через наукові здобутки реалізувати себе як особистості. Слід віддати належне М. Грушевському і Товариству, їхні зусилля щодо планування і підбору виконавців, визначенню тематики досліджень і їх методичному забезпеченні, організації друкування і фінансування дослідницьких робіт дали можливість значно розширити коло авторів “Записок НТШ”, створити резерв наукових матеріалів, забезпечити регулярність виходу друкованого органу. Майже всі статі, які друкувались в “Записках НТШ”, спочатку заслуховувались на засіданні Історично-філософічної або Філологічної секції, взаємно рецензувались, що забезпечувало якість пропонованих до друку матеріалів. З протоколів засідань секції НТШ видно, як кожного року з’являлись нові наукові сили. Так, вперше з доповідями, котрі згодом були надруковані в “Записках НТШ” виступили: в 1896 році – Стефан Томашівський (праця “Самуїл Казимир Кушевич, райця львівський” надруковано в “Записках НТШ” – Львів, 1897–Т.15. – С.1-24), Мирон Кордуба (“Перша держава слов’янська” // Записки НТШ – Львів, 1896 – Т.13. – С.1-20), Омелян Терлецький (“Події політичні в Галицькій Русі в 1340 р. після смерті Болеслова – Юрія II” // Записки НТШ – Львів, 1896 – Т.12. – С.1-26); в 1897 році – Стефан Рудницький (Руські землі Польської корони при кінці XV ст. Ворожі напади і організація пограничної оборони // Записки НТШ – Львів, 1899 – Т.31.-32. – С.1.-54), Олег Целевич (“Причинки до зносин Дорошенка з Польщею” // Записки НТШ – Львів, 1899 – Т.28. – С.1.-72); в 1904 р. – Василь Герасимчук (“Іван Виговський і Юрій Хмельницький” // Записки НТШ – Львів, 1904 – Т.59. – С.1-40; Т.60. – С.41.-40), Іван Джиджора (“Нові причинки до історії московсько-українських відносин 1726–1737 рр.” // Записки НТШ – Львів, 1904 – Т.61. – С.1.-40) та Іван Кревецький (“Оборонна організація галицьких селян 1848–1849 рр.” // Записки НТШ – Львів, 1905 – Т.63. – С.1.-27) і т. п. [18, с. 98-167].

Щодо тематики наукових матеріалів, що була представлена на сторінках “Записки НТШ”, то слід зауважити, що з 1897 року, коли Математично-природописно-лікарська секція почала видавати власний збірник “Записки НТШ”, стали лише гуманітарного напрямку. З огляду на те, що сам М. Грушевський був професіональним істориком, то не дивно, що саме історична проблематика займала більшу частину наукових ма-

теріалів “Записок НТШ”. Аналізуючи їх в тематично-проблемному плані, переконуємось, що більшість закономірно були присвячені історії України або тісно пов’язані з нею. Найбільше уваги приділено зокрема історії Козаччини, історії Галичини тощо.

Намагаючись врівноважити історичну тематику, редакція “Записки НТШ” культивувала дослідження національно-культурних, суспільно-політичних, соціально-економічних і релігійних відносин в Україні, з проблем етнології та фольклору, лінгвістики та мистецтва. Різноманітність особистих наукових інтересів дослідників сприяли творенню широкої палітри наукової проблематики, що достойно репрезентувало український науковий рух, серцевиною якого залишилися гуманітарні дисципліни.

Слід погодитись з дослідницею З. Зайцевою, що “загалом публікаціям “Записки НТШ” притаманна не принципова новизна методів наукового дослідження, а розробка нових для систематичної науки кінця XIX – початку XX століття об’єктів, якими була Україна, її народ, історія та культура. Тим самим здійснювалося (у рамках традиційних галузей і напрямів гуманітарних досліджень) українське тематизування наукового простору.” [9, с. 110].

Особливістю “Записок” під редакцією М. Грушевського було друкування статей з продовженням в наступних номерах, що забезпечувало безперервність видання. „Книжкам немає рації бути дуже товстими, – пише Михайло Грушевський в листі на початку серпня 1894 року, – а краще щоб частіше виходили, тому як котра стаття дуже довга, то можна б і переділити” [17, арк. 25].

Щодо загальної архітектоніки томів “Записок”, зокрема наявність в них розділів і рубрик розділів, відомостей про хронологію і порядок виходу видання, то при певній несуттєвій змінності “Записки” зберігали сталу тричастинну будову, в рамках якої передавались друковані матеріали. Це: 1) Статті; 2) Miscellania або матеріали; 3) Рецензії, або Критика та бібліографія. З 11-го по 68-й том рубрики “Записок” мали власну пагінацію, тобто кожен розділ мав власну нумерацію сторінок. У перший розділ входили найвагоміші за значенням праці. У розділі “Miscellania” тобто зборі текстів давалися короткі повідомлення з наукового життя та невеликих за розміром невідомих досі архівних документів, причинкові матеріали інформаційного характеру. Важливою ознакою академічного характеру видання є рубрика критики і бібліографії. Матеріали цього розділу вражають широтою охоплення різних типів наукової продукції (монографії, статті, збірники документів, бібліографічні покажчики, наукова періодика тощо), які сприймалися й відтворювалися через призму українознавчої проблематики. Вони відбивали безпосередню картинку наукового друку в Європі. М. Грушевський намагався організувати справу так, щоб жодне серйозне наукове дослідження, яке з’явилося друком, не залишилося без критично-бібліографічного аналізу на сторінках „Записок НТШ”. „Приготовлену серію бібліографічну і новин, – пише М. Грушевський, – ніяк не можна

одікласти ..., вони перестаріють, а праця чимала в їх положена, не повинна пропасти... в бібліографії свіжість – діло першорядне” [14, арк. 12] (підкреслення наше – Авт.). Максимально можлива репрезентація досягалася постійним зростанням кола авторів, які опрацьовували наукові новинки. Більшу частину оглядів наукової періодики, за дорученням М. Грушевського, готували його студенти. Один з них – Мирон Кордуба згадував: “Нас, своїх студентів, професор зтягнув до рецензійного відділу. Зразу се нам видалось дивним, бо не почували за собою відповідного підготовлення, щоб обговорювати або й критикувати твори учених – спеціалістів. Але М. Грушевський вмів швидко розігнати сумніви. Роздав кожному по книжці й велів прочитати. Потім радив порівняти прочитане з тим або іншим давнішим про дану тему та при стрічах зразу випитував про вислід порівняння. Вислухавши терпеливо усного реферату, докинув тут і там свої замітки й кінчив: “А тепер, товаришу, пробуйте все те написати” [14, с.795]. В 1895 р. бібліографічний відділ “Записок” вмів 6 рецензій М. Кордуби. Серед рецензованих праць дослідження професорів І. Філевича та К. Грота, монографії Г. Строкач-Гросмана, Д. Яворницького, праці Ф. Крчека та О. Краушара [1]. Тільки в одному 44-му томі “Записок” поміщено біля десяти глибоких рецензій С. Томашівського на праці польських і російських істориків [11, с.1-24]. В 74-му томі “Записок” подано огляд 53-х російських, польських, німецьких, українських періодичних видань за 1905 рік, у відділі “Бібліографії” – рецензії і реферативні замітки змісту 24-х праць з історії, літератури, фольклору, етнографії [15, с.366]. Особлива увага приділялась рецензуванню польських наукових видань [7; 8]. „Треба підкреслити, – пише професор Л. Зашкільняк, – що рецензійні відділи були поставлені добре і містили розбори усіх значущих робіт польських істориків. Щоправда, автори рецензій здебільшого шукали в цих роботах передусім „українського сліду” і на ньому зосереджували основну увагу. Це було неписане правило всіх публікацій у наукових виданнях НТШ, яке впливало зі зосередженості на національній історії” [12, с.232]. Матеріали, друковані у рубриці “Критика і бібліографія”, були не тільки важливим засобом ознайомлення із станом науки, але й мобілізацією дослідників на новаторське дослідження проблем українознавства в контексті світової науки. Панорама європейської науки в її національно-мовних формах була інтелектуальним подразником для учених, стимулювала розвиток української наукової думки. Критично-аналітичний та об’єктивний рівень оглядів публікацій на сторінках “Записок” забезпечили добру репутацію цьому виданню в науковому світі.

В 1901-1903 рр., в час так званої організаційної кризи в НТШ, з’явилась загроза поділу “Записок” на кілька різних видань, які б виходили під різною редакцією [24; 25]. М. Грушевському вдалося відстояти цілісний характер видання.

З 1906 року “Записки” почали виходити у збільшеному форматі до 15 друкованих аркушів замість 12, як було до цього. Наклад зріс з 600 до 800 примірників.

Говорячи про кількісні характеристики “Записок”, звернемо увагу на таблицю, де запропонована у хронологічній послідовності загальна кількість томів, що було видруковано протягом року, кількість книжок та сторінок [2, с.13].

Рік видання	Том	Кількість томів на рік	Загальна кількість сторінок на рік
1892	1	1	214
1893	2	1	189
1894	3-4	2	435
1895	5-8	4	774
1896	9-14	6	1173
1897	15-20	6	1174
1898	21-26	6	1179
1899	27-32	6	1196
1900	33-38	6	1220
1901	39-44	6	1232
1902	45-50	6	1262
1903	51-56	6	1211
1904	57-62	6	1178
1905	63-68	6	1180
1906	69-74	6	1464
1907	75-80	6	1452
1908	81-86	6	1456
1909	87-92	6	1472
1910	93-98	6	1480
1911	101-106	6	1456
1912	107-112	6	1440
1913	113-116	4	992

Отже, за редакцією М. Грушевського протягом 1894-1913 рр. вийшло 110 (з 5-го по 116-й включно) томів “Записок НТШ”, 99-й і 100-й томи було зарезервовано як показчик статей. Це був, як відзначають деякі історіографи, золотий період у діяльності НТШ і його друкованого органу “Записок”. Після відходу М. Грушевського з редакції, “Записки” почали виходити нерегулярно, звичайно на це вплинули також початок Першої Світової війни та революційні події 1917-1920 років.

Таким чином, завдяки “Запискам НТШ” у національно-культурній поліфонії Львова на рубежі XIX–XX століть відчутним був голос українського науково-інтелектуального життя.

Література

1. Бібліографія // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т.5. – С.5-7, 11-12; Т.7.– С. 38-39; Т.8. – С.39-44, 58-61.
2. Бібліографія Записок Наукового товариства ім. Шевченка / укладач Василь Майхер. – Львів, 2005.
3. Великий українець. – К., 1992.

4. Возняк М.О. Кониський і перші томи “Записок НТШ” (з додатком його листів до Митрофана Дикарева) / М.О. Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. 150.
5. Грушевський М. Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка в 1896 і 1897 рр. Записка до загального збору 1898 / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1898. – Т.21.
6. Грушевський М. Три академії / М. Грушевський // Вісник Академії Наук України. – 1991. – №11.
7. Грушевський М. Zygmunt Gloger/ Geografia historyczna dawnej Polski. – Kraków, 1903 / М. Грушевський // Записки НТШ. – Львів, 1903. – Т.54.
8. Грушевський М. Bibliografia historyi polskiej. – Kraków, 1895-1901 / М. Грушевський // Записки НТШ. – Львів, 1903. – Т.15.
9. Зайцева З. “Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка”: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892–1914 рр.) / З. Зайцева // Український історичний журнал. – 2004. – № 2.
10. Залізняк М. Історія України Олександра Яблоновського / М. Залізняк // Записки НТШ. – Львів, 1913. – Т.116. – С. 197.
11. Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т.44. – С. 1-24.
12. Зашкільняк Л. Польська історія та історіографія кінця ХІХ – початку ХХ століття в оцінці галицьких українських істориків / Л. Зашкільняк // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w ХІХ і ХХ w. Tom III– Rzeszów, 2005.
13. Кониський О. До життєпису М.О.Дикарева / О. Кониський // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1900. – Т. ХІІ. – Ч. ІІ.
14. Кордуба М. Приїзд професора М. Грушевського до Львова (Особисті спомини) / М. Кордуба // Вісник Союзу визволення України. – Відень, 1916. – Ч.128.
15. Кревецький І. Записки Наукового товариства ім. Шевченка / І. Кревецький // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т.37.
16. Листування Михайла Грушевського / за ред. Л.Винара. Серія : Епістолярні джерела грушевськознавства. – К., 1997. – Т.1.
17. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф.11. – Спр.2299, п.140.
18. Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові / В. Педич. – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.
19. Правда. – Львів, 1889.– Лютий.
20. Справозданє про діяльність і розвиток Наукового товариства імені Шевченка // Записки НТШ. – 1893. – Т.2. – С. 173-182.
21. Toczek A. Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867 – 1918) / A.Toczek // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w ХІХ і ХХ w. Tom III– Rzeszów, 2005.
22. Toczek A. Środowisko historyków Lwowskich w latach 1860- 1918 / A.Toczek // polska akademija umiejetności. Prace komisji historii nauki. – 2004. - t.VI.

23. Франко І. Як я став “казенним радикалом” // Житте і слово. – 1896. – Т.5.
24. Хроніка НТШ. – Львів, 1902. – Ч.10.
25. Хроніка НТШ. – Львів, 1903. – Ч.15.
26. Центральний державний історичний архів України у Києві. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.779. – Арк. 2.
27. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.3. – Арк. 1.
28. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.30. – Арк. 63.
29. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.294. – Арк. 3.
30. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.988. – Арк. 10.

Стаття надійшла до редакційної колегії 02.12.2010 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандриком Я.І.

THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (1892-1913) NOTES: THE PHENOMENON OF UKRAINIAN SCIENTIFIC PERIODICALS

V. P. Pedych, V. M. Holobin, Y. V. Shtan'ko

Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;

76019, Ivano-Frankivs'k, st. Carpats'ka, 15;

ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua

The historical and press-critical analysis of “The Shevchenko Scientific Society Notes” as a printed organ of the Society was carried out in the article. The process of the journal formation and M. Hrushevsky's role as an editor, who made up its contents, structure and scientific composition was traced back. The total number of volumes published annually from 1892 to 1913 was presented in chronological order, thematic characteristics of “The notes” publications was conducted.

Key words: *the Shevchenko Scientific Society, “The Shevchenko Scientific Society Notes”, M. Hrushevsky, scientific publication, critique and bibliography.*

РОДИМИЙ ТАЛАНТ ПОКУТТЯ (ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ІВАНА ФЕДОРАКА)

Т. І. Виноградник

*Івано-Франківська обласна організація Національної спілки
журналістів України; тел. +380 (3422) 2-42-89*

Автор розповідає про життя та громадську діяльність відомого освітянина і талановитого письменника з Покуття Івана Федорака.

Ключові слова: *Іван Федорак, освіта, повісті, п'єси, національне життя Покуття.*

«...Не забудьмо, українці, про цей урок і синівську шану до своїх українців, яких я з любов'ю називаю не тільки безіменними плугатарями, а лицарями нації».

Ярема Гоян, письменник.

Між Дністром і Прутом розкинулося мальовниче село Русів, після відвідин якого, Іван Франко писав: «Русів і ціле Покуття – один з найкращих закутків, які мені довелося бачити на широких просторах не лише нашого краю». Село було колискою багатьох визначних постатей. Передусім – це письменник-новеліст світового визнання Василь Стефаник, прославлений новелами «Камінний хрест», «Новина», «Палій», «Синя книжечка» та багато інших.

Письменниками з Русова були Іван Федорак, якому присвячується ця стаття, та Тарас Мигаль – автор книг «На бистрині», «Білий гуцол», «Вишня» та ін.

«Русів... Не шукайте в історії і пам'яті людській дня твого народження. Він у далеких віках, і можна помилитися. А мені не хотілося б цього, бо ти для мене єдиний, світлий і неповторний. Я люблю тебе, Русове, насамперед за те, що ти одне з не багатьох рідних для мене місць під сонцем...»

Найстарший син новеліста Семен Стефаник – кандидат юридичних наук, довгий час працював головою Львівського облвиконкому, свого часу був заступником голови Кабінету Міністрів України.

Наймолодший син класика української літератури Юрій Стефаник був правником, однак за покликанням – літературознавцем і критиком. Відомий як один з організаторів українського життя та українських студій для молоді в Едмонтоні (Канада): очолював Спілку українсько-канадських письменників «Слово», автор книг «Роздуми про батька» та «Моїм синам, моїм приятелям», що вийшли під прізвиськом Юрій Клиновий. У чудовому покутському селі Русові також народилися:

Микола Плав'юк – Президент Української Народної Республіки в екзилі, політик міжнародного значення, автор тритомної книги «Україно, життя моє». Він – почесний громадянин Снятина і Русова;

Михайло Вахнюк – відомий педагог Покуття і Гуцульщини, громадсько-політичний діяч. Для вшанування його пам'яті у Русові відкрито барельєфно-меморіальну дошку в Перехресному Верховинського району, де він довгий час учителював, його ім'я присвоєно школі.

Багато учнів Івана Федорака стали відомими особистостями, науковцями, педагогами. Серед них:

Василь Ілліч Стефанік – автор п'яти монографій «Визначник рослин України», «Атлас флори Європи», «Конспект флори Буковини», навчального посібника для учнів шкіл «Екологія», науково-популярних та поетичних книжок.

Василь Яценко, котрий працює на Тернопільщині, захистив дисертацію на тему «Педагогічні умови ефективної діяльності органів шкільного самоврядування», має понад 120 публікацій з проблем національного відродження, теорії виховання психології та психологічності української спільноти. Автор книги «Основи психології та педагогіки у запитаннях, відповідях, схемах та календарях».

Ветеран педагогічної освіти Дарія Захарук – авторка навчальних посібників «Літературні ігри», «Ігри у школі», «Пізнавальні ігри з літератури у 1-4 класах» та книги «Українське слово», котре готується до друку.

Лауреат літературної премії ім. Марка Черемшини Дмитро Назаренко – автор художніх творів, присвячених новелам Василя Стефаніка та поезій, написаних до графічних малюнків народного художника Василя Касіяна «Мати», «Селянська родина», «Перепочинок» та ін.

Відомими педагогами-ветеранами є Ярослав Плав'юк, Василь Дідух, Михайло Ненько, Микола Дідух, Михайло Дідух, Параска Стефанік, Антон Лелет та інші. Не забувають друзі та колеги Юрія Кириловича Стефаніка, який викладав біологію у Львівському національному університету ім. І. Франка та його дітей, науковців Василя та Лесю Стефаніків.

Іван Федорак народився 13 лютого 1890 року в мальовничому селі Іллінцях поблизу Заболотова. У дитинстві нічим не відрізнявся від ровесників. 1905 року, після успішного закінчення школи, Іван вступив до Коломийської гімназії, де свого часу навчалися Василь Стефанік, Лесь Мартович, Марко Черемшина – письменники, відомі за межами України. Природні здібності та наполегливість у навчанні зробили Федорака одним з кращих гімназистів, дали поштовх до самовдосконалення та подальшу прихильність діячів освітньо-просвітнього руху. Юнаком Іван Федорак захоплювався «Історією України» Михайла Грушевського. Його учитель Роман Бачинський, закріпивши, що хлопець має організаторські здібності, вмів зацікавити аудиторію, залучив його до громадської роботи серед селян Коломийщини і Снятинщини для заснування відділів «Січі», читалень «Просвіти», проведенні Шевченківських вечорів, фестин та інших культурно-просвітницьких заходів. Під час «ходіння в народ» Іван Федорак проявився та визрів як український патріот й активний освітянин.

Після закінчення Коломийської гімназії з 1910 по 1913 рр. навчався у Заліщицькій учительській семінарії, директором якої був відомий письменник, редактор газети «Буковина» Осип Маковей. Він, визнаючи здібності Федорака та відчуючи у ньому майбутню особистість, впливав на його розвиток.

Федорак як педагог все життя був відкритим для дитячих сердець, працюючи у школах покутських сіл: спочатку – у рідному селі Іллінцях, потім – Новоселиці, де у той час навчався батько відомого художника-фотографа, лауреата Національної премії ім. Тараса Шевченка Василя Пилип'юка.

У Новоселиці вчителі ширили серед дітей не лише шкільну освіту, а й дбали про громадські справи: діяльність «Січі» та читальні «Просвіти». Учні цієї школи продовжили навчання: Василь Куфлюк – у Варшавській консерваторії, Петро Григорійчук – в Академії мистецтв; суддею у Відні працював Михайло Аронець, високий пост у Кракові займав Микола Григорійчук.

Щедро ширив освіту в роки Першої світової війни Федорак у селі Видинові на березі Прута, в якому він зустрів своє кохання – вчительку Катерину Берлад з багатодітною патріотичної сім'ї. Вона розворушила найпотаємніші, високі порухи його душі.

Однак, найвагоміший освітянський пласт вклав наш краянин у селі Русові, малій батьківщині Василя Стефаніка, де провчителював 27 років (1921-1947). Тут він продовжував багато читати, підтримувати дружні стосунки з відомими педагогами Снятинщини, директорами шкіл: Василем Равлюком – (Вовчківської), головою районного товариства «Просвіта»; Іваном Стрілецьким – (Красноставської); Іваном Клітецьким – (Спецівської); Купновицьким – (Підвисоцької) та іншими, що склали національну педагогічну еліту, дбали про викладання української мови та літератури, патріотичне виховання дітей.

Глибокий слід в освітньо-творчому житті вчителя, а згодом й письменника, залишила дружба з відомим далеко поза краєм Василем Стефаніком. Завдяки цій дружбі та з допомогою сільського діда Йосифа Теодоровича 1927 року у селі на громадських засадах звели двоповерхову школу, в якій навчання (єдиний на Покутті!) велося українською мовою. Василь Стефанік також був сватом на весіллі Івана Федорака з Катериною Іллівною, а пізніше, 1923 року, – хресним батьком їх єдиної доньки Дарії.

Іван Федорак у Русові втілює своє кредо – залучає всіх сільських дітей до школи, виховує їх на національній основі, організовує роботу читальні «Просвіти» (створену В. Стефаніком), а для дорослих – безкоштовне навчання, щоб селяни вміли писати та читати. На той час у селі працювали молодіжна організація «Каменярь» та дільничний гурток «Рідна школа», де читали книжки про історію України, газети та журнали, вели мову про відновлення своєї держави, розучували пісні, такі як «Йшли діди на муки», «Там, де Дніпро наш котив хвилі», «Вставай, Україно, вставай», «Не пора, не пора» та інші.

Щотижня до школи приходив проводити уроки Богослужіння високоосвічений і шанований парафіянами священник Михайло Дольний, котрий правив у церкві Різдва Пресвятої Діви Марії. Він був добрим проповідником, розумним співбесідником і щирим патріотом-українцем. Крім вивчення Закону Божого і молитов, отець навчав дітей колядувати, чемно поводитися, поважати батьків, бути примірними учнями.

Іван Федорак за допомогою односельців Михайла Гуменюка, Катерини Матеїк, Андрія Проскурняка та інших активістів-аматорів ставив п'єси «Сватання на Гончарівці», «Безталанна», «Назар Стодоля», «Мартин Боруля», та інші, котрі з великим успіхом сприймали глядачі Русова та сусідніх сіл. Проводилися Шевченківські та Стефаниківські вечори. Люди відчули свіжий подих культури. Іван Федорак ще із студентських літ прилучався до художнього писання. На сторінках часописів з'являлися перші оповідання, яких тепер неможливо відшукати. Через цензуру польської влади і переслідування українських письменників, Іван Федорак вимушений був підписувати різними псевдонімами: Рибалка, Діброва, найпоширенішим – Іван Садовий.

До читачів надійшло три повісті Федорака. Першу – «Безіменні плугатарі» (у двох частинах; 7000 примірників) варто прочитати, щоб ясніше зрозуміти, як важко було в Галичині у 20-30-тих роках ХІХ століття відстоювати свою українськість. То надзвичайно захоплююче і корисне читиво про типове життя покутської глибинки, з яскравими психологічними портретами селян і навстіж відкритим внутрішнім світом народних учителів, представлених образами Василя Теребейка та Михайла Лугового. Михайло Струтинській, захоплюючись написаним Іваном Федораком, у передньому слові до повісті пише: «Сьогодні перед нами повість Садового з життя галицького вчительства передвоєнної доби. Понад чверть століття минуло від хвилини, коли автор «Безіменних плугатарів» як учень 4-ої класи гімназії із захопленням слухав на вічу в справі виборчої реформи промову великого співця мужицької долі Василя Стефаника...

Вони, ці «безіменні плугатарі», відіграють в розбудові національного життя останніх передвоєнних десятиліть величезну роль: розбурхали село, виховали в ньому гени організованості».

Газета «Новий час» писала: «Письменник Іван Садовий (псевдонім) за фахом народний учитель, у своїй повісті «Безіменні плугатарі» прекрасно відтворив нам атмосферу, в якій останніх роках перед світовою війною виховувався і гартувався тип українця-учителя, громадського діяча. Завдяки вкладові українця-вчителя, отого «безіменного плугатаря» з повісті Садового, в розбудову нашого національного життя в Галичині, галицько-українське село в історичному переломному моменті блискуче склало іспит своєї національної зрілості».

Іван Федорак сам визнавав: «Я писав про вчителя, про школу, про учня».

Весною 1937 року вийшла друга повість Федорака «Танок смерті», в якій звучить біль за народ, що віками виборював долю під сонцем, в

якій – крик гробокопача Якова посеред села, знищеного війною та визволеного січовим стрільцями, в якій – горе селянина-страдника, котрий підняв руки до неба і запитує у Бога: «Боже Великий! За які гріхи караєш наш невинний нарід? Чому розсіваєш по Галичині могили? Чому розливаєш ріки невинної крові? Чому, питаю Тебе?»

1938-1939 роках Іван Федорак написав третю повість «Весняний гамір», котра побачила світ лише за незалежної України.

Читаючи рукопис цієї повісті, професор Іван Огієнко написав рецензію, що збереглася. У ній читаємо: «“Весняний гамір” вражає великим талантом й умінням передавати те все, що він (автор) помічає чи переживає. Так і видержана акція талановитості аж до останньої сторінки. В дійсності вся повість говорить про надзвичайний талант, яким обдарований автор». Письменник Іван Филипчук дає таку оцінку повісті: «...Ця прекрасна повість зробила величезне враження так між свідомим селянством, як і думаючою інтелігенцією. 7000-й наклад цієї повісті нині на вичерпанні, що додає найкраще свідоцтво її читаності і потреби».

П'єси Івана Федорака «Депутати до Відня» та «Побережники» 1928 року були видані окремою книжечкою у Тернополі. Їх ставили не лише на сільських сценах Галичини, а й на сцені Тернопільського професійного театру, у 1940 році – на сцені Києва. П'єса «Депутати до Відня» перегукується з оповіданням «Не читальники» Леся Мартовича та «Засіданням громадської ради» Василя Стефаника. Іван Федорак є автором також п'єс «Свідки», «Гріх покарання», «В панському царстві», «На святого Миколая», понад десятка оповідань та новел. На замовлення редактора журналу «Рідна школа» Івана Герасимовича Іван Садовий написав літературний нарис «Стефаник зблизька», котрий сподобався володареві дум селянських.

Ще Григорій Сковорода писав, що світ – це театр, в якому кожна людина обирає ту роль, яку вона здібна зіграти найкраще. Відштовхуючись від цих слів, можна сказати, що ноша Івана Федорака сформувалася під впливом Осипа Маковея, Марка Черемшини, а впродовж 16-ти років – Василя Стефаника, яких також єднало палке бажання працювати для рідного народу. Патріотично-національна позиція Івана Федорака аж ніяк не могла сподобатися тодішній польській владі, адже він відмовився викладати в школі офіційною польською мовою. У яких ще країнах світу можна побачити, щоб на рідній землі так принижували мову та культуру народу? 21 вересня 1937 року Івана Федорака заарештувала польська жандармерія. На суді він заявив: «Стою перед вашим судом і не плачу, не стогну і не ангажую захисників. У ваших руках моя доля. Ви маєте і телефон, і поліцію, і адміністративну владу, ви маєте в розпорядженні усе, а я – беззахисний, одинокий зі своїми чотирма стінами і світлом, даним із неба. Стою перед вашим судом, але не прошу помилувати, тому що не знаю, за що мене будете судити? Однак, пам'ятайте про одне: засудивши мене, ви здійснюєте моральне вбивство і одночасно виносите вирок моїм героям, які є суспільною власністю».

Особливо багато довелося пережити Іванові Федораку разом зі своїм народом, коли над Галичиною промайнули перші літаки з чорними хрестами. Розпочалася Друга світова війна. 1 серпня 1941 року за вказівкою Гітлера Галичина мала стати областю німецької імперії. У своїй книжечці «Майн Камф» він писав: «... якщо ми хочемо створити Велику Німеччину, Велику імперію, ми повинні, насамперед, витіснити і знищити слов'янські народи – росіян, поляків, чехів, словаків, болгар, українців, білорусів. Нема ніяких підстав цього не зробити!». Стан народу став невизначеним. Хіба могли українці після таких однозначних вказівок фюрера розраховувати на свою неньку Україну та її незалежність?

Іван Федорак, володіючи німецькою мовою та знаючи вказівки німців, усвідомлював, за яких обставин проходитиме навчання дітей. Хоча йшла війна, діти ходили до школи, а вчитель усіма зусиллями обороняв односілчан від переслідувань. Він гостро переживав трагізм народної безсилості і можливими методами боровся за справедливість. У квітні-травні 1944 року всіх дорослих русівчан мобілізували до червоної армії, і вони воювали на різних фронтах: понад 100 впали смертю хоробрих на землях Європи. За ними плакало все село, плакала Україна.

«Віднайшовши героїчний життєвий ідеал, нація не боїться уже ніяких ударів. З почуттям власного благословення, знаючи, що вони розвіються, а вона буде» – так писав символ визвольного руху, поет ідеї та чину Олег Ольжич (Кандиба). Він загинув у німецькій в'язниці, прикутий до бетонної підлоги. Його тіло німці спалили у крематорії. Восени 1947 року український народ пережив ще одну трагедію – депортацію. За наказом Міністерства внутрішніх справ України Г. Строката із Західної України відправили 50 ешелонів «спецконтингента» загальною кількістю 76 585 осіб, з них: 18 867 – чоловіків, 35 744 – жінок та 22 279 дітей. Вагони-телятники до Караганди теліпалися довго, люди, закриті у них – без води, гарячої їжі, відповідного одягу – помирали дорогою. Вони плакали, хто з болю, хто від втрат, від розлуки, хто – від безсилля. Дехто, відчуваючи тернисту дорогу, що стелилася їм, співав:

Видиш, брате мій, товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі у вирій...

Серед них – й Іван Федорак з дружиною Катериною. Здавалося, що ніхто ніколи не дізнається про безправність, приниження, поневіряння і муки українців, котрих нещадно й безжально виселяли до Сибіру, на Колиму. Гнані зі своєї рідної землі жорстокістю нової влади, люди залишили батьківські оселі, віками тяжкою працею набуте добро.

Вже треті дзвінки подзвонили,
Пора у вагони сідать,
Покинувши навіки Вкраїну,
У далеку Московщину шлють.

Масова депортація українців, особливо галичан, була спрямована на недопущення та ліквідацію українського національно-визвольного руху.

Іван Федорак визнали за бандитського посібника лише за те, що його дочка Дарія, працюючи медсестрою у Снятинській лікарні, «вчинила злочин» – видала підпільнику Хмарі ліки. Її засудили 22 вересня 1945 року Станіславським воєнним трибуналом НКВС до 15 років тюремного ув'язнення з виселенням до Воркути. На долю сім'ї Федорака випало багато лиха та випробувань. Та найгірше мучила тривога за дочку. Де вона? Що з нею? Чи жива? У тому горі йому здавалося, що світ дійшов до божевілля.

Мої сльози – їх ніхто не бачить,
Бачить лише долі гіркоту...
Біль у серці стогне – моя доню,
І нічим його не загасить.
Я лише благати буду, доню
Та за тебе Господа молить.

До того часу він жив в інших категоріях: простота, доброта, взаємодопомога, організація сільської спільноти, навчання дітей. Тепер настали часи, коли людська кров не мала кольору, сльози – смаку, життя – ціни. Лише потаємний біль:

Все пройшло. Тюрма забрала
Радість, Волю і життя.

Один Бог допомагав вижити у такому горі та стражданнях. Однак, чим важче, безнадійніше ставало повсякденне знедолене життя, тим більше Федораків хотілося щось зробити для України. У нього було багато творчих задумів, він був у розквіті творчого, світлого мислення. Він любив життя, любив черпати з його криниці цілими пригорщами творчу наснагу, через героїв своїх творів закликав учителів сіяти на перелозі добірні та здорові зерна, посеред урожаю засівати квіти для краси, виполювати з-поміж них бур'яни та будяки. А квіти поливати рідним словом і піснею. Незадовго до смерті Іван Федорак написав єдиній дорогій доньці листа:

«Може діждемося тієї хвилі, що ще стрінемося. Може, вже не доведеться мені зустрітися з Тобою, не поминай злом.

Я намагався все життя бути чесним з собою, від нікого нічого не вимагав, не зробив для свого народу кривди, не понизив прапору, ні особистої, ні національної гідності. ...Мій батьківський заповіт: будь вірною собі. Не сходи зі шляху гідності і чесності, якими йшла досіль. Батько».

Яку мужність, силу волі, істинний патріотизм, упевненість у правильності обраного шляху треба мати, щоб самому, знаходячись під пильним оком НКВС, написати такі рядки заповіту донці Дарії, яка теж перебувала на безмежних просторах ГУЛАГу. Однак, навіть у найважчі хвилини свого життя, Іван Федорак вірив у чудо і з цією вірою на 64-му

році, 18 листопада 1954 року відійшов у вічність. На цвинтарі Федорівки (Караганда) зібралися земляки-галичани, щоб поховати Учителя серед інших могил з хрестами та з табличками, але без мальв та квітучої калини. Про смерть усіх замучених у неволі на чужині за велику ідею, відомий український письменник, лауреат Національної премії ім. Тараса Шевченка Степан Пушик писав: «...Назавше попрощавшись з Україною, із грудкою України. Просто жах! Розкинуті то голодом, то війнами українці сплять на всіх материках...»

Прах Івана Федорака залишився спочивати на чужій землі. Дружина Катерина та дочка Дарія повернулися із заслання додому теж відійшли у вічність, спочивають на Коломийському цвинтарі. З рідних більше нікого не залишилося.

Найкращий суддя – час. І він прийшов. 2003 року, завдяки Миколі Плав'юку та письменнику, директорові видавництва «Веселка» Яремі Гояну видана книга творів Івана Федорака під назвою «Іван Садовий. Безіменні плугатарі». Снятинське видавництво «Прут Принт» (директор Володимир Карий) видало книжки Теофіла Виноградника «Великої Правди учитель» та «Дорога в зоряний світ». Напередодні їх випуску прикарпатці читали окремі публіцистичні статті «Нерв села», «Співець учительської долі», «З когорти покутських освітян», «Жертва депортації», «В. Стефаник та І. Федорак» та інші, опубліковані в пресі та передані по радіо та телебаченні.

Так Україна вперше дізналася про талановитого письменника, освітянина з Покуття Івана Федорака, про його життя, покладене на вівтар свободи і незалежності Батьківщини...

Прочитавши рукопис Івана Федорака «Мій шлях», у мене виникла потреба виконати заповіт учителя, щоб його прах спочивав у рідній землі.

Мені довелося впродовж п'яти років вести переписку з Президентом України Л. Кучмою та Ю. Ющенком, з Президентом Казахстану Н. Назарбаєвим, Міністерством закордонних справ, щоб отримати дозвіл на перепоховання праху Івана Федорака з Караганди до Русова.

Нарешті 3 вересня 2006 року відбулося це перепоховання. Службу Божу за упокій учителя відправляло шість священиків. З останніми словами подяки патріотів України Іванові Федораку виступили: його учень Микола Плав'юк, письменники Ярема Гоян, Богдан Мельничук, заступник голови Романія Постолянюк, директор школи, що носить ім'я Івана Федорака, Василь Гнатюк, керівники району та представники громадськості.

На церемонії перепохованні поет Б. Мельничук зачитав свого вірша:

Забирали в нас гожі світання
І топтали як «зісами» рінь.
Накладали на руки кайдани,
Відривали від рідних корінь.
Відривали і люто саджали,
Щоб зачали вкраїнські плоди,
За Урали та за Кос-Арали,

В підземеллі Караганди.
Та нізачо ми там не приймались
Під покровом імперської мли.
Ми додому у думці вертались,
І, нарешті, хоч мертві, прийшли.
До горбів цих солодких, до школи,
До незнаних, нових поколінь.
Не давайте нікому ніколи
Вас лишати без рідних корінь.
І тоді-то, достойні краяни,
Вас безсмертя саме привіта.
І тоді невмирущою стане
Україна свята!

Учень Івана Федорака Василь Ілліч Стефаник присвятив учителю «Реквієм»:

Серед рухівських пагорбів дзвони лунають,
Рухівські газди несуть домовину...
Вчителя свого, лицаря свого,
Що голову склав за Україну.
Русів сьогодні у чорній вуалі:
Плачуть дорослі – усі русівчани.
Тяжко вмирав Федорак на чужині
У цілинних степах Казахстану.
Важко вмирати в чужій стороні.
Земля каменем стиснула груди...
Тим, хто Україну творив в сорокових роках,
Нехай вічно шана їм буде!
Зніміть капелюхи, не стримуйте сліз,
Хай спочине у рідній землі безімельний плугатор...
Схиліть прапори, хоругви, штандарти –
Він тут буде вічно лежати.
Будуть пташки, ой, та прилітати,
Цвіт калини рвати.
Будуть йому, душі його
Правду вповідати.

Високу належну оцінку творчості І. Федорака дали відомі науковці, академіки, професори Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Володимир Грабовецький та Івано-Франківського національного медичного університету Володимир Качкан, відомі краєзнавці та літературознавці.

Заслужений педагог, поет Мирослав Попадюк у книжці «Покутська хрестоматія» заніс Івана Федорака поряд з літературними класиками Іваном Франком, Василем Стефаником, Марком Черемшиною, Лесем Мартовичем, Наталією Кобринською.

У селі Русові Іванові Федоракові встановлено пам'ятник, на приміщенні школи, названої його іменем, відкрито меморіальну дошку, організовано літературну кімнату-музей та названо вулицю в селі його іменем.

І. Федорак неодноразово нагадував своїм учителям:

Школа, то наша гординя,
Школа, то наша майбутність,
Життєва твердиня.
А вчитель в ній – свідомий,
Щирий, ідейний служитель
Відродження духовності.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.10.2010 р.

*Рекомендовано до друку докт.техн.наук,
професором Мойсишиним В.М.*

**FAMILY TALENT OF POKUTTYA
(TO 120 ANNIVERSARY OF IVAN FEDORAK'S BIRTHDAY)**

T. I. Vynogradnyk

*Ivano-Frankivs'k Regional Organization of National Union of
Journalists of Ukraine; ph. +380 (3422) 2-42-89*

*An author tells about the life and public activity of the known teacher
and talented writer from Pokuttya of Ivan Fedorak.*

Key words: *Ivan Fedorak, education, stories, plays, national life of Pokuttya.*

МАРУСЯ ЧУРАЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНОСТІ

І. П. Макаровський

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

У статті проаналізовано життя і творчість Марусі Чурай, визначено її місце і роль в українській духовній культурі.

***Ключові слова:** Маруся Чурай, духовна культура, любов, зрада, патріотизм, гідність, політична свідомість, політичні пісні.*

Щасливий народ, що живе у правді, не створює собі ідолів, славить лише Бога одного та має Боже благословення. Тоді він матиме своїх праведників, які постійно підтримуватимуть його в певній духовній формі, а разом будуть налаштовувати на славі діла і добродійність. З цим пов'язана здатність народу творити за законом добра і краси, що, по-суті, становить основу його духовності. Яким народ бачить світ, як сприймає і відчуває його, які в процесі своєї творчої діяльності створює духовні цінності (ідеї, наукові теорії, художні образи, моральні норми і т.д.), як зберігає, поширює і користується ними у певний історичний період, як ставиться до духовних надбань інших народів? Відповідь на ці та інші запитання дають можливість збагнути сутність духовності народу, основи його духовної культури.

Щодо української духовності вона, як і кожна національна культура, має свої першоджерела. Вони простежуються в трипільській землеробській цивілізації, унікальному пісенному багатстві України (тільки зафіксованих 50 тисяч пісень. Тут ціла наша філософська, політична та економічна думка в піснях), її історії, далекій і близькій, безсмертному слові Т. Шевченка, І. Франка, М. Гоголя та інших корифеїв. Сила української нації – в її духовності, в збереженні своїх національних скарбів: мови, пісні, молитви, казки, життя святих і героїв, поезії, історії, армії, території, освіти, господарства тощо. Ось чому всі, хто прагнув нас знищити як націю, нищили, насамперед, наші національні скарби. Сьогодні, щоб вижити і зберегти своє гідне місце серед народів нашої планети, ми повинні навчитись творити все нові і нові матеріальні і духовні цінності, примножувати свої національні скарби.

Серед них – безцінна пісенна спадщина славнозвісної народної поезії і співачки Марусі Чурай, що жила і творила до і після часів визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Образ цієї самобутньої української піснетворки змальовано у віршах, драмах і повістях багатьох українських письменників. Найвідомішими є балади Левка Боровиковського “Чарівниця” та Степана Руданського “Розмай”, драма Михайла Старицького “Ой, не ходи, Грицю”.

Ольга Кобилянська сюжет цієї пісні поклала в основу своєї повісті “У неділю рано зілля копала...”.

Сучасна видатна українська поетеса Ліна Костенко в своєму історичному романі у віршах “Маруся Чурай” відтворила духовну велич і красу української жіночої душі. Авторка говорила вустами свого персонажу – козака Івана Іскри про значущість Марусі Чурай наступне:

Ця дівчина – не просто так, Маруся.
Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа.
Коли в похід виходила батава –
її піснями плакала Полтава.

Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні.

Звитяги наші, муки і руїни,
безсмертні будуть у її словах.
Вона ж була як голос України,
що клетотів у наших корогвах! [9 ,28]

Ім’я Марусі Чурай згадується і в багатьох наукових, довідкових виданнях. Так, у російському дореволюційному бібліографічному словнику М. Голіцина її названо імпровізаторкою українських пісень і однією з кращих співачок свого часу.

Отож прихилимо завісу історії і побачимо Марусю (Марину Гордіївну) Чурай. Народилась вона у Полтавському посаді в родині урядника Полтавського добровільно охочекомонного (добровільного кінного) козацького полку Гордія Чурая 1625 року. Їхній будинок стояв на березі річки Ворскла, неподалік місця, на якому 1650 року було засновано полтавський Хрестовоздвиженський монастир, що зберігся до нашого часу. Родина Чураїв була працелюбною, чесною і патріотичною, а тому полтавчани шанували та любили її. Гордій Чурай був на Січі, а також брав участь у військових походах. В одному з боїв після поразки козацьких військ разом з тогочасним гетьманом Павлюком (Бутою) та козацьким старшиною потрапив у полон до польських загарбників і був страчений у Варшаві в 1638 році. Про шанобливе і щире ставлення до безстрашного лицаря, його трагічної загибелі говорить і складена у народі пісня, котра постійно була в репертуарі кобзарів: “Орлику, сизий орлику, молодий Чураю! Ой забили ж тебе ляхи та в своєму краю”.

Після смерті Гордія Чурая його дружина Горпина залишилась удвох із дочкою. Пам’ятаючи про заслуги чоловіка, полтавчани оточили їх увагою і турботою. Значно сприяла цьому і рідкісна обдарованість молодої Чураївни – чарівної дівчини, яка мала чудовий голос і майстерно співала пісні, котрі сама складала з різних приводів.

Один із сучасників так описує її вроду: “Чорні очі її горіли, як вогонь у кришталевій лампаді, обличчя було біле, як віск, стан високий і прямий, як свічка, а голос... Ах, що то був за голос, такого дзвінкого і

солодкого співу не чули навіть від київських бурсаків”. Подібним є свідчення дослідника, письменника і журналіста О.А.Шкляревського (1837-1883р.), що бачив портрет легендарної співачки (на жаль втрачений) у письменника Григорія Квітки-Основ'яненка. Цей дослідник залишив нам словесний портрет Марусі Чурай: “Маруся була справжня красуня, і в суто малоросійському стилі: дрібненька (тобто невелика на



Ф.Матвієнко. Портрет легендарної піснярки М.Чурай (Полотно, Олія)

зріст, трохи худорлявенька, мініатюрно складена), струнка як струна, з маленьким, але рельєфно окресленим під тонкою сорочкою бюстиком, з маленькими ручками і ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, зазмаглого личка, на якому виступав рум'янець, з карими очима під густими бровами і довгими віями...

Голівку дівчини покривало розкішне, чорне як смола волосся, заплетене іззаду в густу широку косу до колін. Чарівність дівчини довершував маленький ротик з білими, як перламутр зубками, закритий, мов червоний мак, рожевими губками... Але при цьому у Мару-сі було круте, трохи опукле, гладеньке, сухе чоло і трохи дугоподібний, енергійний, з горбинкою ніс” [16].

На підставі цих та інших описів сучасні українські художники Ф. Самусев, а також Ф. Матвієнко [8, 257] відтворили, кожен по своєму, портрет Марусі Чурай.

Ліна Костенко в згаданому романі у віршах зауважує контрастність краси Марусі Чурай на фоні передчуття смерті, котру готувала для неї полтавська Феміда:

І тільки якось страшно, не до речі,
на тлі тих хмар і зашморгу, була
ота голівка точена, ті плечі,
той гордий обрис чистого чола.

І в тиші смертній, вже такій, аж дивній,
коли вона цілує образок, –
на тій високій шиї лебединій
того намиста доброго разок. [9, 87]

Чарівність, життєрадісна вдача і обдарованість притягували до дівчини увагу парубків. Серед них вирізнявся, як свідчать перекази, реєстровий козак Полтавського полку Іван Іскра (Іскренко), який був сином відомого гетьмана Якова Іскри – Острянина (Остряниці). Богдан Хме-

льницький дуже цінував молодого козака, свого палкого прихильника, за чесність, безмежну відвагу, хоробрість і відданість своїй Вітчизні.

Іван Іскра був мовчазної і похмурої вдачі, але винятково правдивий і благородний. Свої почуття до Марусі Чурай приховував, бо знав, що вона любила іншого – Грицька Бобренка, сина хорунжого полтавського полку, красивого і видного хлопця. З Марусених пісень він постає перед нами як високий, з русявими кучерями й карими очима юнак.

Але за привабливою зовнішністю приховувалась його слабковільність і безхарактерність. На жаль, характеру справжнього козака він у собі не виробив. Повернувшись з походу, Грицько уникав зустрічі з Марусею. Але вона ж була йому вірною і нетерпляче чекала його. Та він, піддавшись умовлянням матері, зустрічався і невдовзі одружився, потай від коханої, з багачкою Галею (Ганною) Вишняківною, донькою головного осавула Федора Вишняка.

Маруся тяжко переживала зраду і лукавство Гриця. Пов'язані з ним свої страждання та журбу вона виливала в рядках пісень, і тоді, коли проводжала його в похід, і коли чекала повернення з походу, і коли молилася Богу за коханого [8]. Жура не чекала і не покидала її навіть і тоді, коли сусідоньки “розважали дівчиноньку”.

Грицеве одруження призвело Марусю до тяжкої хвороби. Дівчина попри сильний і вольовий характер пробувала накласти на себе руки: кинулась з греблі у Ворсклу, але була врятована І. Іскрою. Невдовзі Маруся зустрілась з Грицем і його молодю дружиною на вечорницях, влаштованих Марусиною приятелькою Маласею Барабашихою. Ця зустріч сколихнула палку натуру Марусі, так і Грицеве почуття кохання до неї. Вона знову полонила Гриця своєю чарівністю, і коли він прийшов до неї в її хату, здійснила свій план помсти – отруїла власноруч приготовленим для себе зіллям із кореня цикути.

За скоєний злочин Марусю ув'язнили в Острозі. Судове слідство тривало довго, і влітку 1652р. суд визнав її винною та засудив до смертної кари на шибениці. Вирок був скасований грамотою Богдана Хмельницького про помилування, котру за якусь мить до страти (закуту в кайдани, ледь живу дівчину втягли на поміст) встиг доставити полтавським суддям для публічного прочитання Іван Іскра. В грамоті були такі слова: “У розумі ніхто не губить, кого щиро любить. Отже, й карати без розуму не доводиться, а тому наказую зарахувати голову полтавського урядника Гордія Чурая, відрубану ворогами нашими, за голову його дочки Марини Чурай, в пам'ять героїчної загибелі батька і заради чудових пісень, що вона їх складала”.

Суть гетьманського універсалу яскраво відтворила силою свого політичного таланту Ліна Костенко:

Про наші битви – на папері голо.
Лише в піснях вогонь отой пашить.
Таку співачку, покарать на горло, –
та це ж не що, а пісню задушить.

.....

–“За ті пісні, що їх вона складала,
за те страждання, що вона страждала,
за батька, що розп’ятий у Варшаві,
а не схилив перед ворогами чола, –
не вистачило б городу Полтаві,
щоб і вона ще страчена була!
Тож відпустити дівчину негайно
і скасувати вирока того.” [9, 88-89].

Так і на цей раз Іван Іскра, дізнавшись про засудження коханої, негайно подався до Богдана Хмельницького і, користуючись його прихильністю, врятував Марусю від смерті. Своєю вірною дружбою він скрашував останні роки її життя. Зворушують нас прощальні слова Марусі Чурай, звернені до нього. В уяві Ліни Костенко вони звучать правдоподібно – так:

“Прощай Іване, найвірніший друже,
шляхетна іскро вічного вогню!” [9, 145].

Останній період Марусі Чурай тлумачиться по-різному. За однією версією, після помилування вона дуже страждала, ходила на прощу до Києва, а, повернувшись додому, рано померла від надмірних переживань і сухот. За іншою версією, Маруся пішла з дому назавжди й померла в якомусь монастирі в Росії.

Як би там не було, але Маруся Чурай залишила нам безцінну пісенну спадщину. Найвідоміші її пісні: “Болить моя головонька”, “Війте вітри, війте буйні”, “Гей, ти, молоденький, голубе сивенький”, “Грицю, Грицю до роботи”, “Котилися вози з гори”, “Летіла галка через балку”, “Засвіт встали козаченьки”, “Зелененький барвіночку”, “На городі верба рясна”, “Ой Боже ж мій Боже, милий покидає”, “Ой, не ходи, Грицю”, “Прилетіла зозуленька”, “Хилилися густі лози”, “Сидить голуб на березі”, “Чи ти, милий, пилом припав, чи метелицею”, “Шумить, гуде дібровонька” та інші.

Ці пісні досі живуть в народі й користуються великою любов’ю і популярністю. В них особистісне переплітається із загальнонародними болями, смутком і радостями. Це, власне, і дало Миколі Гоголю підставу стверджувати, що українські пісні – це “живая, говорящая, звучащая о прошедшем летопись” [6].

І далі: “В этом отношении песня для Малороссии – всё: и поэзия, и история, и отцовская могила. Кто не проникнул в них глубоко, тот ничего не узнает о прошедшем быте этой цветущей части России” [6, 61]. Безперечно, літописи, наукові трактати і таке інше дають нам можливість пізнати історію, а пісні – не лише пізнати, але і відчуті її, відчуті дух тієї чи іншої епохи, стихію характеру народу, його соціальні та політичні уподобання.

В цьому я вже вкотре переконався, коли пропонував своїм студентам углиблюватися в зміст скарбів нашої пісенної спадщини. Мене приємно вражало те, що вони далеко охочіше усі завдання, які я давав

їм в світлі політології, зокрема дотично особистості та пісенної творчості Марусі Чурай, ніж завдання з добре відпрацьованої і висвітленої політичної проблематики, де можливості розкриття свого творчого потенціалу були для них меншими. На цьому ґрунті розгортались дискусії. Від Грицевої зради Марусі Чурай переходили до проблем зради державі, а потім – до зради Батьківщині. Виникало питання: зрада категорія етики, чи політології? Зрадників карати, чи ні? Яке місце посідає зрада в сучасному політичному житті України?

Дискутуючи, студенти прийшли до висновку, що не так важливо, була Маруся Чурай історичною, чи легендарною особою, важливим є те, що її пам'ятає і любить народ, її пісні стали народними, їх співають і нині. Пісня – це органічна частина нашої національної субстанції. Над Україною в усі тяжкі часи завжди лунала пісня: в поле йшли – співали, на кладці прали – співали, у млинах – співали, у хатах – співали, в походах – співали. Співали і в горі, і в радості. А тепер село мовчить, бо більшість пісень, що лунає в ефірі ніхто не підхопить. Тож повертаймося до своїх справжніх національних скарбів й більше співаймо.

І нас радує така налаштованість студентської молоді.

Спілкування подумки з Марусею Чурай освітлювало мені і моїм студентам страдницький і zarazом героїчний і історичний шлях, яким мужньо, гордо і красиво крокували наші предки у безвість віків. Ця легендарна піснетворця витончувала наші естетичні почуття, висвіжувала наші духовні сили та очищувала нашу політичну свідомість, духовно споріднювала нас з Іваном Котляревським, Михайлом Старицьким, Степаном Руданським, Ольгою Кобилянською, Ліною Костенко та іншими великими діячами її таланту.

Ми відчували, що Маруся Чурай втілювала в собі кращі моральні риси нашого народу, його найвищі духовні злети. Вона полонила нас справжнім благородством, вірністю, духовною красою, великим даром любові, чистотою, мудрістю, є, і надалі буде, однією з вартових України. Все це зайвий раз переконує нас в тому, що пора вже включити творчість Марусі Чурай до навчальних програм як культурології, так і політології.

Література:

1. Бажан М. Поема про кохання і безсмертя: Про роман у віршах “Маруся Чурай” Л.Костенко / М. Бажан // В кн.: Наука і культура. Україна. 1980. – К., 1981. – С. 333-335.
2. Богачевська М. Дума України – жіночого роду / М. Богачевська. – К.: Воскресіння, 1993. – 110 с.
3. Бокий І. Чолом сягати неба: [Рецензія на історичний роман у віршах “Маруся Чурай”] / І. Бокий // Молода Україна. – С. 981. – 7 лют.
4. Боровиковський Л. Чарівниця: [Балада] / Левко Боровиковський // Твори. – К.: Дніпро, 1980. – С. 7-13.
5. Генік С. Чурай Маруся. 150 видатних українок / Степан Генік. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 214-215.

6. Гоголь Н.В. О малороссийских песнях / Н.В. Гоголь // Собр. соч. в четырех томах. – М.: Правда, 1968. – Т. IV. – С. 60-67.
7. Загурская Э. Легенды о Марусе Чурай: Правда и вымыслы об укр. нар. поэтессе / Э. Загурская // День. – 2006. – 16дек.(№221). – С.6
8. Закувала зозуленька: Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 510 с.
9. Костенко Л. Маруся Чурай (історичний роман у віршах) / Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус // Поезія. 2-ге вид., доп. – К.: Наукова думка, 1999. – 272 с.
10. Максимович М.О. О малороссийских народных песнях / М.О.Максимович; Уклад., коротка біогр.та комент. П.Г. Маркова // Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України. – К.: Вища школа, 2004. – 503 с. – рос.-С. 454-469.
11. Мариняк Р.С. Світоглядні моделі людини XVII століття у романі Л.Костенко “Маруся Чурай” / Р.С. Мариняк // Вчені записки Харківського гуманітарного ун-ту “Народна українська академія”. – 2004. – Т.10. – С. 359-370.
12. Слоньовська О. “Найтяжча кара звалася життям...”; До вивчення роману у віршах Ліни Костенко “Маруся Чурай” / О. Слоньовська // Дивослово. – 1996. – №8. – С. 22-28.
13. Таран Л.В. Пізнати себе в історії: “Маруся Чурай” Ліни Костенко – роман про соціалізацію особистості / Л.В. Таран // Енергія пошуку. – К.: 1988. – С. 85-112.
14. Хороб С.І. Це голос наш. Це пісня. Це душа. (“Маруся Чурай” Ліни Костенко) / С.І. Хороб // Літературно-мистецькі знаки життя [Текст]: Літературознавчі та театрознавчі статі, дослідження і публіцистика. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 342-349
15. Шаховський А. Маруся, малороссийская Сафо / А.Шаховський // Сто русских литераторов. – СПб., 1839. – Т.1. – С. 271-273.(рос.)
16. Шклярєвський А. Маруся Чурай / А. Шклярєвський // Пчела. – СПб., 1877. – №45. – С. 45, С. 711-712.(рос.)

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.12.2010 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандриком Я.І.

MARUSYA CHURAI IN UKRAINIAN SPIRITUALITY

I. P. Makarovskyy

Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas;

76019, Ivano-Frankivs'k, st. Carpats'ka, 15;

ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua

The article investigates the life and work of Marusya Churai, its prominent place and role in the Ukrainian spiritual culture.

Key words: *Marusya Churai, spiritual culture, love, betrayal, patriotism, dignity, political consciousness, political songs.*

УДК 94 (477): 332.025.26

НАУКОВЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ТА ІНОЗЕМНІ ДОСЛІДНИКИ ПРО ПОЛІТИКУ УРСР У СФЕРІ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ КІНЦЯ 20-х – 30-ті РОКИ ХХ СТ.

Я. І. Мандрик, Р. Б. Пуйда

*Івано-Франківський національний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380(342)4-21-78; e-mail: igp@nung.edu.ua*

В даній статті проаналізовано праці науковців української діаспори та зарубіжних авторів, які присвячені проблемі сільської культури радянської України 1930-х рр. Автор на основі принципів історизму та об'єктивності дає оцінку цих досліджень, підкреслює їх знання для вивчення важливої проблеми історії України.

Ключові слова: українська діаспора, політика радянської держави, зарубіжні автори, культура села.

Важливу групу історичних досліджень становлять наукові праці з проблем державної політики у сфері освіти та культури українського радянського села 30-х років, які написані вченими української діаспори та зарубіжними авторами. Праці вчених діаспори дуже різняться між собою за глибиною наукового аналізу. Значна частина з них (особливо 1950-х-60-х років видання) має, здебільшого, емоційний, агітаційно-пропагандистський антирадянський характер, в них науковий аналіз недостатній [3,7,8,14,19,21,24,36]. Проте деякі факти з праць можна використовувати.

Основу зарубіжної україністики становлять фундаментальні дослідження. Найбільш важливим серед них є “Енциклопедія українознавства” в 10 т., ред. В. Кубійович. – (Париж–Нью-Йорк, 1959). Зараз вона перевидана в Україні. Видання містить значний фактичний і теоретичний матеріал про культуру українського села 30-х років: розвиток освіти, випуск українських книг, журналів, роботу сільських клубів і бібліотек. Однак, певні цифрові показники “Енциклопедії” дуже застаріли і вимагають перевірки та уточнення.

Ряд досліджень присвячено питанням розвитку культури України взагалі, в тому числі в період 1930-х років [9,28,30,33].

Важливе значення для вивчення проблеми мають праці І.Майстренка. Автор дає аналіз розвитку українського села довоєнного періоду, в тому числі його культури. В них зроблено об'єктивний аналіз в багатьох випадках негативного, навіть трагічного впливу партійних рішень на розвиток української культури. Праці І. Майстренка містять важливий матеріал про розвиток освіти села, репресії серед українських письменників тощо [15,16,17,18].

Історії України 20-х-30-х років присвячене спеціальне дослідження. Е. Пастернака. В ньому автор використовує багато нового фактичного матеріалу, робить теоретичний аналіз становища культури села України довоєнного періоду, підкреслює колоніальну залежність радянської України від Москви, подає багато матеріалу про знищення української культури, зокрема, погроми церков, ліквідацію їх майна, цінностей [23].

Фундаментальне дослідження соціально-економічних взаємовідносин України та Росії здійснив К. Кононенко. Автор аргументовано аналізує колоніальне становище наших земель у складі СРСР. Багато уваги присвячено розвитку села в 30-і роки, зокрема, наслідкам масової колективізації в Україні. Показано грабівницький характер імперії по відношенню до українського села, зроблено висновок, колективізація відкинула наше село далеко назад, негативно відбилася на його культурному розвитку. Цій же темі присвячені дослідження П. Голубенка, Д. Солов'я. Зокрема, Д. Соловей доводить упослідженість в розвитку української культури, зокрема науки, в період панування над Україною Москви. Левова доля фінансування ішла в Росію, видання в основній масі були російськомовними і т.д. [29].

Багато уваги колоніальному становищу українського села в Радянському Союзі присвячує в своїй книзі М. Прокоп. Автор аналізує причини українізації в нашій республіці, її позитивні наслідки для розвитку культури села. Однак, імперська Москва не могла допустити розвитку залежних територій, йде на ліквідацію українізації. Ситуація значно погіршилась. Україна остаточно втратила навіть обмежену автономію [26].

Важливі проблеми розвитку української культури містяться в праці С. Яременка, В. Ревуцького [36].

Однак, дослідники (традиційно для науковців діаспори) більше уваги приділяють розвитку літератури в УРСР в 30-х роках. Зупиняються на фактах нищення наших письменників, поступового витіснення української мови російською. Мало уваги звертається на розвиток освіти, зовсім не зачеплені проблеми культосвітньої роботи.

Політичні аспекти розвитку Української РСР періоду 30-х років знайшли своє відображення в монографії Т. Гунчака. Автор аналізує процеси винищення української інтелігенції, вказує на трагічні втрати серед українських комуністів, спеціалістів сільського господарства республіки, вчителів [5].

Глибокий аналіз розвитку сільського господарства України під час проведення колективізації та після неї зроблено в монографії Л. Лисенка. Автор приходять до висновку, що рівень життя українських селян на кінець 30-х років був гіршим порівняно із 1913 роком; йшла деградація їх соціально-економічного і культурного розвитку [13]. Важливим дослідженням є монографія Г. Костюка. В ній автор на підставі джерельних матеріалів переконливо доводить, що сталінізм в Україні був режимом репресій і терору. За переконанням автора, радянський режим

в УРСР був війною більшовицької держави з народом, в результаті якої значно потерпіла сільська культура [25].

Деякі проблеми культурного розвитку українського села в 30-і роки знайшли своє відображення в дослідженнях ряду інших авторів та колективних монографіях. Зокрема, в праці С. Підгайного є багато цікавого матеріалу про репресії серед української інтелігенції, в тому числі спеціалістів сільського господарства, письменників, науковців, вчителів. Автор зробив детальний опис Соловків як своєрідного “центру української культури 30-х років”. Показав, як жорстоко розправлялась радянська влада із найбільш обдарованими представниками української інтелігенції [32].

Важливе значення діяльності українських видавництв діаспори ще й у тому, що свого часу вони випустили низку наукових досліджень, публіцистичних творів українських авторів, які проживали в радянські часи в УРСР і не мали змоги через свої прогресивні погляди там друкуватись. Ці дослідження відіграють важливу роль у вивченні подій 30-х років. Опіраючись, як вони вважали, на істинне марксистське вчення В. Леніна, ці автори розкрили злочини, які творились у часи сталінщини в селах України, що вело до страшної руйнації укладу життя його жителів, їх культури, моралі, свідомості. Вони відкрито заговорили про тотальну русифікацію українського народу, нищення нашої мови, що негативно відбилося на розвитку культури в цілому [6, 12].

Період 30-х років в історії СРСР, розвиток українських земель у цей період, у тому числі культури села цікавили зарубіжних дослідників. Твори цих авторів у роки існування СРСР кваліфікувались радянськими істориками однозначно як “буржуазні”, вороже настроєні проти радянської влади, їх потрібно було обов’язково розвінчувати в кожному історичному дослідженні. Тепер необхідно віддати належне цим дослідникам. Їх наукові праці складають значну групу. Вважаємо за необхідне зупинитися тільки на основних, особливо важливих.

Найбільше зроблено для вивчення історії українського села кінця 20-30-х років Робертом Конквестом. У своїх дослідженнях він багато уваги приділяє розвитку освіти на селі в часи колективізації та голодомору, становищу сільських спеціалістів: вчителів, агрономів, голів колгоспів. Р. Конквест оперує значним фактичним матеріалом, що стосується становища дітей в роки колективізації та голодомору. Це важливо для нас при аналізі розвитку сільської школи [10, 11].

Важливим є також дослідження проблем тоталітаризму і геноциду в Україні Д. Мейса. Він стверджує, що тоталітарна система в першу чергу нищила українців, їх культуру, як культуру найбільш волелюбного народу СРСР [20].

Проблеми переходу до побудови комунізму в СРСР на рубежі 20-30-х років досліджували Ш. Фіцпатрік, О. Коноп, Б. Раймонд. Вони вказували на трагізм для СРСР сталінської революції “зверху”, яка знищила ринкові відносини, відкинула країну в усіх галузях, в тому числі в розвитку культури. Згорання НЕПу в епоху сталінізму було пов’язане з різкими змі-

нами в культурній політиці, відмові від бережливого ставлення до старої творчої інтелігенції, переходу до політики грубого вмішування в літературу, мистецтво, науку. Вчені роблять висновок: культурна політика і розвиток культури в 20-і роки діаметрально відрізняються від 30-х років. Більшовицька диктатура 30-х років – природний наслідок традицій дореволюційної російської поліцейської держави, її культурної відсталості [27, 34, 35].

Певний аналіз епохи сталінізму в СРСР зроблено в монографії Л. Беладі, Т. Крауса. Автори використовують нові фактичні матеріали, роблять цікаві висновки, важливі для даного дослідження. У монографії підкреслено: поворот кінця 20-х років – це свідомо політика компартії на чолі зі Сталіним на побудову комунізму в СРСР. Україна в 30-і роки вже не мала ніякої автономії, розвиток її освіти, в тому числі сільської, культмасової роботи, проходив виключно в руслі рішень Москви, на догоду загальносоюзним інтересам [4].

Актуальні проблеми, пов'язані з причинами становлення в СРСР тоталітарної системи, диктатури Й. Сталіна та їх негативний вплив на життя народів у новій радянській імперії, досліджує в своїй фундаментальній монографії Р. Такер [31].

Проблемам 30-х років присвятили свої праці ряд інших зарубіжних авторів [1, 2, 22].

Таким чином, зарубіжні автори постійно працювали і працюють над дослідженням проблем культури українського радянського села 30-х років. Ці дослідження заповнюють значну прогалину в історичній науці, є важливим джерелом вивчення 30-х років.

Література

1. Альбрехт А. Власть Сталина / А. Альбрехт. – Мюнхен, 1987. – 144 с.
2. Альбрехт А. Разве это социалистическое строительство / А. Альбрехт. – Мюнхен, 1980. – 176 с.
3. Андріївський Д. Російський колоніалізм і совітська імперія / Д. Андріївський. – Париж, 1958. – 123 с.
4. Беладі Л. Сталин / Л. Беладі, Т. Краус. – М., 1989. – 378 с.
5. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. / Т. Гунчак. – К., 1993. – 212 с.
6. Дзюба Іван. Інтернаціоналізм чи русифікація. – Сучасність. – 202 с.
7. Запорожець А. Большевизм / А. Запорожець. – Буенос-Айрес, 1947. – 96 с.
8. Злочини комуністичної Москви. – Пролог, 1960. – 84 с.
9. Історія української культури. – Вінніпег. – 163 с.
10. Конквест Р. Великий терор / Р. Конквест. – К., 1993. – 184 с.
11. Конквест Р. Жнива скорботи / Р. Конквест. – К., 1993. – 378 с.
12. Кошелевець І. Микола Скрипник. – Сучасність, 1972. – 173 с.
13. Лисенко Л. Сільське господарство України / Л. Лисенко. – ЗЧ ОУН, 1960. – 169 с.
14. Мазепинець І. Правда про наше минуле / І. Мазепинець. – Рівне,

1942. – 69 с.
15. Майстренко І. Історія компартії України / І.Майстренко. – Сучасність, 1979. – 84 с.
 16. Майстренко І. Національна політика КППС в історичному розвитку / І. Майстренко. – Сучасність, 1978. – 184 с.
 17. Майстренко І. Сторінки історії компартії України. Ч.1 / І. Майстренко. – Нью-Йорк, 1967. – 211 с.
 18. Майстренко І. Сторінки історії компартії України. Ч.2 / І. Майстренко. – Мюнхен, 1969. – 184 с.
 19. Мак О. З часів ежовщини / О. Мак. – 1954. – 84 с.
 20. Мейс Д. Зачаровані кола ідола, або про тоталітаризм і геноцид в історії України / Д. Мейс // Літературна Україна. – 31.ІІІ. 1990.
 21. Николишин С. Культурна політика більшовиків / С. Николишин. – Мюнхен, 1939. – 104 с.
 22. Пайпс Р. Російська революція / Р. Пайпс. – Нью-Йорк, 1990. – 408 с.
 23. Пастернак Є. Україна під більшовиками (1919-1939) / Є. Пастернак. – Торонто, 1979. – 249 с.
 24. Пігідо Ф. Україна під більшовицькою окупацією / Ф. Пігідо. – Мюнхен, 1956. – 143 с.
 25. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках / С. Підгайний. – Пролог, 1947. – 89 с.
 26. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп. – Сучасність, 1983. – 154 с.
 27. Реймонд Б. Крупська и советское библиотечное дело / Б. Реймонд. – Нью-Йорк, 1979. – 173 с.
 28. Соловей Д. Українська наука в колоніальних путях / Д. Соловей. – Пролог, 1963. – 143 с.
 29. Соловей Д. Україна в системі советського колоніалізму / Д. Соловей. – Мюнхен, 1959. – 143 с.
 30. Сціборський М. Сталінізм / М. Сціборський. – Прага, 1942. – 84 с.
 31. Такер Р. Сталин. Путь к власти / Р. Такер. – М., 1991. – 349 с.
 32. У півстоліття радянської влади. – Перша українська друкарня у Франції. – 1968. – 123 с.
 33. Українська культура / Зб. лекцій за ред. Д. Антоновича. – Подєбради, 1940. – 244 с.
 34. Фицпатрик П. Образование и социальная мобильность в Советском Союзе. 1921-1934г.г. – Нью-Йорк, 1979. – 143 с.
 35. Хоген Марк. Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого / Марк Хоген // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С. 98-101.
 36. Яременко С. Нариси з історії української культури С. Яременко, В. Ревутський. – Едмонтон, 1984. – 183с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.11.2010 р.

*Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором **Кугутяком М.В.***

**ATTITUDE OF SCIENTISTS, BELONGING TO UKRAINAAN
DIASPORA AND FOREIGN SCIENTISTS TOWARDS THE
POLITICS OF USSR IN THE SPHERE OF CULTURE
IN UKRAINIAN VILLAGE AT THE END OF 20s – 30s
OF THE XX-th CENTURY**

Y. I. Mandryk, R. B. Puyda

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, st. Carpatska, 15;
ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: igp@nung.edu.ua*

In the article there have been analyzed the works of Ukrainian diaspora scientists and foreign authors devoted to the rural culture of Soviet Ukraine in 1930-tieth. On the basis of historical methods and objectivity the author has evaluated these research works and underlined their significance for the investigation of the important problem in the history of Ukraine.

Key words: *Ukrainian Diaspora, policy of the Soviet State, foreign authors, rural culture*

УДК 94(477)+929.52

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ З ПОКУТТЯ

Т. І. Виноградник*Івано-Франківська обласна організація Національної спілки журналістів України; тел. +380 (3422) 2-42-89*

У статті йдеться про державотворчу місію, політичну та громадську діяльність уродженця покутського села Русова, Президента Української Народної Республіки в екзилі Миколи Плав'юка.

Ключові слова: *Микола Плав'юк, Президент Української Народної Республіки в екзилі, державотворчі інституції українців за кордоном.*

Першим Президентом України був Михайло Грушевський (1917-1918 рр.). Наступними були: Симон Петлюра, Андрій Левицький, Степан Витвицький, Микола Левицький, після смерті якого Президентом Української Народної Республіки в екзилі (вигнанні) став Микола Плав'юк (1989-1992 рр.). Про нього такі слова:

“...Це людина, для якої найвища мета – українська незалежність Держави. Я ж бачив пана Миколу в перші місяці, коли наша Україна стала незалежною. І то треба було бачити, як світилися його очі, випромінюючи радість, які проникливі були слова. Це зрозуміло, адже чоловік поклав життя на втілення цієї творчої події і зробив для цього дуже багато.

Тому я ціную Миколу Плав'юка, по-перше, як особистість, по-друге, – як керівника державотворчих інституцій за кордоном. І, по-третє, – як політика міжнародного масштабу.

...Політична постать Миколи Плав'юка в історії української держави посідає велике і почесне місце...”

Леонід Кравчук

Микола Плав'юк народився 5 червня 1927 року на малій батьківщині видатного українського письменника Василя Стефаника – в селі Русові на Покутті. Його коріння козацького роду. Плав'юки віками жили на хуторі Плав'юків, прадіди Миколи Васильовича орали землю, сіяли зерно, жили з хлібом і любили співати:

А вже двісті років
Як козак в неволі...

Після Полтавської битви зі шведами й упадку гетьмана І. Мазепи, 1749 року хутір Плав'юків на Полтавщині спалили, а п'ятьох братів вислали до Сибіру.

Двоє братів, Степан та Микола, наважилися втекти з чужини, з холодної тайги аж до Кутів на Гуцульщині. Саме від них бере початок гілка Плав'юків на Покутті. Молодший брат Микола одружився з красунею русівчанкою Марією Вахнюк, саме в них і народився майбутній президент України.

Нині на їх будинку встановлена меморіальна дошка про те, що тут народився Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк, одна з вулиць Русова названа на його честь, а він – почесний житель села.

Микола закінчив на відмінно 1936 року русівську трикласну школу, директором якої був народний учитель, згодом талановитий письменник Іван Федорак. Батько, помітивши у синові цікавість і допитливість, часто повторював: “То є найліпший скарб – знання. А без того людина ні на що не здатна”.

Тому Микола продовжив навчання у Снятинській школі. У бурсі «Рідна школа» відбувалися цікаві події: вчителі пильно стежили, щоб діти вчилися гарно, не гаяли часу, дбали про їх національне виховання – проводили сходи на Шевченківські свята, вшановували пам'ять загиблих студентів під Крутами. На святі Першого листопада – Дні проголошення Західно-Української Народної Республіки – залу прикрашали золото-блакитні стяги та стрічки, якими були перевиті портрети Т. Шевченка та І. Франка. Згодом хлопець вступив до Снятинської гімназії, як один із кращих учнів отримував стипендію. З 1939 року гімназія стала українською, Микола навчався в IV класі; за відмінні успіхи та взірцеву поведінку його нагородили похвальною грамотою з портретами Леніна та Сталіна.

1941 року на початку війни Німеччини проти СРСР, у Львові проголосили Українську державу, однак ненадовго. Стало відомо, що Галичину відділено від України і приєднано до німецького генерального губернаторства. Це обурило людей, котрі зрозуміли далекоглядні плани Гітлера й не могли змиритися, що їх позбавили українства. Карпатську Україну обсіли угорці, Буковину та Басарабію вхопили румуни, німці окупували центральну та східну Україну. У 1944, ще воєнному році, запрацювала Снятинська торгівельна школа, до якої ходили діти з всього повіту. Вона стала важливим центром політичного життя – була організована мережа юнацтва ОУН, куди вступив і Микола Плав'юк. З цього часу почали його переслідувати. Микола, як член ОУН, вимушено емігрував за кордон.

Перед виїздом до Львова, заїхав до рідного Русова, стоячи на пагорбі, звідкіля було видно все село, подумки вітав його: «Ось і ти, село мого дитинства! Ті ж вулички, і церковця на пагорбі... І ще ось верба, ну звісно, я впізнав тебе, вербо! Русів, моя русява отчизно, батьківська хата!..» Сумно прощався з родиною – батьком, молодшим братом Ярославом, поставив свічку на могилі матері. 1945 року Микола Васильович опинився у німецькому місті Мюнхені, де того часу знаходилося приблизно сім-вісім тисяч українських біженців. Серед них були освітняни, котрі організували українську середню школу, в якій Микола закінчив 8-м класів гімназії.

Того часу серед українців у Німеччині поновив роботу «Пласт», до праці в якому залучили й Миколу Плав'юка. Тут, 1946 року, в його життя увійшла чудова дівчина Ярослава Бойко, уродженка малої батьківщини видатної української співачки зі світовим іменем Соломії Круше-

льницької – із села Біла поблизу Тернополя. Вона стала незрадливою супутницею в усіх його громадсько-політичних справах, вихованні дітей та внуків. Микола Плав'юк вступив на навчання до Мюнхенського університету, який 1949 року закінчив, здобувши економічну освіту.

Його політична діяльність розпочалася з усвідомлення своєї національної достатності, розуміння одностайності народу як поруки його державної незалежності. Виконуючи державотворчі завдання ОУН, Микола Плав'юк уявляв рідну Україну, дякував Богові, що вона є в його серці. Україна була і зосталася його єдиною любов'ю, до останнього подиху, до останнього поштовху серця.

Зустрічі з українцями, котрих війна порозкидала по чужих землях – в Австрію, Чехію, Італію – пришвидшили визрівання його громадянської сутності. Він мужнів, набирався знань і розумів, як за роки навчання мало дізнався про світ, культуру свого та інших народів.

1948 року була створена Українська Національна Рада – своєрідний еміграційний парламент, котрий на основі Тимчасового закону Державного Центру УНР в екзилі об'єднав усі самостійні українські сили.

Політична спадщина Миколи Плав'юка багатогранна. В Канаді разом з молодшим поколінням емігрантів відновлював «Рідну школу», будинки-читальні, різноманітні клуби, самодіяльні гуртки, церковне громадське життя.

Микола Плав'юк був активним в Українському Національному Об'єднанні (УНО) Канади, командиром пластунів Канади і головою пластового проводу сеньйорів. Микола Плав'юк 1950 року закінчив курси з вивчення англійської мови, 1954 року – університетські студії в Монреалі, здобувши знання з торговельного та індустріального менеджменту. Він став відомим спеціалістом у фірмі «Ессекс Пакерс» і зміг матеріально забезпечувати сім'ю, став економічно та фінансово незалежним, що було особливо важливим для подальшої політичної діяльності. Згодом знову повернувся до справ УНО, щоб розбудити українську національне об'єднання та поширити його вплив серед української спільноти – став заступником голови Президії УНО Канади з центром у Торонто, а після – її головою.

З того часу започатковано створення світового Конгресу Вільних Українців – авторитетної організації, котра приклала багато праці для згуртування світового українства і підтримки національного руху в самій Україні.

Після 12-річного заокеанського проживання, Микола Плав'юк відвідав європейський континент, ближче познайомився з країнами, які були тісно пов'язані з Україною. 1967 року в Нью-Йорку відбувся Світовий Конгрес вільних українців. Миколу Плав'юка не полишало хвилювання, біль та відчуття безсилля – не знав, як допомогти тим, хто за «залізною завісою». Водночас відчував гордість за нескорених: В'ячеслава Чорновола, засудженого у Львові за працю «Лихо з розуму»; Левка Лук'яненка, багатолітнього політв'язня, Богдана і Михайла Горинів та багатьох інших. Радів, що прийшла нова лава борців, нова хвиля опору і

Відродження, котра охоплювала все більшу територію України. Він постійно розмірковував над тим, яку потрібно мати мужність і силу, аби стати на прох з могутньою державною машиною безжального тоталітаризму.

М. Плав'юк відвідав Бразилію, Аргентину, Венесуелу – країни, де проживали українські спільноти й своїми зустрічами розбуджував пам'ять про Україну, організовував їх на спільну працю. Де б не виступав, завжди впливово говорив, що Українська Народна Республіка є наша кров, наша молодість, наша перемога, наша розпука, біль, однак – наші надії і все наше життя за межами рідної землі.

1973 року в Торонто відбувся другий Світовий Конгрес, який обрав Миколу Плав'юка Президентом Світового Конгресу Українців. Третій Світовий Конгрес 1978 року показав світовій спільноті здатність українців боротися за власну державу, їхню єдність у справі досягнення мети.

Він любив патріотів, з якими спільно йшов шляхами боротьби, з якими переживав небезпеки і тривоги, підступи ворогів, з якими болів і страждав за долю України.

1989 року сесія Української Національної Ради, що відбулася в дусі єдності та тісної співпраці всіх політичних сил, одноставно, з ентузіазмом обрала Миколу Плав'юка Президентом УНР в екзилі.

1 грудня 1991 року в Україні всенародний референдум поставив останню крапку над віковим поневоленням країни і ствердив народною волею Українську Державу. Понад 92 відсотки населення України сказали своє чітке і однозначне «ТАК» – незалежності!

«ТАК» – своїй праці і волі у своїй хаті, як писав наш геній Тарас Шевченко.

«ТАК» – сказали українці, росіяни, євреї, поляки, всі суцї нації на українській землі. Україна виборола свободу, отримала визнання держав усього світу. Однак, не могло бути так, щоб діяли два уряди України: один – на рідній землі, другий – за кордоном. Було вирішено поїхати до Києва для з'ясування подальших державотворчих питань. 18 січня 1992 року, після 48-річної вимушеної еміграції Микола Плав'юк з дружиною Ярославою ступили на рідну українську землю. Серця їх билися від хвилювання, найбільша мрія їхнього життя здійснилася – вони вдома, можна вдихнути рідне повітря, побачити рідні хати. Але спочатку була столиця, зустріч із Президентом Леонідом Кравчуком, членами уряду. 24 серпня 1992 року, складаючи свої повноваження у Марійському палаці, Микола Плав'юк, як Президент УНР в екзилі, заявив, що проголошена 24 серпня й утверджена 1 грудня 1991 року Українська Незалежна Держава продовжує державно-націоналістичні традиції УНР і є правонаступницею Української Народної Республіки. Він передав заяву і грамоту із складання своїх повноважень і припинення діяльності Державного Центру УНР. Чинному Президентові України Л.Кравчуку були вручені Прапор ДЦ УНР, державну печатку, цінний клейнод – хрест гетьмана Івана Мазепи, альбом-комплекс зі світлинами Президентів УНР в екзилі та інші пам'ятні речі, як символи безперервного існування

нашої держави. Потім лунали урочисті дзвони Софіївського Собору, майоріли корогви та переливалися кольори Святого Духа, честі та моці – блакитні та золоті. Багатолюдною і величавою були зустрічі М. Плав'юка в Івано-Франківську та в рідному Русові, де землякові вручили вишивану сорочку, інші пам'ятні подарунки. Згідно з рішенням Снятинської міської ради Миколі Плав'юку присвоєно звання почесного громадянина міста над Прутом. 18 травня 1993 року Указом Президента України Миколу Плав'юка прийняли до громадянства України. Квітневого дня 1994 року в Марійському палаці Президент України Леонід Кучма вручив Миколі Плав'юку орден «За заслуги». Проживаючи в Києві, Плав'юк заснував фундацію імені Олега Ольжича, Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик «Українське слово», видавництво імені Олени Теліги, яке 2002 року видало трьохтомник «Україна – життя моє». Завдяки Миколі Плав'юку та письменнику лауреатові Національної премії імені Т. Шевченка Яремі Гояну в видавництвах «Веселка» та ім. Олени Теліги вийшла друком книжка політ'язня, талановитого письменника Покуття Івана Федорака за назвою «Іван Садовий. Безіменні плугатарі». Таким чином, з їх допомогою Україні повернуто з небуття творчу спадщину Івана Федорака. Також повернуто його прах з Караганди до рідного Русова. На траурному мітингу М. Плав'юк сказав: «Мої рідні українці! Не марнуйте часу, ви лише на півдорозі. Ви ще не звершили того, що маєте звершити. Україна мусить стати і стане могутньою державою у світі, якщо ви станете добрими українцями. У наших руках – доля Батьківщини».

Указом Президента України М. Плав'юк з нагоди 80-річчя нагороджено орденом Ярослава Мудрого.

Про державотворчу місію Миколи Плав'юка будуть писати ще багато. Його слова допомагають усвідомити нас, українців, як великого, самобутнього, давнього народу, окремо сформованої нації, невід'ємної частини світової цивілізації.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.05.2010 р.

*Рекомендовано до друку д.т.н., професором **Мойсишиним В.М.***

PRESIDENT OF UKRAINE FROM POKUTTYA

T. I. Vynogradnyk

*Ivano-Frankivs'k Regional Organization of National Union
of Journalists of Ukraine; ph. +380 (3422) 2-42-89*

In the article the question is state-creative mission, social work of native of Pokuttya village Rusov, President of Ukrainian Folk Republic Nick Plaviuk.

Key words: *Nick Plaviuk, President of Ukrainian Folk Republic, state-creative institutions of Ukrainians abroad.*

Інформація

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Виноградник Теофіл Ілліч – краєзнавець, громадсько-політичний діяч, Голова Івано-Франківської обласної Асоціації ветеранів УМВС, член правління Івано-Франківської обласної організації Національної спілки журналістів України.

Гнатюк Ярослав Степанович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Голобін Володимир Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Гуцуляк Олег Борисович – кандидат філософських наук, заступник директора наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кісіль Микола Васильович – кандидат філософських наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Кісь Ярослав Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Коропецька Олеся Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Макаровський Іван Петрович – доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Мандрик Ярослав Іванович – доктор історичних, професор, завідувач кафедри історії та політології, директор Інституту гуманітарної підготовки Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

Матвійшин Антон Миколайович – аспірант кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мойсеєнко Лідія Анатоліївна – доктор психологічних наук, професор кафедри вищої математики, директор Інституту фундаментальної підготовки Івано-Франківського національного університету нафти і газу.

Педич Василь Пилипович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Пуйда Роман Богданович – асистент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Скальська Дарія Миколаївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Скальська Марта Любомирівна – кандидат філософських наук, асистент кафедри культурології Національного університету біоресурсів та природокористування України, м. Київ.

Шийчук Анна Олександрівна – студентка IV курсу філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Штанько Ярослав Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

При підготовці рукописів статей, які подаються в редакцію “Прикарпатського вісника НТШ” слід дотримуватись таких правил:

1. Стаття повинна містити короткий вступ, формулювання задачі (проблеми) та виклад отриманих автором (співавторами) нових результатів. Не допускається переказ відомих фактів, наведення посилань на неопубліковані роботи.

2. В редакцію подаються:

- два примірники рукопису статті (включаючи ілюстрації і таблиці), надруковані на білому папері формату В5 (з одного боку);
- рецензія на статтю;
- електронний варіант статті, підготовлений на комп’ютері, у вигляді неархівованого або архівованого (ZIP, RAR) файлу – CDR/RW.

3. Мова статті повинна бути українською або англійською. Обсяг не повинен перевищувати 20 сторінок.

4. Статтю слід оформити так: УДК, назва роботи; прізвище та ініціали автора (співавторів), місце праці (назва організації, повна поштова адреса, контактний телефон, електронна пошта), текст анотації, ключові слова, текст статті, список літератури.

Якщо мова статті українська (англійська), то після статті усі перераховані елементи від назви роботи до ключових слів включно подаються англійською (українською) мовою.

5. Формули, які нумеруються, обов’язково слід подавати окремим рядком. Нумерувати тільки ті формули, на які є посилання.

6. Використана література подається загальним списком (за алфавітом або у порядку посилань на джерела в тексті статті). Іноземна література пишеться мовою оригіналу. Посилання на відповідні джерела подаються в тексті у квадратних дужках, наприклад [4].

Зразки бібліографічного опису книги, статті, тез доповідей конференцій:

1. Боголюбов Н.Н., Митропольський Ю.А. Асимптотические методы в теории нелинейных колебаний. – М.: Наука, 1974. – 504 с.

2. Кондрат Р.М. Підвищення газонафтоконденсатовіддачі родовищ // Нафтова і газова промисловість. – 1992. – №2. – С. 35-38.

3. Бойко В.С. Проводка горизонтальних і похилих свердловин як метод ефективного освоєння і розробки покладу // Стан, проблеми і перспективи розвитку нафтогазового комплексу Західного регіону України: Тези доповідей і повідомлень наук.-практ. конф. (Львів, 28-30 березня 1995 р.). – Львів, 1995. – С. 150.

7. Рукопис підписується автором (співавторами).

8. Оскільки наприкінці кожного випуску журналу формуємо відомості про авторів, то на окремому аркуші просимо вказати: прізвище, ім’я, по-батькові автора (співавторів); науковий ступінь; вчене звання; займану посаду.

**Електронний варіант статті
повинен задовольняти таким вимогам:**

1. Стаття набирається у редакторі Microsoft WORD 95/7.0-97 на аркуші формату B5 182x257 мм, поля (мм): верхнє – 20, нижнє – 10, внутрішнє – 30, зовнішнє – 20.
2. **Основний текст** набирається таким чином:
 - 2.1. Стил "обычный", гарнітура Times New Roman (Cyr), кегль 12, абзацний відступ – 0,75 мм, міжстроковий інтервал – "одинарний".
 - 2.2. Порядок набору:

УДК (Times New Roman (Cyr), кегль 12, без абзацного відступу, вирівнювання – зліва).

Назва статті (Times New Roman (Cyr), кегль 12, bold, прописом, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка зверху і знизу – 9 пт).

Ініціали, прізвище автора (співавторів) (Arial (Cyr), кегль 12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру).

Назва організації, її повна поштова адреса, адреса електронної пошти (Times New Roman (Cyr), кегль 12, italic, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка знизу – 9 пт).
 - 2.3. Відбивки по тексту не використовуються за виключенням підрозділів статті (підрозділи, підпункти і т. п. відділяються відбивками "перед" – 9, після" – 6).
3. Для набирання **формул** використовується вбудований у Microsoft Office редактор формул Equation v. 3.0. **Стили:** **Text** - Times New Roman (Cyr), **Function** – Times New Roman (Cyr), italic, **Variable** – Times New Roman (Cyr), italic, **L.C.Greek** - Symbol, italic, **Symbol** – Symbol, italic, **Matrix/Vector** – Times New Roman (Cyr), **Number** – Times New Roman (Cyr). **Розміри:** **Full** – 12, **Subscript/Superscript** – 9, **Sub-Subscript/Superscript** – 5, **Symbol** – 14, **Sub-Symbol** – 9.

Для наочності рекомендується формули відділяти відбивками зверху і знизу – 6 пт.
4. **Таблиці** повинні бути складені лаконічно, зрозуміло і містити мінімальні відомості, необхідні для ілюстрування тексту статті
Назва таблиці: Times New Roman (Cyr), кегль 12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка зверху – 6 пт.
5. **Ілюстрації** до статей (схеми, графіки, діаграми) повинні бути виконані у растровому (векторному) форматах (BMP, TIF, PCX, JPG, GIF; CDR) і додаватися окремим файлом. Забороняється використовувати **графічний редактор MS WORD!!!** Ілюстрації типу фотографій повинні бути відскановані з роздільною здатністю не менше 400 dpi і/або додаватися в оригіналі.
Ілюстрації, перескановані з періодики, не приймаються!
Підписи до ілюстрацій: Times New Roman (Cyr), кегль 11-12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру.
Написи на ілюстраціях виконуються гарнітурою Arial.